társadalompolitika - szociálpolitika - szociális munka - társadalompolitika - szociálpolitika - szociális munka - társadalompolitika - szociálpolitika - szociális munka - társadalompolitika - szociálpolitika - szociális munka - tár-

SZEMELVÉNYEK PHD-HALLGATÓK MUNKÁIBÓL

ISKOLA SZÖVETSÉG

2014

társadalompolitika - szociálpolitika - szociális munka - társadalompolitika - szociálpolitika - szociális munka - társadalompolitika - szociálpolitika - szociális munka - társadalompolitika - szociálpolitika - szociális munka - tár-

Szerkesztette: ©Kocsis Erzsébet

Szerzők:
© Folmeg Márta
© Kóbor Krisztina
© Pilinszki Attila
© Szabó Péter
© Udvari Kerstin
© Vajda Norbert
© Varga István
© Vida Anikó

Kiadja:
Magyarországi Szociális Szakemberek Képzéséért Egyesület, Budapest
http://www.3sz.hu/tartalom/magyarorszagi-szocialis-szakemberek-kepzeseert-egyesulet

Felelős kiadó:
Kocsis Erzsébet elnök

ISBN 978-963-12-0444-5

Tartalomjegyzék

Elöljáróban…….….4

UDVARI KERSTIN:
Fejezetek a német szociális munka történetéből - a weimari köztársaság és a nemzetiszocialista korszak……..7

VARGA ISTVÁN:
A törvénytelen gyermek tartására indított per mint társadalmi konstrukció és szociálpolitikai eszköz……..……..18

FOLMEG MÁRTA:
Nők a politikai gépezetben és a gazdasági szférában……34

SZABÓ PÉTER:
Áthangolt családtámogatási rendszer……50

VIDA ANIKÓ:
Munkával vagy munka nélkül? Az állampolgári alapjövedelem dilemmái a teljes jogú társadalmi tagság perspektívájából……...76

VAJDA NORBERT:
A közösségvesztést követő társadalmi integráció lehetőségei……..86

KÓBOR KRISZTINA:
Újításból szolgáltatás – szolgáltatásból újítás, nyugat-dunántúli és észak-alföldi módra…..103

PILINSZKI ATTILA:
Egy diádkutatás margójára – módszertani megfontolások……..119

Elöljáróban

A megalakulásának 25. évfordulóját jövőre ünneplő Magyarországi Szociális Szakemberek Képzéséért Egyesület (Iskolaszövetség) alapszabályában kiemelt helyet foglal el többek között az a cél, hogy elősegítse és védje a szociális képzések színvonalát, illetve közhasznú tevékenysége keretében tudományos munkát is végezzen - ezt a rendszeresen, évente megrendezett tudományos konferenciák, a konferenciákról készült kiadványok is bizonyítják. Az Iskolaszövetség fontosnak tartja, hogy a szociális képzésekben oktató fiatal kollégák számára ezeken túl is külön lehetőséget biztosítson kutatási eredményeik bemutatására.

Ennek egyik állomása 2010-ben a Semmelweis Egyetemen volt, ahol PhD-hallgatók találkoztak s adtak számot éppen megkezdett vagy már több éve folyó doktori tanulmányaikhoz kapcsolódó munkájukról. Ugyanekkor fogalmaztuk meg, hogy publikációs lehetőséget kívánunk adni azon PhD-képzésben részt vevő tagjainknak, akik a doktori eljárásban az utolsó fázishoz érkeztek, vagyis disszertációjukat (vagy annak jelentős részét) megírták, de még a védés előtt állnak, s a publikációs jegyzékükben helye lenne egy ilyen kiadványnak is. A lehetőséget az Iskolaszövetség elnöksége 2013. október 5-ei ülésének döntése értelmében egyéni tagjaink és intézményi tagjainkon keresztül a náluk alkalmazásban álló kollégáink előtt nyitottuk meg. Örömünkre szolgál, hogy többen is éltek a lehetőséggel.

Kiadványunkban valamennyi tanulmány lektorált. Köszönetünket fejezzük ki az Iskolaszövetség tudományos fokozattal rendelkező tagjai közül azoknak, akik vállalták e nemes feladatot, fontosnak tartották fiatal kollégáik tudományos munkájának támogatását, név szerint *Rusinné dr. Fedor Anita PhD, dr. Szoboszlai Katalin PhD, dr. Kozma Judit PhD, dr. Budai István CSc, dr. Krémer Balázs CSc, dr. Pethesné dr. habil. Dávid Beáta PhD, dr. habil. Nagy Janka Teodóra PhD, dr. habil. Szöllősi Gábor PhD* és *Prof. dr. Nagy Endre* kollégáknak. Értékes észrevételeik, javaslataik a szerzők hasznára váltak.

A most megjelentetett tanulmányok a szerzők doktori disszertációjának 1-1 fejezetét/szeletét mutatják be, és mint látható, a szociális munka, a társadalom- és a szociálpolitika területét egyaránt érintik.

Találkozhatunk a szociális munka történetét bemutató munkával. *Udvari Kerstin* a XX. századi német történelem két - a weimari köztársaság és a nemzetiszocialista - korszakát mutatja be. Kitér az adott korszakok társadalmi, gazdasági és politikai hátterére, az adott korszak szociálpolitikájára, és ebbe helyezi be a szociális munkát. A szerző ezen környezet felvázolásával kíván választ találni arra a kérdésre, hogy milyen lehetőségei voltak ebben a korban a szociális munkának, illetve milyen szerepet töltött be az adott korszakban.

A szociálpolitika történetében mélyül el *Varga István*, aki levéltári anyagok feldolgozásával mutatja be, hogy miként rendezték a gyermektartási perek Magyarországon az 1930-as években a házasságon kívüli született gyermekek és édesanyjuk helyzetét. Értelmezésében a gyermektartási per a valóság konstruálásának egyik sajátos esete, ezért szociálpolitikai-konstrukcionista nézőpontból elemzi azokat. Meglátása szerint a perből nyert adatok a diskurzus témáját, a kutatatás keretét, nem pedig eredményét jelentik.

Folmeg Márta úgy véli, a nők szubjektív jól-lét érzetét közvetlenül befolyásolja társadalomban betöltött szerepük. Hazánkon túl is többen látják úgy, hogy több női politikus kellene a törvényhozásba, mert ez a döntéshozásba különböző szempontokat is beemelne. A két nem különböző nyelvhasználata az érdekérvényesítésben (is) mutatkozó eltérést okozhat, amely az alkalmasságot is elfedheti. A szerző szerint a nyelv egyben megteremti és vissza is tükrözi a társadalmi egyenlőtlenségeket. Feltevése, hogy a nyelvhasználat vizsgálatával közelebb jut a parlamentben meglévő nemi eloszlás megértéséhez.

A családtámogatás fontos társadalompolitikai kérdés. *Szabó Péter* arra vállalkozik, hogy áttekintse a családtámogatási rendszerben végbemenő változásokat, és választ keressen arra, hogy az állam milyen szerepet vállal, illetve kellene vállalnia a következő generáció humán tőkéjének kialakításában, ehhez milyen eszközöket alkalmaz és miért azokra esett a választása. A nemzetközi adatok elemzéséhez az Eurostat adatgyűjteseit, a hazai tendenciák felrajzolásához pedig a KSH és a költségvetés adatbázisait használja, és igen izgalmas eredményre jut.

Vida Anikó napjaink egyik igen nagy szakmai vitát kiváltó témáját veszi górcső alá dolgozatában. Az aktív korú nem foglalkoztatottak társadalmi „beilleszkedését" célzó jelenkori szociálpolitikai gyakorlatok vizsgálata során abból az előfeltevésből indul ki, hogy a beillesztés kedvezőtlen feltételeinek és a hátrányos részvételnek esetenként ugyanolyan negatív következményei lehetnek, mint a tudatos kirekesztésnek. A tanulmány az egyik legvitatottabb elméleti feltevés, a minden állampolgárt egyforma mértékben és feltétel nélkül megillető állampolgársági alapjövedelem bevezetésével kapcsolatos nemzetközi vita áttekintésére, az ellene, illetve mellette felhozott érvek elemzésére vállalkozik.

Vajda Norbert tanulmányában a lakhatási szegénység egyes formái közötti mozgásokkal és az ezek mögötti háttérváltozókkal foglalkozik. A makroszintű társadalompolitika releváns hatásai mellett a mikroszinten érvényesülő motivációkat is vizsgálja. Úgy találja, hogy a deprivált élethelyzetekben a társadalmi tőke hasznosításának új formái is megjelentek. A munkaerőpiaci részvétel továbbra is a közösségi szolidaritás alappillérre, ám az átalakuló feltételek között a nyilvánvaló előnyök mellett a determinisztikus folyamatok az érintetteket a kirekesztettség általuk addig még nem ismert körülményei közé kényszerítik.

Kóbor Krisztina azt vizsgálja, hogy a Nyugat-dunántúli és az Észak-alföldi régióban a szociális és gyermekvédelmi célú civil/nonprofit szervezetek milyen típusú és tartalmú innovációkat valósítanak meg működésük során. Dolgozatában felvázolja azt a szociálpolitikai kontextust, amiben a vizsgált szervezetek mozognak, majd kitér a szociális innovációk kérdéskörére, végül állításait empirikus kutatása - melynek témája a szociális és gyermekvédelmi célú civil/nonprofit szervezetek kapcsolatai, hálózatai a jelzett két régióban - eredményeivel támasztja alá.

Pilinszki Attila munkája hiánypótló a szociális munka módszertanában. Annak ellenére, hogy a családi kapcsolatok komplexitása közhelynek számít, a kutatásokban gyakran nem ragadják meg ezt az összetettséget – állítja a szerző. Úgy látja, hogy a párkapcsolati stabilitás és minőség jellemzően egy olyan téma, amiről nem elegendő csak az egyik partnert megkérdezni, hanem a felek különböző nézőpontját kell megragadni. Ehhez jó keretnek gondolja a diádkutatást. Bemutatja sajátosságait, jellemző buktatóit, módszertani kérdéseit, majd a női munkavállalásra és párkapcsolati stabilitásra vonatkozó hipotéziseket teszteli egy diádikus kutatás adatsorán.

A kötetben megjelent tanulmányokból is visszaköszön az a sokszínűség, amely a szociális munkát jellemzi. Tudnunk kell, hogy honnan indultunk, milyen úton jutottunk idáig, fontos, hogy a tudomány eszközeinek felhasználásával, az empirikus kutatás eredményeinek ismeretében véleményt tudjunk alkotni a szociális helyzetet befolyásoló tényezőkről, hogy rámutassunk azokra a tendenciákra, amelyek a társadalmi kirekesztést eredményezik, és végiggondoljuk, hogy hol és miben kellene a szakmának megújulnia.

Reményeink szerint a megkezdett munkának lesz folytatása, és a következő években is lesznek olyan fiatal, a tudományos munka terén is elkötelezett munkatársaink, akik szívesen mutatják meg e fórumon is doktori tanulmányaik eredményeit.

Budapest, 2014. október

Kocsis Erzsébet
szerkesztő

UDVARI KERSTIN*

Fejezetek a német szociális munka történetéből - a weimari köztársaság és a nemzetiszocialista korszak

Absztrakt:
A tanulmány a 20. század német történelem két - a weimari köztársaság és a nemzetiszocialista - korszakát mutatja be. Ezen belül kitér az adott korszakok társadalmi, gazdasági és politikai hátterére, majd az adott korszak szociálpolitikájára, és ebbe helyezi be a szociális munkát. A szerző ezen környezet felvázolásával kíván választ találni arra a kérdésre, hogy milyen lehetőségei voltak ebben a korban a szociális munkának, illetve milyen szerepet töltött be az adott korszakban.

Abstract:
This study introduces two eras of the 20th century Germany – The Weimar Republic, and the National Socialist. It will be looking at the social, economic and political background of these two periods, and then at their social policies, and will put social work within these contexts. The author wishes to answer the question of what options did social work have, and what role it played in the given times by drawing up the environment in which social work existed.

Az elmúlt években a német szociális munka 20. századi fejlődését tanulmányoztam, mert úgy vélem, bár a magyar szociális szakma gyakorlata sok mindent átvett a német nyelvterületről, ezen gyakorlatok szakmai fejlődéstörténete, társadalmi beágyazottsága nem eléggé ismertek Magyarországon. A doktori értekezésemből[1] két – a weimari köztársaság és a nemzeti szocialista – korszak bemutatását emeltem át tanulmányomba, amelyek jól illusztrálják a szociális munka társadalmi beágyazottságát, hogy a szakma fejlődéstörténetét nem lehet csak önmagában elemezni, hanem mindig figyelembe kell venni azt a társadalmi, gazdasági környezetet is, amelyben a szakszerű segítés megvalósul. Ennek tükrében érthetőek meg azok a folyamatok, amelyek jelen esetben éppen a szociális munka alapvető értékvállalásával ellentétes folyamatokat eredményeztek.

* A szerző a Károli Gáspár Református Egyetem TFK adjunktusa, a tanulmány leadásakor az ELTE-TÁTK Szociológiai Doktori Iskola doktorjelöltje, azóta megvédte doktori címét

[1] Doktori értekezésem címe: A szociális munka elmélete a 20. század Németországában. Bár a címben és magában az értekezésben a fő hangsúly a szociális munka elméleti fejlődésén van, mégis megkerülhetetlenek tartottam, hogy az egyes történelmi korszakokban bemutassam az adott kor társadalmi, gazdasági jellemzőit, az ehhez kapcsolódó szociálpolitikai változásokat, majd ennek tükrében mutassam be a szociális munka fejlődését, és ha volt, annak elméleti háttereit. Jelen tanulmány ennek az értekezésnek egy fejezete.

1. A weimari köztársaság – a demokraták nélküli demokrácia, az arany húszas évek (1918-1933)

1.1. Társadalmi és gazdasági keretfeltételek

Az I. világháború vége a császári birodalom és a monarchia összeomlásához vezetett, s a távozó kormány a hatalmat átadta a szociáldemokratáknak, akik a következő évi választásokon többséget szereztek. Ekkor – 1919-ben – hívták egybe az alkotmányozó nemzetgyűlést, amelynek feladata volt az új demokrácia keretfeltételeit meghatározó alkotmány megfogalmazása. A megszületett alkotmány parlamenti demokrácián nyugvó köztársaságot hirdetett ki, amely számos szabadságjogot deklarált, és beemelt néhány munkásmozgalmi szociálpolitikai követelést (például a munkaadók és munkásság közötti kiegyezését, a szakszervezetek érdekképviseletének elismerését). Mivel maga az alkotmány megfogalmazása és kihirdetése nagyon nagy előrelépést jelentett a demokratikus állam kialakításában, nem váltak első pillanatban nyilvánvalóvá gyengeségei. Ilyen gyenge pont volt a köztársasági elnök és a tartományok nagyfokú szabadsága, de korlátozott beleszólási lehetősége a köztársaság ügyeibe, vagy a kinyilvánított célok és a realitás közötti ellentmondás. A császári birodalom gazdasági és társadalmi rendje nem volt még felkészült az ilyen mértékű változásokra. Ezt tovább fokozta, hogy a régi rendszer politikai és gazdasági elitje megtartotta hatalmát a bürokráciában, a bíróságokon, a hadseregben és a gazdaságban, ami nehezítette később a reformok gyakorlatba való átültetését. Nemcsak a nemzeti-konzervatív körökben volt ellenállás az új alkotmánnyal szemben, hanem a nép körében is, mert hiányzott az emberek mindennapi tapasztalatából a demokratikusság. Ezeket a nehézségeket tovább erősítette a többpártrendszer, amelyet felemésztettek és elapróztak az ideológiai nézetek és érdekek mentén folytatott csatározások. Ez a politikai helyzet folyamatos kormányzati instabilitást eredményezett, amit tovább nehezített a gazdaság állapota (Frerich-Frey 1996,171-172).

A politikai alapok megteremtése mellett fontos volt a háborús gazdálkodásról való áttérés a béke-gazdaságra. Ezt nehezítette a háborúból visszatérő katonák és a hátramaradottak ellátása, amit különösen gátolt a szövetségesek (Anglia) „éhség blokádja", ami ellátási nehézségekhez vezetett. Emellett megoldhatatlan problémát jelentett az állam nagymértékű eladósodása. Az államadósság elsősorban a háború során keletkezett, ugyanis az ezzel kapcsolatos kiadásokat hitelekből fedezték, amit a majdani jóvátételekből kívántak visszafizetni. A háború elvesztése, a békefeltételekben szereplő 21 milliárd aranymárka visszafizetése, a területek elcsatolása megtörte a működő gazdasági kapcsolatokat és menekültek áradatát jelentette, s mindez súlyos következményekkel járt. A békefeltételeket a német lakosság megaláztatásként élte meg (a franciák annak is szánták), és ez sem erősítette a weimari demokráciát (Németh 2002,114-115).

A kialakult helyzet gazdasági következményeként mérhetetlen infláció és nagyarányú munkanélküliség alakult ki. Emellett a szövetségesek jóvátételi követelései nem tették lehetővé a gazdaságba való befektetést, így 1923-ban a német gazdaság összeomlott. Az infláció hatására elértéktelenedtek a nyugdíjak, a nyugdíjpénztárak csőd közeli állapotba jutottak (Schmidt 2005,45). A középosztály jelentős része elveszette vagyonát, így feloldódott a szociális reformtörekvések politikai bázisa (Sachße 2001,676). A jóvátétel átütemezése és felfüggesztése, valamint amerikai kölcsönök révén sikerült a gazdaságot stabilizálni, a lakosság életszínvonala lassan megközelítette a háború előtti értéket. Az ezt követő időszakot nevezték az „arany húszas éveknek". Ebben az időszakban az állam (főleg a tartományok) túlköltekeztek, így az állami kiadások 1926 és 1929 között 17,9 milliárd márkáról 24,3

milliárd márkára emelkedtek. A külföldi (amerikai) rövid távú kölcsönökből elsősorban beruházásokat kezdeményeztek, iskolákat, kórházakat, lakásokat, uszodákat és utakat építettek (Németh 2002,142). Az 1929-ben kialakuló gazdasági világválság megtörte ezt a fejlődést. Az amerikai pénzintézetek, hogy a maguk likviditási egyensúlyát megtartsák, visszakövetelték a folyósított hiteleket (Németh 200,156). A kormány deflációs politikája (bérek és árak alacsonyan tartása) a termelékenység radikális csökkenéséhez vezetett, aminek eredményeként drámai módon mutatkoztak Németországban a válság hatásai (Ferich-Frey 1996,173).

A weimari időszakban különös problémacsoportként jelentkeztek a fiatalok. Egyrészt ez volt az „elveszett generáció", akik az iskolapadból kerültek a frontra, és a háborúból visszatérve nem tudtak beilleszkedni a „békeidőkbe". Nagyfokú volt körükben a munkanélküliség, a bűnözés, ők alkották a weimari köztársaság ideje alatt elhíresült szabadcsapatokat (amelyek a szélsőséges jobb- és baloldali pártok vitáit az utcai verekedésekkel, merényletekkel fejezték ki). A húszas évek végén, a gazdasági válság idején ezeket a fiatalokat bocsátották el először („a felesleges generáció"), amely tovább erősítette az elégedetlenséget. „*A szociális elégedetlenség az értelmes lét utáni vágyban, valamint a társadalmi és politikai ellentmondások felszámolásában mutatkozott meg*." (Németh 2002,145).

1.2. A weimari köztársaság szociálpolitikája és a szociális munka keretfeltételei

„A weimari köztársaság minőségi ugrást jelentett a szociális állam kiépítésében, ez különösen igaz 1930-ig. A húszas években a szociálpolitikában a gazdasági problémák ellenére is megtartották a császári birodalom épületét, kijavították és megerősítették a falakat, a régi alapelveket kiegészítették újakkal, és emeletet húztak a házra, amíg volt építőanyag. Az itt kialakított tervrajzokon a munkásmozgalom kézjegye látható, a szociáldemokratáé, ahogy a katolikus munkásmozgalomé. A gazdasági válság, illetve a nem szocialista pártok megerősödése megakasztotta ezt a fejlődést a harmincas években." (Schmidt 2005,57). A szerző szóképére támaszkodva a falak megerősítése és kijavítása a korábbi társadalombiztosítási rendszer kiszélesítését jelentette. Egyrészt bővítették a biztosítottak körét, másrészt növelték a járulékfizetés összegét. Míg 1914-ben a fizetés 8%-át tették ki a járulékok, ez 1920-ban 16%-ra emelkedett, a gazdasági fellendülés időszakában növekvő bérek mellett. Ez a fejlődés a szociális kiadásokban is látható, amennyiben az 1928/29-es évben az állami kiadásokon belül a szociális kiadások 15,5%-ot tettek ki, ami a háború előtti utolsó év háromszorosa volt (Schmidt 2005,46).

De – Schmidt hasonlatával élve – új szobákat is kialakítottak, amikor bevezették a háborús áldozatok ellátásának rendszerét, a lakhatási kiadásokhoz való állami hozzájárulást, illetve a korábbi szegénygondozás helyére a jóléti gondozást vezették be. Az emeletráépítést két szociálpolitikai intézkedés fémjelezte. Az egyik a szocialista kormányzat első időszakában valósult meg, amikor a munkaviszonnyal kapcsolatos reformokat vezették be. Ez több elemet is tartalmazott, így az autonóm munkavállalói egyesületek és szakszervezetek elismerését; a munkaviszony jogi szabályozását; a bérmegállapodásokat és az üzemi tanácsok felállítását; a munkaidő szabályozását és a munkaközvetítők életre hívását. Az emeletráépítés második része az 1927-ben elfogadott „munkanélküliek biztosításáról és munkaközvetítéséről" szóló törvény. E törvényben először ismerték el, hogy az állam feladata a piacgazdaság következményeinek kiegyenlítése (Schmidt 2005,50).

A nagy gazdasági világválság rövid időn belül nyilvánvalóvá tette, hogy ez a rendszer nem tud védelmet nyújtani a gazdasági recesszió idején, és az e körül folytatott vita

tulajdonképpen alapjaiban kérdőjelezte meg a weimari köztársaságot. A hatalmon levő konzervatív párt az állami takarékoskodás mellett döntött, és mivel ezzel kapcsolatban nem volt szociálpolitikai koncepció, ez ad hoc módon valósult meg. Érdekessége a kornak, hogy a megszorító intézkedések hatására 1930-32 között 20%-kal csökkentek az árak és a megélhetési költségek, így az ellátások reálértéke a csökkenő kiadások mellett nem csökkent. „*A szociális biztonság kabátja 1929 és 1932/33 között vékonyabb és lyukasabb lett. Nemcsak a deflációs politika miatt, hanem a tömeges munkanélküliség hatására is. Ez felvetette a társadalombiztosítás konstrukciós problémáját, mert az feltételezi a kereső tevékenységet, ami nem minden esetben adott*." (Schmidt 2005,56).

A szociálpolitikai törekvések alapján kimondható, hogy a weimari köztársaságban a jóléti állam kiépítésének alapjait fektették le. Ez elsősorban az állami felelősségvállalás elismerésében jelent meg, és az ehhez kapcsolódó intézményhálózat kialakításában. „*Az alapfelfogásban történt változás, hogy a gondozás és a jóléti ápolás elsősorban az állam és a helyi közösség feladata, és nem a polgári középosztály erkölcsi kötelessége.*" (Sachße 2001,676). 1924-ben megszületett a „birodalmi szabályozás a gondozási kötelezettségről" (RFV) szóló törvény, amit a „nagy infláció" évében fogadtak el. Így eltérő volt a törvényalkotói szándék és a megvalósítás, hiszen egyszerűen „elfolyt" az állami finanszírozás lehetősége. Mivel nem fogalmazták meg pontosan a törvényben, hogy milyen szervezeti formában kell a feladatokat ellátni, rendkívül vegyes kép alakult ki. Jellemzően elterjedt (a strassbourgi rendszer mintájára) a szociális hivatal. Volt olyan város, ahol csak a törvényi előírásoknak megfelelő feladatokat látták el, máshol viszont a feladatot tágan értelmezték, és a lakásproblémától a munkaügyi kérdéseken át a jogi tanácsadásig terjedt a tevékenység (Sachße 2001,678). Egy további jogszabály az 1922-ben elfogadott és 1924-ben életbelépő „Birodalmi Ifjúsági Jóléti" törvény (RWJG). Ebben az állami nevelést összekötötték a családi neveléssel, úgy, hogy az előbbinek a családi nevelést kellett támogatnia és erősítenie, és csak akkor léphetett fel, ha a családi nevelés zátonyra futott. „*Ehhez kapcsolódtak a tisztázatlan eljárások és illetékességek, aminek eredményeként átláthatatlan szervezeti formák és teljesítési kötelezettségek kerültek felsorolásra. Így a törvényben sokkal hangsúlyosabb szerepet kapott az ellenőrzés és felügyelet. Ezért is nevezték „beavatkozási törvénynek", pedig az 1.§ azt mondja: „Minden gyereknek joga van a szellemi, lelki és társadalmi ügyességre*[2] *[tüchtigkeit], a nevelésre"*." (Sachße 2001,678). Ez a törvény hívta életre az ifjúsági hivatalt, amelynek feladata a gondozott gyermekek védelme, gyámság, gondozó nevelés és pártfogás volt. 1928-ra 1 215 ilyen hivatal alakult, 11 705 munkatárssal és 45 012 társadalmi segítővel (Sachße 2001,678).

A weimari köztársaságban a szociális és ifjúsági hivatalokon keresztül épült ki a szociális igazgatás rendszere. A hivatalok élén egy grémium állt, amelynek tagjai az önkormányzatok képviselői, az „egyszerű" polgárok, a képzett hivatalvezetők voltak, és az érintettek képviseletét a civil szervezetek képviselői látták el. A korábban elaprózódott, kis szervezetek helyére a nagy civil egyesületek, szervezetek, mint a Caritas, Diakónia, Belső Misszió, Munkás Népjóléti Szövetség és a Zsidó Népjóléti Szövetség léptek. Ezek a szervezetek álltak az államigazgatási rendszerrel szemben. Ez a duális rendszer meghatározója lett a későbbi németországi szociális gondozási rendszernek, amelyben szoros kötődések és kölcsönös kooperációk, függőségi viszonyok figyelhetőek meg a civil és állami jóléti gondozás között (Sachße 2001,678).

[2] A magyar szóhasználatban a mondat alapján a tüchtigkeit szó értelemszerű fordítása a fejlődés lehetne, amennyiben „minden gyereknek joga van a szellemi, lelki és társadalmi fejlődésre". Itt mégis megtartottam a szószerinti fordítást, vagyis az ügyesség fogalmát, mert véleményem szerint ez jobban tükrözi a korszellemet.

A rendszer kiépülése szakembereket kívánt, amit jól tükröznek a statisztikai számok. Míg az I. világháború előtt csak néhány száz szociális gondozót tartottak nyilván, addig 1925-ben az első statisztikai összeírásnál 22.547 fő tevékenykedett szociális hivatalnokként, óvónőként, akiknek 97,2%-a nő volt. Más foglalkozási területeken elenyésző volt a nők szerepvállalása, ezen a területen érvényesíteni tudták emancipációs törekvéseiket. Igaz, ez nem teljesen valósult meg, hiszen a férfiak (a szociális területen foglalkoztatottak 2,8%-a) jellemzően vezető beosztásban dolgoztak, „*vagyis a szociális munka női emancipációs koncepciója átalakult a férfi vezetés alatt történő szolgáltató foglalkozás koncepciójává*" (Sachße 2001,679). Ezek a férfiak jellemzően a háború előtti ifjúsági mozgalomból kerültek erre a területre, és elsősorban az ifjúságsegítésben tevékenykedtek.

Az elfogadott ifjúsági jóléti törvény hatására a szociálpedagógia is megtalálta önmeghatározását. Bäumer 1925-ben fogalmazta meg az általában elfogadott és még ma is idézett meghatározását: „*A szociálpedagógia mindaz, ami nem a családban és nem az iskolában történik*" (Engelke 2002,217). A szociálpedagógia az egyetemek képzéseiben kapott helyet, és így alárendelődött a pedagógia tudományának. Hasonlóan egyetemi szinten, az államigazgatási szakemberek képzésében jelent meg a szociális hivatalnokok képzése, akik általános államigazgatási képzésen belül, annak egy részeként ismerkedhettek meg a szociális igazgatás jogi kérdéseivel.

Ezzel szemben a „Berlini Szociális Nőiskola" megtartotta függetlenségét, és nem integrálódott a felsőoktatásba. Az iskola 1925-ben átalakult a „Szociális és Pedagógiai Nőmunka Német Akadémiájává". Ez „*alternatívája volt az egyetemeken elindult szociálpedagógiai és szociális hivatalnokképzéseknek, mert Alice Salomon úgy ítélte meg, hogy a szociális munka és szociálpedagógia nem választható el egymástól*" (Gängler 2001,1049). Véleménye szerint: „*A gondozás nem pedagógia. Tartalmaz pedagógiai feladatokat a gazdasági és egészségügyi feladatok mellett (...). A gondozás nem is igazgatás. Több és kevesebb, mint az igazgatás, hanem valami más (...). Az igazgatás a gondozás fenntartója (...). Ezért a gondozónőknek uralniuk kell az igazgatást, abban az értelemben, hogy az szolgálja eredeti feladatukat, hogy szolgálja a gondozást.*" (Gängler 2001,1049). Ennek megfelelően az akadémián a jogi és igazgatási ismereteken túl gondozói, egészségügyi, pszichológiai és pedagógiai tárgyakat is tanítottak. Az intézmény keveréke volt a képző-, továbbképző és kutató intézetnek. A családok kutatásán belül három fő hangsúly jelent meg: „*először az életrajzokat kell megismerni, hogy megismerhetővé váljon egy család teljes története, a maga szociális, egészség- és betegségtörténete, annak összefüggései vagy feloldódásai. Másodszor szükséges számos részkutatás, amelyek alapján megállapítható, milyen funkciókat töltenek be a családok a kor társadalmában. Mindkét módszer azt a célt szolgálja, hogy intenzíven leírható és feldolgozható legyen az egyes családok életét érintő összetett probléma. Harmadszor statisztikai elemzések segítségével az egyedi problémák általános megjelenésére mutathatnak rá.*" (Gängler 2001,1049)

A kutatási terület és az abban meghatározott módszerek egybeestek az amerikai szociális munka akkori fejlődési irányával. Alice Salomon a húszas évek második felében egy amerikai körutazás során ismerkedett meg Mary Richmonddal. Hazatérése után 1926-ban megjelentette a „Szociális diagnózis" című könyvet, amelynek első része azonos az eredeti (Mary Richmond által írt) művel, míg a második részben a szegénység okait vizsgálva a gazdasági megközelítésre támaszkodott. Véleménye szerint a szegénység oka a társadalmi cserefolyamatokból való kiszorulás. A jóléti gondozás feladata „*egyrészt gazdasági támasznyújtás, aminek gazdasági önállósághoz kell vezetnie. A segítségre szoruló életkörülményeire úgy kell hatni, hogy újra betagozódhasson a népgazdaságba. Így a jóléti*

ápolónak neveléssel és képzéssel, egészségi gondozással is foglalkoznia kell." (Engelke 2002,193)

2. A nemzetiszocialista Németország (1933 - 1945)

2.1. Társadalmi és gazdasági feltételek

A weimari köztársaság korszaka a történelemírásban nem a szociális kérdésekért tett erőfeszítései miatt vált ismertté, hanem az ezzel kapcsolatos politikai viták, a társadalmi megosztottság, a parlamenten kívüli ellenzékhez tartozó „szabadcsapatok" maradtak meg az emlékezetben. Így azt lehet mondani, a nemzetiszocialista korszak révén a zűrzavaros demokráciát leváltotta az átlátható diktatúra. 1929 és 1933 között a gazdasági világválság és a politikai válság kölcsönösen erősítette egymást. 1930-ban megbukott a szociáldemokrata kormány, és bevezették az elnöki kormányzást. Az ugyanekkor tartott választásokon a nemzetiszocialista párt (NSDAP) 18%-ot ért el, és parlamenti párt lett. Az elhúzódó kormányválságok miatt később újabb választásokat tartottak (1932), amikor már a képviselőhelyek 38%-át szerezte meg, és így a legnagyobb parlamenti párttá nőtte ki magát. A parlamenti többséget szerző szociáldemokrata és kommunista párt nem tudott megegyezni, és Hindenburg elnök 1933. január 30-án Hitlert nevezte ki kancellárnak, aki így a hátsó ajtón keresztül jutott hatalomhoz. A nemzetiszocialista párt 1933-ban a Reichstag felgyújtása ürügyével betiltotta a „konkurenciát" jelentő munkáspártokat és szakszervezeteket, és ezzel megszüntette a demokráciát.

A történettudósok és a német nemzet számára alapvető kérdés, hogy „*hogyan volt lehetséges egy nagy kultúrnemzet esetében, amely a magasan fejlett civilizációhoz sorolható, hogy saját akaratából kiszolgáltatta magát a romboló erőszak mellett elkötelezett hataloméhes fanatikusokból álló csoportnak*" (Frerich-Frey 1996,245). E kérdésre adható válaszok közül az egyik, hogy egyidejűleg álltak fenn olyan társadalmi és gazdasági tényezők, amelyek ezt lehetővé tették. Ilyen társadalmi-gazdasági tényező volt a világgazdasági válság miatt hosszú ideje munka nélkül lévő emberek megkeseredett tömege, ahogy az elszegényedett középosztály, amely hitt az erős emberben, aki majd rendet teremt. De szerepet játszott a weimari köztársaság demokratikus államfelépítésében való csalódás, ahogy a bolsevizmustól való félelem, amikor is a nemzeti szocialisták a kisebb rosszat jelentették. Ezek egyidejű jelenléte segítette a nemzetiszocialistákat hatalomhoz. Szavazóbázisuk messze nem volt egységes, és a demagóg propaganda is hatást gyakorolt a választókra. Később a nemzetiszocialisták nemcsak az erőszak, a terror és az ebből fakadó megfélemlítés miatt tudták megtartani hatalmukat, hanem megoldották azokat a problémákat, amelyekkel a weimari köztársaság nem tudott megbirkózni. „*Hitler hatalomra jutása (...) útját az erőszak társadalmilag szankcionált mintáinak elterjedése és a szociális egyenlőtlenség is egyengette*." (Elias 2002,19)

2.2. A nemzetiszocializmus szociálpolitikája és a szociális munka

„*Ez az időszak szociálpolitikai szempontból két szakaszra bontható, az 1933-38-ig terjedő korszakra, amelyet a weimari köztársasághoz kapcsolódó konzervatív-autoriter szociális állam fémjelez, és az 1938-tól a háború végéig tartó korszakra. Ezt nép-nemzeti államként lehet meghatározni, amikor a szociális ellátások nem az állampolgáriság, hanem a rasszjegyek mentén jártak*" (Schmidt 2005,68). Azt lehet mondani, hogy az első időszak szociálpolitikája – eltekintve a demokrácia teljes hiányától – illeszkedett az adott kor általános

szociálpolitikai trendjéhez, míg a második korszak erőteljesen felveti a szociálpolitika és ezen belül a szociális munka alapvető erkölcsi felelősségét és dilemmáit.

A nemzetiszocialistáknak nem volt konkrét gazdasági és társadalompolitikai programjuk, hanem a gyakorlati feladatokra koncentráltak. A hatalomátvételt követően a szociális problémákat a teljes foglalkoztatás elérésén keresztül gondolták megoldani. A nagy gazdasági világválság utáni gazdasági fellendülést az állami beruházás politikája (autópálya-, vasútépítés, postafejlesztés, fegyverkezés) mellett adókedvezménnyel támogatta a (rosszul fizető) munkahelyek teremtését. A fiatalok (18-25 év közöttiek) számára először önkéntes, majd 1935-től kötelező féléves munkaszolgálatot írt elő. A kétkeresős családmodell ellen indított kampánnyal a frissen házasulók 1000 márkás kölcsönt kaptak, ha a feleség nem dolgozott és gyermekek szülését vállalta. Ezzel kiszorították a nőket a munkaerőpiacról, ahogy jótékony hatással volt a munkanélküliségre az 1935-ben bevezetett katonai szolgálat is (Németh 2002,205-206). Ezen intézkedéseknek köszönhetően 1938-ra megvalósult a teljes foglalkoztatottság, az aktív korú népesség 6%-a volt csak rászoruló (Kuhlmann 2002,85). Ezzel megoldódott a társadalombiztosítás finanszírozási problémája. Mivel a társadalombiztosítás német „mű" volt, amire minden német csak büszke lehetett, a nemzeti szocialisták nem nyúltak ehhez a rendszerhez, sőt a szociálpolitikát felhasználták politikai legitimációjuk erősítésére. Így 1933 és 1938 között tovább bővítették a biztosítottak körét, az alkalmazottak társadalombiztosításába bevonták az iparosokat, a nyugdíjasokat a betegbiztosításba, vagy 1939-ben életre hívták a parasztok és hozzátartozóik balesetbiztosítását és 1941-ben ugyanezen kör betegbiztosítását (Schmidt 2005,65).

„*A nemzeti szocialisták szociálpolitikájának négy fő jellemzője volt:*

1. *a szociálpolitikát állami tevékenységként értelmezték;*
2. *a korporatizmus átalakult kényszer-korporatizmussá;*
3. *mobilizálták a munkaerőt, és a munkanélküli ellátásban bevezették a rászorultság és a munkára foghatóság elvét;*
4. *a szociálpolitikai feladatokat megbízható szervezeteknek adták át, ezzel háttérbe szorítva az egyházi és civil kezdeményezéseket*" (Schmidt2005,66).

Az első jellemző elsősorban abban nyilvánult meg, hogy a helyi szociális kiadásokat 1938-ra 75%-kal csökkentették, és a népápolást[3] [Volkspflege] jelölték meg a szociálpolitika fő feladatává. Ennek megvalósítására az 1922-ben alapított „Nemzetiszocialista Jóléti Szövetséget" (NSV) jelölték ki, amely 1933-ban vezető szerepet kapott az 1924-ben alapított a nagy jóléti szervezeteket tömörítő Jóléti Szervezetek Német Ligájában. Különös taktikai előnyt élvezhetett ez a szervezet, mert egyszerre tudott fellépni állami szervként és civil fenntartóként. A munkás és a zsidó jóléti szervezetek betiltása után az egyházi szervezetek és a Vörös Kereszt a Ligában való maradástól remélte, hogy képes lesz befolyásolni a szociális gondozás változásait. „*A Belső Misszió és a Diakónia alapvetően egyetértett az NSV alapelveivel, a szocialista ellenségképpel, a demokrácia elutasításával és a hazafias szellemiséggel*" (Kuhlmann 2002,85). A Caritas némi távolságot tartott ugyan, de együttműködött, nem lépett fel és nem tiltakozott. Az NSV tartalmilag a preventív családtámogatást hangsúlyozta. Adományokat gyűjtött és osztott szét például az árja városi gyerekek és édesanyjuk vidéki, téli üdülésére.

[3] Itt is a szószerinti fordítást választottam, mivel a német szociálpolitika történetében volt korszak - mit ez is -, amikor népápolás (Volkspflege) fogalmát használták, míg máskor a gondozás (Fürsorge). Úgy gondolom nem tisztem eldönteni, hogy ezek szinonim fogalmak-e, vagy - ahogy feltételezem – e két fogalom mögött tartalmi, szemléletbeli különbségek is meghúzódnak.

Mivel a húszas-harmincas években a legtöbb nagyvárosban kiépültek a különböző intézmények, az NSV elsősorban a kisebb városokban és településekben tudott helyet találni tevékenységének. Igaz e mögött ideológiai megfontolások is voltak, hiszen a nemzetiszocialista párt tömegbázisát éppen a vidéken élő parasztság jelentette. Így az NSV aktivitások kiindulópontja a 6000 községi ápolóállomás volt, ahol először terhes- és anyatanácsadó- és ápolószolgálatot működtettek. A weimari köztársaság idejében ezek elsősorban a nagyvárosokban voltak, így ebben a korban kiterjedtségük volt új. Kinyilvánított célja volt az állomásoknak, hogy „*szoros feltáró és megfigyelő hálózatot alakítsanak ki*" (Kuhlmann 2002,86).

Különösen az anyatanácsadókban érvényesült a nemzetiszocialista eszme, amennyiben a nemzetiszocialista csecsemőápolás új elvét terjesztették. Ennek lényege, hogy „*az anyai majomszeretet helyett be kell vezetni a négyórás szoptatási rendet, hogy már kora csecsemőkorban fegyelmet tanuljon a gyerek, illetve időben megtörténjen a testi és lelki elidegenedés. A biztonságot ne az anyjánál találja meg a gyerek, hanem a nemzetiszocialista közösségben. Vagyis ezek a tanácsadók sokkal inkább az anyák ellen voltak, mint az anyákért.*" (Kuhlmann 2002,86). Sokat tettek a nemzetiszocialisták az óvodafejlesztés területén is. Egyrészt, mert az anyáknak a hadiiparban kellett dolgozniuk, másrészt az óvodában könnyebben érvényesíthették a gyerekek nemzetiszocialista nevelését. E nevelés megvalósításának legfőbb színtere az 1926-ban alapított Hitler Jugend (HJ) volt.

Az ifjúság területén az ifjúságsegítés és az ifjúsági büntetés-végrehajtás összevonására törekedtek. Az 1934-ban elfogadott „*A szabad jóléti ápolás birodalmi összefogása" című törvény 1.§-a a nevelés új célját határozta meg: „A fiatalok nevelése a népközösségre nevelés. A nevelés célja a testileg, lelkileg, szellemileg fejlett, szakmailag ügyes német ember, aki vérében rassztudatos, a földben gyökerezik és a keresztényi élő erők vezérlik a néphez, az államhoz kötötten és elkötelezetten. Minden német gyereket ebben az értelemben a német népközösség felelősségtudatos tagjává kell nevelni*." (Gerhardt/Schöer 2002,656). Ennek szellemében a jóléti gondozás szervezeteihez hasonlóan a Hitler Jugend vezetőjét nevezték ki birodalmi ifjúsági vezetőnek, és a többi ifjúsági szervezetet e szervezetnek rendelték alá. Itt sem okozott nehézséget az integráció, hiszen a szervezet tevékenységében sok hasonlóságot mutatott a többi ifjúsági szervezettel: például túrázás, táborozás, a csoportvezetők csak néhány évvel voltak idősebbek a csoporttagoknál. A szervezeti átalakítás után viszont csökkentették a többi szervezet autonómiáját, és szemléletváltás is történt a nevelési célok tekintetében: „*Romantika helyett a technikai lelkesedés, szabadidő helyett a kötelességteljesítés vált hangsúlyossá*." (Kuhlmann 2002,88). 1936-ban fogadták el a Hitler Jugend törvényt, amelyben az iskolai és szülői nevelés mellett nevelési feladatokat rendeltek a szervezethez. „*Ennek eredményeként 1935-ben a fiatalok fele, 1939-ben a fiatalok 2/3-a tartozott a Hitler Jugend alá. Ezzel megszűnt a korábbi ifjúsági mozgalomra jellemző önkéntesség, autonómia és pluralitás, nem is beszélve az emancipációs elvről. A Hitler Jugend által a fiatalokban a haza, bajtársiasság, népközösség és hazaszeretet egészen diffúz keveréke alakult ki, ami mély nyomokat hagyott a német társadalomban, hiszen közel 10 millió gyerek nőtt fel e rasszista szervezet védőszárnyai alatt*." (Kuhlmann 2002,89)

A nemzetiszocialisták nem tettek különbséget elhanyagolás, büntetés és nevelés között. Felállítottak ún. megfigyelő állomásokat, ahol először eldöntötték, hogy melyik gyerek árja. Őket családias típusú otthonokban helyezték el, és már nem neveltek voltak, hanem bajtársak. A nem nevelhetőket, a fiatalkorú bűnelkövetőket külön táborba zárták, majd 1940-től koncentrációs tábort alakítottak ki részükre. „*A moringeni tárborban külön részleg volt a tartósan beutaltak részére. Az U-részleg a megbízhatatlanoknak, az E blokk a nevelhetőeknek*

volt kialakítva" (Kuhlmann 2002,90). Az 1943-ban módosított fiatalkorúak büntető törvényében 12 évre szállították le a büntethetőség határát, és a bíróság akár halálos ítéletet is kimondhatott. „*A törvény elrendelte a fiatalok öröklés-biológiai vizsgálatához a családfaelemzést. Az örökletes értékek megállapításához a fiatalkorú bűnelkövetőt beutalták egy hathetes kriminál-biológiai vizsgálóállomásra, ami az SS-hez tartozott. Innen a legtöbb fiatal a moringeni táborba került*" (Kuhlmann 2002,91)

A felnőtt devianciával szemben is hasonlóan léptek fel a nemzetiszocialisták. Hatalomra kerülésüket követően harcot indítottak a koldusok ellen, amikor kijelentették, hogy „*a koldusoknak adott adomány a nagy gondozási akciókkal szembeni fellépés. A kor szemtanúi által pozitívnak értékelt 'utcaképrendezés' azt jelentette, hogy a koldusokat először dologházakba, majd átnevelő táborokba zárták*" (Kuhlmann 2002,85). Hasonlóan jártak el 1938-ban a más szociális segítségre szoruló csoportokkal, prostituáltakkal, hajléktalanokkal és iszákosokkal. Őket egyenesen koncentrációs táborokba küldték, ahol a fekete jelzést kapták. „*Az aszociálisokat az egészségügyi hivatalokban tartották nyilván, amelyeknek alárendeltje volt a szociális- és ifjúsági hivatal, és ahol az eltérő viselkedést nagyapai generációig visszamenőleg nyilvántartották*" (Kuhlmann 2002,85). De a legveszélyeztetettebb csoport a nemzetiszocialista időszakban a pszichiátriai betegek és fogyatékosok voltak. Létük nem volt összeegyeztethető a felsőbbrendű faj képével. Emiatt 1933-ban elrendelték e csoport, valamint az iszákosok, a prostituáltak, a bűnelkövetők kényszer-sterilizációját, amelybe beleestek a nagyothallók és a vakok is. 1940-ben a T4 akció keretében 80 ezer elmebeteg- vagy fogyatékosotthonban lakón aktív eutanáziát hajtottak végre. Hogy elkerüljék a hozzátartozók tiltakozását, az akciót megelőzően számtalan áthelyezést hajtottak végre, így a rokonok csak postai úton értesültek, hogy gyermekük, rokonuk tüdőgyulladásban elhalálozott. „*Aki gyilkosságról beszélt, azt halálra ítélhették. Végül a katolikus egyház, mint intézményfenntartó tiltakozására leállították a szisztematikus gyilkosságokat, de továbbra is élt a vad eutanázia. A II. világháború végéig sok beteg méreginjekciók által vagy kóros alultápláltság miatt halt meg. Az alacsonyrendűség és a fogyatékosság összekapcsolása a fogyatékosok – ha túlélték – és hozzátartozóik számára messzemenő következményekkel járt, ugyanis kétségbeesésből és szégyenből nem harcoltak jóvátételért a háborút követően*" (Kuhlmann 2002,87).

3. ….a szociális munka szerepe a nemzeti szocialista korszakban, lehetséges magyarázatok, egy értelmezési kísérlet

Mindezek a folyamatok nem történhettek volna meg a szociális munka támogatása nélkül, hiszen e szakma dokumentációit, feljegyzéseit használták fel a rémtettek megvalósításakor. Ennek megértéséhez figyelembe kell venni az adott kor minden vonatkozását. A nemzetiszocialista gondolkodás megjelenése egyrészt a késői nemzetállammá alakulással magyarázható. A nemzetállam életre hívása (1871) és az ezzel párhuzamosan lezajló ipari társadalomra való áttérés túl sok egyidejű változást jelentett egy nemzedék számára. Éppen ezért is alakult ki a szociálpedagógia mozgalma, amikor a fiatalok a maguk új életformáját keresték és a nemzeti értékeket hangsúlyozták. Az e mögött meghúzódó demokratizálódás „természetes lezajlását" törte ketté az I. világháború és annak elvesztése. Ekkor a német nemzeti öntudatot a szégyen, a vesztes nemzet külső meghatározása jellemezte, amely ellen óhatatlanul tiltakozott az, aki még nem jutott el az állampolgáriság mentén történő önmeghatározáshoz. Ezt erősítette a weimari köztársaság politikai zűrzavara, ami táptalajt adott a rendpolitika elfogadásának. A rasszista szemlélet alapját jelentő szociál-technológiai

utópia és gondolkodás (eugenika) nemcsak a németekre volt jellemző, hanem a kor sajátossága volt. A tudományos technikai fejlődés mentén az emberek mindennapjaiban elért változások azt az illúziót keltették, hogy társadalmi problémák is megoldhatóak ezen eljárások segítségével. Ezt mutatják a kor orvos-biológiai kutatások tanulmányai, például az amerikai kutatások a kriminalitás örökletességéről. Az orvostudomány amúgy is kötődött a szociális munkához, amikor a korábbi egészség megelőzési és leküzdési programok kapcsán komoly eredményeket ért el, és e programok mentén az orvosok maguk alá rendelték a gondozónőket. Ebben a korban úgy gondolták, hogy „*a megfelelő előgondozással [Vorsorge] feleslegessé válik a gondozás [Fürsorge]*" (Kuhlmann 2002,80). Ráadásul a szociáldarwinizmus soha nem állt távol a szociális munkától, hiszen az érdemes-érdemtelen szegény megkülönböztetése és az ehhez kapcsolódó ellenőrzés mindig jelen volt a gyakorlati munkában.

Az érdemes-érdemtelen megkülönböztetés átalakulása a rasszista felső/alacsonyrendűre természetesen egy minőségi ugrást jelentett, ami elfogadhatatlan a szociális munka humanitárius elkötelezettsége oldaláról. Hogy hogyan lehetett elfogadtatni ezt a szociális szakmával, annak a fentieken kívül két közvetlen oka volt. Az egyik a szakma általános „ájultsága" más szakmákkal szemben, mint ügyvéd, orvos, pszichológus. A szociális munka nem tudta megfelelően definiálni a maga tevékenységét, így úgy élte meg, nem is lehet szava más tudományágak képviselőivel szemben. A másik ok egy konkrét közvetlen történelmi előzmény a nemzetiszocialista hatalomátvétel előtt. Az akkor dolgozó szociális munkások a gazdasági világválság következtében fellépő munkanélküliség miatt mérhetetlen túlterheltséggel dolgoztak, és ezt a csökkenő állami kiadások miatt fokozatosan romló feltételek mellett tették. A finanszírozási nehézségek miatt saját egzisztenciájukat is félteniük kellett. A politika oldaláról folyamatos támadásoknak voltak kitéve, mert őket tették felelőssé az ellátást igénylők számának növekedéséért. Ezek az évek felemésztették a szociális munkások energiáit, és sokukban az a nézet alakult ki, hogy a nemzetiszocialista hatalomátvétel után a weimari köztársaságban megkezdett kezdeményezések folytatódnak, hiszen „*az 1933-as év egyértelmű javulást hozott a kliensek életében és a szakmai keretfeltételekben*" (Kuhlmann 2002,82). „*A nemzetiszocializmus egy nagy kertté változtatta a társadalmat, ahol a gyomnak definiált népcsoportokat eltüntette, hogy a haszonnövények nagyobb teret kaphassanak, s a modern tudatosságtól vezérelve a fennálló káoszban rendet teremtett*" (Kuhlmann2002,78). „*A gonoszokat (kriminálisokat, aszociálisokat) a rendőrségnek, a betegeket (gyógyíthatatlanokat, nevelhetetleneket) az orvosoknak szolgáltatták ki. A szociális munka területén (anyatanácsadó, ifjúsági gondozás) a szófogadás és a feltűnés nélküli beilleszkedés merev mintája érvényesült. (...) A nemzetiszocialista népápolás keretében különböző területeken eltérő következményekkel megtisztították a szociális munkát a megoldhatatlan esetektől. Ezt a folyamatot támasztotta alá az a mítosz, hogy orvosilag megoldható, ami csak szociális egyenlőséggel nem*" (Kuhlmann 2002,93).

Irodalomjegyzék

ENGELEK, ERNST: Theorie der Sozialen Arbeit, Lambertus 2002.
ELIAS, NORBERT: A németekről, Helikon, 2002.
FRERICH, JOHANNES – FREY, MARTIN: Handbuch der Gesichte der Sozialpolitik in Deutschland Band 3. Oldenburg Verlag München + Wien 1996.
GÄNGLER, HANS: Klassiker der Sozial Arbeit in: Otto, Hans-Uwe – Thiersch, Hans szerk.: Handbuch Sozialarbeit Sozialpädagogik, Luchterhand, 2001., (1044-1053)
GERHARDT, VOLKER – SCHÖER WOLFGANG: Die Sozialgesetzgebung und Soziale Arbeit im 20. Jahrhundert in: Thole, Werner szerk.: Grundriss Soziale Arbeit, Leske+Budrich, 2002., (647-665)
KUHLMANN, CAROLA: Soziale Arbeit im NS Herrschaftssystem in: Thole, Werner szerk.: Grundriss Soziale Arbeit, Leske+Budrich, 2002. (77-96)
NÉMETH ISTVÁN: Németország története, Aula 2002.
SACHßE, CHRISTOPH: Geschichte der Sozialarbeit in: Otto, Hans-Uwe – Thiersch, Hans szerk.: Handbuch Sozialarbeit Sozialpädagogik, Luchterhand, 2001., (670-681)
SCHMIDT, G. MANFRED: Sozialpolitik in Deutschland, VS Verlag für Sozialwissenschaft, 2005.

VARGA ISTVÁN*

A törvénytelen gyermek tartására indított per mint társadalmi konstrukció és szociálpolitikai eszköz

Absztrakt:
A házasságon kívüli születés az emberi házasság bevezetése óta létezik, és egészen a közelmúltig általában tiltott dolognak, devianciának számított. Ennek megfelelően az ilyen kapcsolatból származó gyermek, illetve édesanyja helyzete, megélhetése bizonytalan volt.
Évezredekig a család feladata volt gondoskodni a bajba került családtagról, napjainkban pedig széles körű jóléti ellátások biztosítják a rászorulókról való gondoskodást. Ennek a civilizációs folyamatnak volt fontos fordulópontja hazánkban az 1946. évi XXIX. sz. törvénycikk, mely kimondta, hogy „A házasságon kívül született gyermek mind az anyának, mind az atyának, mind ezek rokonainak egyaránt rokona … úgy illetik jogok és terhelik kötelezettségek, mintha a gyermek házasságból született volna."
Dolgozatomban a két világháború közötti időszak 30-as éveinek a gyermektartási pereit elemzem szociálpolitikai-konstrukcionista nézőpontból. Értelmezésemben a gyermektartási per a valóság konstruálásának egyik sajátos esete. A perből nyert adatok a diskurzus témáját, a kutatatás keretét, nem pedig eredményét jelentik.
A szociálpolitika születésének időszakában az informális és formális segítő hálók sok esetben párhuzamosan léteztek. A formális szociálpolitika az informálisból fokozatosan jött létre. Ennek egyik lépcsőfoka, amikor az állam (a törvénytelen gyermekekről tartásdíj útján való gondoskodás során) a magánviszonyokat szabályozza.

Abstract: A law suit initiated for the maintenance of an illegitimate child as a social construction and an instrument of social policy
Birth outside of marriage has existed since the introduction of human marriage, and, until recently, it was generally considered a prohibited issue, and deviance. Accordingly, the situation and livelihood of a child from such a relationship and his mother was dubious.
For thousands of years the family was held responsible for taking care of the family members in trouble, while today a wide range of welfare benefits provide care for those in need. Law XXIX of 1946 is considered an important milestone in this civilizing process in Hungary as it stated that: "*A child born out of wedlock is the relative of both the mother and the father and their relatives as well ... he bears the rights and obligations as if the child had been born in marriage*."
In my paper I analyze the child alimony related law suits from the 30s of the period between the two world wars from social-politic and constructionist perspective. In my interpretation, the alimony lawsuit is a special case of constructing reality. Data obtained from the lawsuits offer the subject of the discourse and the framework for the research, and not the results.
In the era when social policy as such came into existence, in many cases the informal and formal support networks existed simultaneously. Formal social policy came into being by the gradual transformation of its informal predecessor. A specific step of it was when the state (by providing care for illegitimate children by means of alimony) regulated private relations.

* A szerző a Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Kar egyetemi tanársegédje, az ELTE-TÁTK Szociológiai Doktori Iskola Szociálpolitika Doktori Program hallgatója

Bevezetés

Ma Magyarországon csaknem minden második gyermek születik házasságon kívül. A házasságon kívüli születés azonban eltérő életutakat takar. Szingli nő egyszülős családját, élettársakat, akik nem élnek házasságban, tizenéveseket, akiknél nem tervezetten került sor a szülésre.
Házasságon kívüli születés az emberi házasság bevezetése óta létezik, és egészen a közelmúltig általában tiltott dolognak, devianciának számított. Ennek megfelelően az ilyen kapcsolatból származó gyermek, illetve édesanyja helyzete, megélhetése bizonytalan volt.
Évezredekig a család[1] feladata volt gondoskodni a bajba került családtagról, napjainkban pedig széles körű jóléti ellátások biztosítják a rászorulókról való gondoskodást.
Ennek a civilizációs folyamatnak volt fontos fordulópontja hazánkban az 1946. évi XXIX. sz. törvénycikk, mely kimondta, hogy *„A házasságon kívül született gyermek mind az anyának, mind az atyának, mind ezek rokonainak egyaránt rokona … úgy illetik jogok és terhelik kötelezettségek, mintha a gyermek házasságból született volna.*”[2]
Ezzel a törvénytelen gyermekek speciális réteghelyzete formálisan megszűnt, elnyerték ugyanazokat a jogokat, amelyek addig csak a házasságból születetteket illették meg. Egy állami akarat jogszabályba foglalása kétségtelenül előrelépés volt ennek a speciális helyzetű társadalmi rétegnek a megítélésben, azonban Szikra Dorottya kiválóan mutatja be, hogy magának a törvénynek az elfogadása még nem jelenti annak maradéktalanul való érvényesülését (Szikra 2004).

A rendszerváltást követően hazánkban is jelentősen emelkedett az élettársi kapcsolatok, az egyszülős családok és a szinglik száma. Hogy ezen jelenségeket megérthessük, ahhoz nem elég a jelen folyamatait, illetve a témával foglalkozó külföldi szakirodalmat tanulmányozni. Szükséges a magyar előzmények vizsgálata, hiszen a törvénytelen születés ezen jelenségek egyik „evolúciós” előképe lehet.
Olyan folyamatról van szó, amely fokozatosan vezetett el az intézményesült szociálpolitika kialakulásához. Az informális szolidaritást (azaz a családi gondoskodást) a XIX. századtól kezdődően fokozatosan váltotta fel az intézményesült szolidaritás. Ennek során viszont új „munkamegosztás” alakult ki a család és az állam között. Ennek a folyamatnak egyik fontos állomása volt az, amikor az állam még csak a magánjellegű szolidaritási viszonyok szabályozását, kikényszerítését tekintette állami feladatnak, nem pedig jövedelemtranszfer biztosítását[3]. Ugyanakkor a szociálpolitika fejlődéstörténetének részét képezi az a folyamat is, ahogyan módosulnak a hozzátartozók közötti szolidáris kötelezettségek, és ahogy azok helyét fokozatosan átveszik az állam által biztosított jóléti jogok.

Ezért dolgozatomban a két világháború közötti időszak 30-as éveinek a gyermektartási pereit elemzem szociálpolitikai-konstrukcionista nézőpontból.

[1] „A család egy veszélyes üzem” – fogalmazott Somlai Péter (Somlai 2006 17-28.) Dolgozatom azokról a gyermekekről és anyákról szól, akik sokszor ebből a veszélyes üzemből is kirekesztődnek.
[2] 1946. évi XXIX. sz. törvénycikk 19. §.
[3] Hiszen érdekelt volt abban, hogy a problémák kezelése a (jog által kikényszerített) hozzátartozói viszony keretében történjen meg, és nem valamiféle segélyezés útján.

A törvénytelen gyermekek helyzete a vizsgált korszakban

A törvénytelen születésű személyt a korabeli jogszabályok negatívan különböztették meg. A negatív jogi megítélésen túl (illetve részben abból következően) a megbélyegzést, a kiközösítést, a gyermek szerencsétlen, nehéz sorsát, a megvetést emelik ki a témával foglalkozó korabeli szerzők (Esztergár 1936:126, Cziglányi 1939:23, Laky Dezső é.n.:3, Tárkány Szűcs 1981:141). Ez megjelenik a magasabb csecsemő- és gyermekkori halandóságban, a bűnözésre való hajlamban és a prostitúcióval való kapcsolatban (Gyáni 1983:114-118, Laky Dezső é.n.:1-56, Szél 1929:119, Pálosi 1927:100, Westernmarck 1910:51).

A vizsgált korszakban a családjogi kérdések a magánjog körébe tartoztak, szokásjog és törvények vegyesen rendelkeztek róluk. A házasságon kívül született gyermek jogállása 1946 előtt Magyarországon:
1. Az anyja leánykori vezetéknevét viseli.
2. Az anyja állampolgárságát és vallását követi.
3. Községi illetőségét az anya községi illetősége szabja meg.[4]
4. Jogilag csak az anyjával és annak vérrokonaival van rokonságban.
5. Törvényes öröklési jog csak az anyjával és annak vérrokonaival szemben illeti meg.
6. A gyermek természetes és törvényes gyámja az anya; ha az anya kiskorú, akkor a gyámhatóság rendel ki gyámot.
7. A természetes apát a gyermekkel szemben csak a tartásdíjfizetés kötelezettsége terheli, a gyermekkel nincs családi kapcsolatban (Csorna 1929: 127–128; Esztergár 1936: 128–130; Cziglányi 1939: 33–41).

Ez utóbbi pont jelezte, hogy az anyának egyetlen esélye a gyermektartásdíj megszerzése volt, hogy magát és gyermekét eltartsa. Kutatásomban azt a szociálpolitikai jellegű helyzetet vizsgáltam, hogy a törvénytelen gyermekek és édesanyjuk megélhetését az állam közvetetten, tartásdíj útján biztosította. A községi segélyezés alacsony színvonalú ellátásán kívül az anyának és a gyermeknek mindössze ez a tartásdíj volt a megélhetési forrása.

Az állam tehát egyrészt magára vállal egy jóléti feladatot, másrészt az „érdemes szegény” kategóriába emelve a törvénytelen gyermekeket, újra definiálja az egyén és a család viszonyát.

A gyermektartási per mint társadalmi konstrukció

A gyermektartási pereket első fokon a járásbíróságok tárgyalták, mert a tartásra vonatkozó perek a járásbíróság hatáskörébe tartoztak.[5] Kutatásomat a Tolna Megyei Önkormányzat Levéltárában (TML) végeztem, és a Dombóvári[6] Járásbíróság 1931–37 közé eső időszakát dolgoztam fel. Ennek számszerűségét szemlélteti az *1. sz. táblázat*.

[4] Ennek a szociális ellátásokhoz való hozzájutásnál kiemelt jelentősége van.
[5] 1911. évi I. törvénycikk 1. §. 2. *i).*
[6] Dombóvár város fontos vasúti csomópont volt a vizsgált időszakban (ma is az), így vonzáskörzetével együtt jól megjeleníti mind a mezőgazdasági, mind az ipari, mind a kereskedelmi/szolgáltató szektort.

1. sz. táblázat. *Peres ügyek a dombóvári járás területén 1931–37*

Év	Összes per	Gyermektartási per	Megtalált perirat
1931	4.317 db	7 db (1,62‰)	3 db
1932	3.966 db	12 db (3,02‰)	8 db
1933	3.081 db	9 db (2,92‰)	5 db
1934	2.781 db	13 db (4,67‰)	11 db
1935	2.936 db	4 db (1,36‰)	2 db
1936	2.971 db	11 db (3,70‰)	8 db
1937	4.018 db	11 db (2,74‰)	10 db
Összesen:	**24 070 db**	**67 db (2,78‰)**	**47 db**

A kutatás során információkat lehet nyerni:

– a keresetlevélből,
– a születési anyakönyvi bizonyítványból,
– a jegyzőkönyvekből, tanúvallomásokból,
– a szegénységi bizonyítványból,
– az ítéletből.

Értelmezésemben a gyermektartási per a valóság konstruálásának egyik sajátos esete. A felsorolt információforrások pedig eszközei és jelzői is a konstruálásnak. A perből nyert adatok a diskurzus témáját, a kutatatás keretét, nem pedig eredményét jelentik. „A társadalmi problémáknak társadalmi a keletkezése, társadalmi a következménye, társadalmi a definíciója és társadalmi a kezelésének módja is” - idézi a Horton-Leslie szerzőpárost Szöllősi (Szöllősi 2012:6). A konstrukcionalizmus mint tudásszociológiai irányzat azt vizsgálja, hogy a világban a dolgok hogyan jönne létre. A hétköznapi tudást a másokkal való diskurzus hozza létre, majd tárgyiasul, és mint meglévőre tekintünk rá (Szöllősi 2012:35-44). Miként konstruálja, majd oldja meg a korszak társadalma a problémát? A zömmel alacsony iskolázottságú, írni-olvasni alig tudó megesett lány felkeresi az ügyvédet. Az a lány elmondása és a jogi taktikának megfelelően leírója által szövegbe foglalja a történéseket. Ezen történéseknél jellegükből/intimitásukból fakadóan csak a két peres fél (nemző apa és az anya) van jelen. Ezt követően a bíróság előtt (a bírósági eljárásban) megkezdődik a tanúvallomásokból a valós történet konstruálása. Ennek során nem csak az apaság bírói úton[7] történő megállapítására kerül sor, hanem esetről esetre annak megállapítására is, hogy melyik gyermek (és anya) mekkora tartásdíjat érdemel.
A szociális jog itt, mint az ellátáshoz való jog jelenik meg (Szöllősi 1998:5-10). A XIX. század második fele a magyar szociálpolitika kialakulásának az időszaka. Az 1930-as években sem beszélhetünk még egy kiterjedt szociális hálóról, amely ellátást nyújtott volna a leányanya és gyermeke számára. (Nem feledve, hogy a lakosság legfelső jövedelmű rétege számára valószínűleg nem is volt szükség szociális ellátásra, mert a „piacról” kielégíthették a szükségletet). Másként fogalmazva a szociálpolitika informális korszakából ekkor lépünk át az egyre inkább teret nyerő formális korszakba.

A szegénység kezelését, ha a nem hagyományos családszerkezet a szegénység oka, a gyermeküket egyedül nevelni kényszerülő leányanyák viszonyain keresztül is vizsgálhatjuk. Ebben a viszonyrendszerben:

- A törvénytelen gyermek halmozottan hátrányos helyzetű, a szociálpolitika alanya.
- A gyermektartásdíj egy szociális ellátást helyettesítő eszköz, illetve maga is szociális ellátás.

[7] A korszakban vérvétel és genetikai vizsgálatok alapján még nem volt lehetséges az apaság megállapítása.

- A gyermektartásdíj a redisztribúció sajátos eszköze. A korai szociálpolitikai (társadalombiztosítási) megoldásokhoz hasonlóan az állam a feleket kötelezi fizetésre, a gyermek eltartására.
- Fejlett szociálpolitika hiányában az állam köztes, közvetítő szerepet vállal, szabályozóként lép fel.
- A magánjog a szociálpolitikának egy sajátos előzménye, a bíróság pedig kvázi szociálpolitikai szerv.
- A törvénytelen gyermekekről való gondoskodás egy szociálpolitikai lépcsőfok, ami összeköti a modern jóléti rendszereket a korábbi még korlátozott ellátásokat nyújtó rendszerekkel. Azaz az informális és formális szolidaritást összekapcsoló történeti elem.

A perekből kiolvasható adatok

A jelen fejezetben ismertetett adatok, mint korábban jeleztem, csak a kutatás keretét jelentik. Az intézményesült és az informális szolidaritás együttélését, a kutatás szociálpolitikai szempontból releváns eredményeit a következő fejezet – „A bíróság szociális érzékenysége - avagy a valóság konstruálásnak másik esete” – tartalmazza.

1. A per eredményessége

1. sz. ábra - A per eredményessége

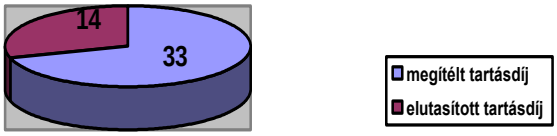

Az esetek mintegy kétharmadában a bíróság megítélte tartásdíjat. Tehát a minta alapján elmondható, hogy egy gyermektartási pernek jó eséllyel vágott neki egy megesett lány. (Azonban bíróság nem ítélt meg tartásdíjat kb. minden harmadik esetben.)
Szintén az esetek majdnem harmadában (14 esetben) fellebbeztek a felek. A fellebbezések során egy esetben az elsőbíróság megítélte a tartásdíjat, majd a felsőbíróság elutasította. 3 esetben az elsőbíróság elutasította a tartásdíjkérelmet, de a felsőbíróság megítélte. Egy esetben a felek megegyeztek a tartásdíjról való lemondásról[8]. 9 esetben a fellebbezés ellenére a felsőbíróság ugyanúgy megítélte a tartásdíjat, mint az elsőbíróság. A fellebbezések tehát jelentősen nem változtatták meg az elsőfokú ítéleteket.

[8] K. Anna háztartásbeli és N. Károly asztalossegéd kapcsolatából egy gyermek született. Nemét, születési adatait nem ismerjük, és a per gyermektartási része sincs meg, csak a tartásdíjról való lemondás dokumentumai. Ezek szerint 1938. január 16-án K. Anna meglátogatta börtönben levő vőlegényét. A vőlegény és az alperes (N. Károly) egy cellában töltötték a büntetésüket. A látogatás során a peres felek is beszéltek egymással és megállapodtak, hogy K. Anna lemond a tartásdíjról, ha N. Károly visszafizeti neki a tőle kapott 96,50 pengőt.
Ezt a megállapodást azonban nem tartották be, az ügy bíróság elé került. Az eljárás során a bíróság kötelezte N. Károlyt a 96,50 pengő megfizetésére. Az ítélet indoklása szerint: *"Az anya házasságon kívül született gyermeke tartása tekintetében szabadon ... köthet megállapodást, arról le is mondhat, s ez esetben a gyermektartásdíj iránt a saját személyében többé fel nem léphet ..."*
K. Anna valószínűleg biztos volt benne, hogy férjhez megy vőlegényéhez. Ha ez megtörténik, nincs szüksége tartásdíjra, lesz, aki eltartsa a családot, sőt aki a gyermeket is nevére veszi. A vőlegény és az alperes is megbeszélték valószínűleg az ügyet, hiszen egy cellában töltötték büntetésüket. Feltételezhető, hogy a házasság létrejött, amennyiben azonban a házasság nem sikerült, és K. Anna elvált, N. Károlyt többé már nem perelhette a gyermektartás iránt. (TML 1937 P. 3405)

A leghosszabb első fokú per 13 hónapig tartott, a fellebbezés idejét is beleszámítva pedig 23 hónapig. A legrövidebb per egy hónapig tartott, a fellebbezéses perek esetében 4 hónapig. A perek átlagos hosszúsága 4,8 hónap, a fellebbezéses pereké 9,2 hónap. A fellebbezés tehát csaknem duplájára növelte az ítélkezési időt.

2. A gyermekek

2.1 a gyermekek neme

A 47 gyermek enyhe többsége fiú, ami megfelel annak a statisztika törvényszerűségnek, hogy több fiúgyermek születik. Sajnos a periratok hiányosságai miatt 4 esetben nem lehetett megállapítani a gyermekek nemét.

2. sz ábra - A gyermekek neme

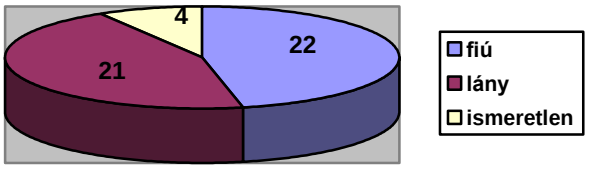

2.2 A gyermekek életkora a kereset beadásakor

3. sz. ábra - Életkor a kereset beadásakor

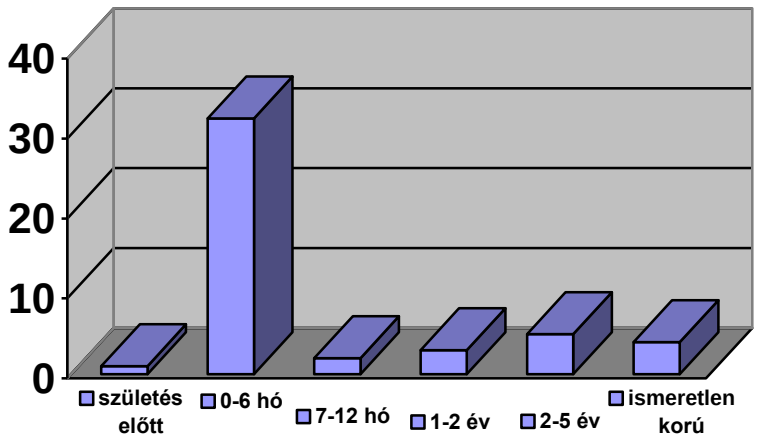

Az anyák több mint kétharmada a gyermek születése utáni 6 hónapban beadta a keresetet, nyilván minél előbb pénzhez kívántak jutni, hogy a szülés időpontjában felmerülő költségeket rendezni tudják, és a gyermeket el tudják tartani. Egy elég jelentős kisebbségnek nem volt sürgős a tartásdíj megítélése, hiszen 2-5 évet is vártak a kereset beadásával. Ők azok, akik valamilyen háttérrel (vagyon, élettárs, támogató szülők, tartásdíjat fizető apa[9]) rendelkeztek. A háttér megszűnte után ők is rákényszerültek a tartásdíj igénybevételére.

[9] G. Gizella 20 éves munkásnő a budapesti Goldberger gyárban. Katolikus vallású, havi jövedelme 66 pengő. V. Károly 31 éves nős postaaltiszt. Vagyona nincs, jövedelme havi 72,70 pengő. Szerelmi viszonyukból 1934 augusztus 28-án született G. Mária.
1936 októberéig V. Károly havi 12 pengővel támogatta felperest és gyermekét.*"Ezt könnyen megtehettem, mert tényleges határőraltiszt voltam, teljes ellátással és havi 42 P. zsolddal."* Jelenleg nem fizet felperesnek semmit, mert bár magasabb a fizetése, de nincs teljes ellátása, és feleségét is el kell tartania. G. Gizella 1937. július 22-én, a gyermek 35 hónapos korában adta be a tartásdíjigényt. 25 pengő havi tartásdíjat igényelt, ez duplája annak az összegnek, amit több mint 2 éven keresztül kapott. A bíróság végül 16 pengő tartásdíjat állapított meg, ami harmadával még mindig magasabb az önkéntesen folyósított tartásdíjnál. A megítélt tartásdíj V. Károly keresetének 22 %-a. (TML 1937 P 2684)

A gyermekek átlagéletkora a kereset beadásakor 8,15 hónap. Ez az adat azért fontos, mert minél később adta be az anya a keresetet, annál kevesebb tartásdíjat ítélt meg a bíróság visszamenőleg. Ezen kívül feltételezhetjük, hogy azon anyák, akik a gyermek születése után 1-2 évvel adták be keresetüket, addig gyermeküket el tudták tartani.
4 esetben nem tudjuk mennyi idős volt a gyermek a kereset beadásakor. Egy esetben a gyermek születése előtt 2 hónappal adták be a keresetet[10]. A legidősebb gyermek, aki után a tartásdíjat megítélték, néhány nap híján 5 éves volt.

3. Az anyák

3.1 Az anyák vallási megoszlása

4. sz. ábra - az anya vallása

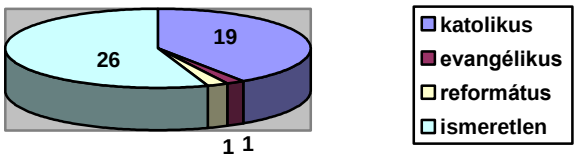

A nagyszámú hiányzó adat miatt nehézkes következtetéseket levonni, azonban feltételezhető, hogy nincs jelentős eltérés a mintában szereplő anyák vallása és a járás lakosságának[11] vallási megoszlása között.

3.2 Az anyák életkora

5. sz. ábra - Az anyák életkora születéskor

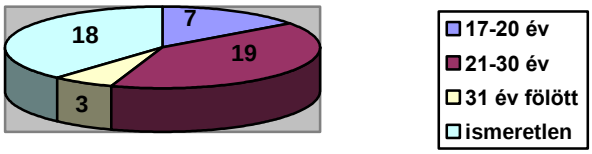

Az anyák többsége a szülőképes kora első időszakában hozta világra gyermekét, és csak elvétve fordult elő 31 év feletti szülés. A legfiatalabb anya 17 évesen, a legidősebb 36 évesen szült. Az anyák átlagéletkora a születéskor 24 év (23,96 év).

[10] S. Jenő kereskedő, nős, egy lánya van. T. Ilona 28 éves katolikus vallású takarítónő. Kapcsolatukból 1938. február 2-án született T. József. S. Jenő vállalta az apaságot, felajánlott 10 pengő havi tartásdíjat, és 60 pengő szülési költséget. T. Ilona ezeket az összegeket kevesellte, és még a gyermek születése előtt (1937 decemberében) megindította a gyermektartási pert.
T. Ilona keresete napi 2 pengő napszám. Tulajdonában van egy 1000 pengő értékű ház 3/48-ad része. (Értéke 62,5 pengő) S. Jenő havi jövedelme 100-130 pengő.
T. Ilona igényelt: 25 pengő havi tartásdíjat, 50 pengőt munkamulasztás miatt, 25 pengő gyermekkelengye költséget, 40 pengő szülési-gyermekágyi költséget és 1000 pengőt magánjogi csábítás, erkölcsi kártérítés címén. Ez utóbbit azért, mert:*"...függő helyzetemet kihasználva, engem, ki feddhetetlen életű, érintetlen és tapasztalatlan voltam elcsábított, tehát férjhez menési lehetőségeimet csökkentette ..."*
A bíróság megítélt 15 pengő havi tartásdíjat és 80 pengő szülési költséget és anyatartásdíjat. Az erkölcsi kártérítést azonban elutasította a bíróság, mivel: *"Egy 28 éves takarítónő ... tapasztalatlannak nem tekinthető. Felperesnek tettével, annak következményeivel tisztába kellett lennie."* A megítélt tartásdíj S. Jenő keresetének 11,5 - 15 %-a. (TML 1937 P 4004)

[11] A dombóvári járás lakosságának vallási megoszlása ugyanekkor: katolikus: 93,11 %, református:2,64 % evangélikus:1,48 %.

3.3 Az anyák családi állapota

6. sz. ábra - Az anyák családi állapota

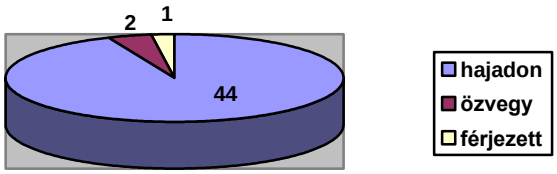

Túlnyomórészt a hajadonok voltak kitéve annak, hogy törvénytelen gyermeket szülnek. Ezen anyák nagy részét partnere azzal hitegette, hogy elveszi feleségül. A házasság elmaradása és a szülés után azonban gyermektartási perek indultak. Férjes asszonynak nem lehetett törvénytelen gyermeke, a táblázatban szereplő anya gyermekét utólagosan törvénytelenítették.[12]

3.4 Az anyák foglalkozása

7. sz ábra - Az anyák foglalkozása

Az anyák több mint harmada mezőgazdasági dolgozó (napszámos 13 fő, cseléd 4 fő). Majdnem harmaduk városi cseléd (háztartási alkalmazott 11 fő, szobalány 2 fő, takarítónő 1 fő). Hatoduk nem dolgozott sehol, a szülői házban, vagy az élettársuknál éltek eltartottként.

[12] S. Henrik 1933. október 28-án vette feleségül B. Erzsébetet. Mindketten evangélikus vallásúak, a feleség 19, a férj 25 éves. A férj a házasság harmadik hetében megtudta, hogy felesége mástól már teherben van, és hamarosan szülni fog. Másnap a feleséget hazaküldte a családjához. Együttélésük három hétig tartott, de törvényesen el nem váltak. A feleség 1933. december 12-én Erzsébet, 1935. február 10-én Margit nevű leánygyermeknek adott életet. A két gyermek törvényesnek számított, mert az anya házasságban élt. S. Henrik azonban nem akart a törvényes apja lenni két olyan gyermeknek, akik nem tőle származnak, ezért a gyermekeket törvényteleníttette. 1936. október 27-én a m. kir. törvényszék a gyermekeket törvénytelen származásúnak mondta ki.
A szövevényes ügynek ezzel még nem lett vége. B. Erzsébet 1937. január 7-én adta be a gyermektartási keresetet S. Károly tejnagykereskedő ellen. Mint írja, 1933-ban náluk szolgált, és a tejnagykereskedő kiskorú diák fia csábította el, ezért az apa (azaz a vélelmezett nagypapa) az alperes.
B. Erzsébet a következő összegekre tartott igényt: 20 pengő tartásdíj havonta és 130 pengő szülési, gyermekágyi és gyermekkelengye költség. A keresetben megemlíti saját viszontagságos sorsát: *"... mivel törvénytelen gyermekem van, férjemtől elváltam, s egyedül küzködöm minden támogatás, tartás nélkül gyermekeimmel ... Alperesék tönkretették az életemet, s mint érintetlen és tapasztalatlan leány, férjhezmenetelem meghiúsult, illetőleg tönkre lett téve, ..."*
Alperes tagadta, hogy a gyermek a fiától származna. A fia a fogamzási időben csak a tavaszi iskolaszünet idején volt otthon, ekkor is nemi betegségben szenvedett, a nemi élettől el volt tiltva. Ezen tényt orvosi vallomás is megerősíti: *"Én a nevezettet mint minden gonoreás beteget eltiltottam a közösüléstől, bár ez a betegség nem zárja ki azt, hogy az illető nemi életet éljen."*
A fiú betegségét és hogy rosszul volt, több tanú is igazolta. A felperes viszont az elcsábítás tényét, és a közösülést nem tudta bizonyítani. Ezért a bíróság az 1937. június 11-i tárgyaláson a tartásdíjkérelmet elutasította. (TML 1937 P 66)

Az egyéb kategóriában szereplő egy munkásnő, szülésznő, kéjnő[13] az ipart, egészségügyet illetve a korabeli szolgáltató szektort képviseli.

3.5 Az anyák jövedelmi viszonyai

A napszámos anyák jövedelme napi 0,7 - 2,4 pengő közé esett. Ha feltételezzük azt, hogy egy hónapban 24 napot dolgoztak és télen-nyáron minden nap kaptak munkát, akkor elérhették a 17-58 pengő közti összeget. Ez az összeg az elérhető maximumot jelentette, a valóság valószínűleg ennél jóval kevesebb volt. (Elég, ha csak arra gondolunk, hogy télen egyáltalán nem volt munkalehetőség.)

A háztartási alkalmazottak, cselédek jövedelme 10-32 pengő közé esett havonta. E mellé természetesen még járt a teljes ellátás is. Élelmiszerre és szállásra tehát nem kellett költeniük. A korszakban a budapesti cselédek átlagbére 36 pengő volt egy hónapra (Gyáni 1983:90). A mintában szereplő legmagasabb cselédbér sem éri el a budapesti átlagbért!

A vizsgált anyák közül a már említett gyári munkásnő kereste a legtöbbet, 66 pengőt havonta.

4. Az apák

4. 1 Az apák vallása

Az apák vallását mindössze 3 esetben ismerjük, mindhárman katolikusok.

4.2 Az apák életkora

8. sz. ábra - Az apák életkora a gyermek születésekor

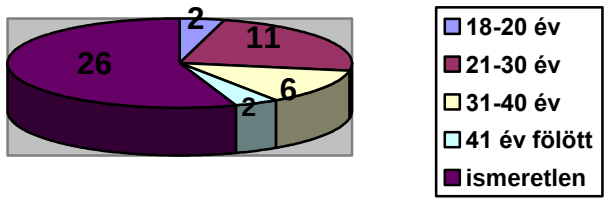

Csak 21 esetben ismerjük az apák életkorát, míg az anyáknál 29 esetben ismertük. Ennek oka, hogy a gyermek születési anyakönyvi kivonatában csak az édesanyjuk életkora szerepelt, az apák életkora az egyéb peres iratokból volt kideríthető, ha szerepelt ott.

Az apák zöme is a 21-30 éves korosztályból kerül ki, akárcsak az anyáknál. A 30 év feletti korosztály is jelentősen képviselteti magát, sőt megjelenik a 41 év feletti korosztály is, ami a nőknél (valószínű a szülőképes kor határa miatt) teljesen hiányzott.

[13] N. Borbála 21 éves katolikus vallású nő és P. Lajos főkönyvelő kapcsolatából 1933. december 9-én született N. Júlia. N. Borbála 1934. február 17-én tartásdíjkeresetet adott be P. Lajos ellen. Igényelt 50 pengő tartásdíjat havonta és 150 pengő gyermekágyi munkaveszteséget, szülési és kelengyeköltséget.
Vagyoni-kereseti viszonyaikat egyiküknek sem ismerjük, de az igényelt összegből és P. Lajos foglalkozásából (főkönyvelő) arra következtethetünk, hogy jövedelmi viszonyai az átlag felettiek voltak.
P. Lajos vallomásában elismeri, hogy tényleg közösült a felperessel, de: *"... felperes hatósági engedéllyel rendelkező hivatásos kéjnő volt Dombóváron, és a közösülés a nyilvános találka házban történt."*
A bíróság ezután hivatalos igazolást kért felperes foglalkozásáról. Ennek alapján: *"A bíróság a dombóvári főszolgabíróság 1449/1934. sz. értesítése alapján tényként állapítja meg, hogy felperest a közigazgatási hatóság 5/1933. sz. alatt 1933. évi február 22 napjától 1933. május hó 24 napjáig, mint kéjnő, nyilvántartotta."*
N. Borbála azzal védekezett, hogy az alperes őt "kivette" a nyilvánosházból, és néhány hétig közös háztartásban éltek. Feleltségét azonban igazolta az, hogy kéjnőként nyilván volt tartva. Feleltt életű nő esetében a természetes apa személyét meghatározni nem lehetett, ezért a bíróság a tartásdíjkeresetet elutasította, és felperest kötelezte a perköltség megfizetésére. (TML 1934 P 46)

A legfiatalabb apa 18 év alatti, a legidősebb 54 éves volt. Az apák átlagéletkora 28,9 év, tehát átlagosan 5 évvel voltak idősebbek az anyáknál.

4.3 Az apák családi állapota

9. sz. ábra - Az apák családi állapota

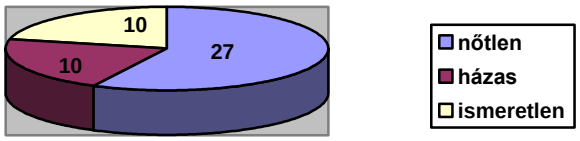

Az anyák szinte kizárólagos hajadon többségével szemben az apáknál csak egyszerű többséget állapíthatunk meg. Jelentős a házas apák, illetve az ismeretlen családi állapotú apák száma. Előbbi a házasságtörések magas számát, utóbbi a periratok hiányosságát jelzi.

4.4 Az apák foglalkozása

10. sz ábra - Az apák foglalkozása

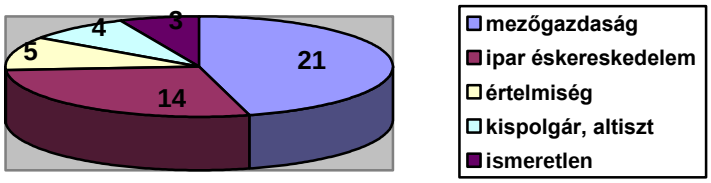

Az apák foglalkozása jelentős eltéréseket mutat az anyákétól. Majdnem felük mezőgazdasági dolgozó, a 10 fő földműves és 7 fő napszámos azonban kiegészül 1-1 kocsissal, cseléddel, juhásszal, vincellérrel, tehát korántsem annyira homogén mezőgazdasági dolgozókról beszélhetünk, mint az anyák esetében.
Negyedük iparos, vagy szolgáltató szektorban dolgozik (kőműves, kőművessegéd, asztalossegéd, hentessegéd, kereskedő, kereskedősegéd, szabósegéd, sírásó). Életkoruk alapján gyakran még nem önálló (vállalkozó), hanem a korabeli meghatározás szerint „segéd". Az anyáktól eltérően az apák között megjelenik a tizedüket kitevő értelmiségi réteg (orvos, igazgatótanító, postatiszt, főkönyvelő, diák). Arányuk alig magasabb a kispolgári-altiszti foglalkozásúaknál (postaaltiszt, MÁV segédtiszt, csendőr).

4.5 Az apák jövedelmi viszonyai
6 esetben ismerjük egész pontosan az apák jövedelmét.

11. sz. ábra - a tartásdíj az apák jövedelmének %-ában

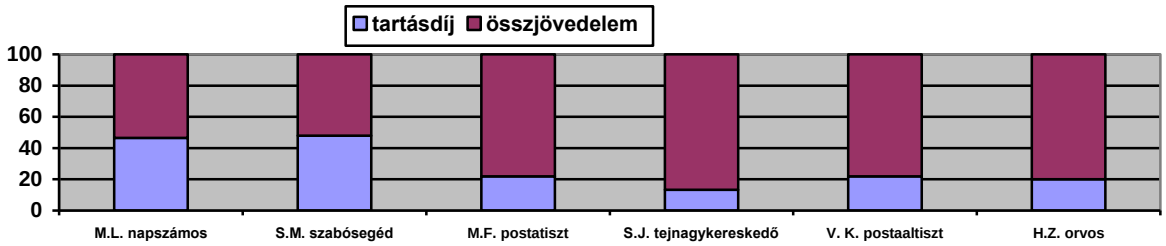

A megítélt tartásdíj nagysága arányaiban annál kisebb, minél magasabb az apa társadalmi állása. Még az alacsonyabb társadalmi állású apáknál az apa jövedelmének feléhez közelít, a magasabb társadalmi állású apáknál ez csak a jövedelem kb. ötöde. Egy esetben pedig több volt, mint az apa készpénzjövedelme.[14] (Ez utóbbi eset nem szerepel a táblázatban.)

5. Az igényelt összegek

5.1 A tartásdíjigények

12. sz. ábra - A tartásdíj igény összege

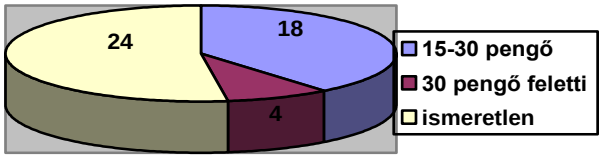

A tartásdíj igények elemzését is nehézkessé teszi a periratok hiányossága. Ami elmondható, hogy csak minden ötödik igény magasabb havi 30 pengőnél. (Az átlagos tartásdíjigény 28,9 pengő volt, de ezt az átlagot felfelé húzta a 180 pengős igényelt legmagasabb tartásdíj.)

[14] K. Irén és Gy. István peres iratai hiányosak. Viszonyukból 1936. február 13-án született K. Irén. 1936 augusztusában az édesanya megindította a gyermektartási pert. Peren kívül Gy. István havi 6 pengő tartásdíjat ajánlott föl. Ezt a felperes nem fogadta el, nem tudjuk viszont, mennyi volt az ő követelése. K. Irén keresetivagyoni viszonyait nem ismerjük. Gy. István gazdasági cseléd, mint ilyennek *".... 6 q búza, 10 q rozs, 8 m3 dorongfa konvenciója van, jár neki 300 négyszögöl kaszáló, 1200 négyszögöl tengeri, 400 négyszögöl kert, jogosult egy tehenet tartani és két anyagöbét a szaporulataival. Negyedévenként 7 pengő készpénzt."*
A bíróság havi 8 pengő tartásdíjat ítélt meg a gyermek részére, annak 16 éves koráig, az anyának pedig 62 pengő szülési költséget és anyatartást. Az ítélet indoklása szerint: "*A tartásdíj mérvének megállapításánál a bíróság figyelemmel volt a gyermek szükségletére, az anya társadalmi állására, az alperes kereseti vagyoni viszonyaira, s úgy találta, hogy a megállapított tartásdíj a gyermek elemi szükségleteit fedezi, s viszont ezt az alperes saját fenntartásának veszélyeztetése nélkül megfizetni képes."*
Furcsa, hogy negyedévenkénti (azaz 3 havi) 7 pengős jövedelemből hogyan fizet valaki havi 8 pengő tartásdíjat saját eltartásának veszélyeztetése nélkül, az ítéletet azonban mindkét fél elfogadta. A magyarázat feltehetőleg a korabeli „béren kívüli juttatás" nagyságában keresendő. (TML 1936 P 1846)

5.2 A megítélt tartásdíjak

13. sz. ábra - A megítélt tartásdíj összege

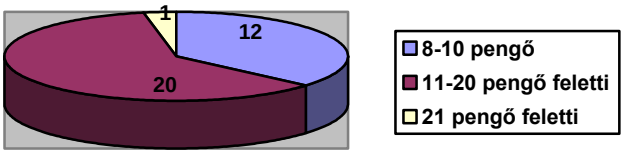

A bíróság 33 esetben ítélt meg tartásdíjat, amelynek összege mindig kevesebb volt az igényelt összegnél, azaz egyetlen eset sem fordult elő, amikor a bíróság a kért tartásdíj összegét megítélte volna. A tartásdíj harmada 10 pengő alatti, kétharmada 11-20 pengő közötti összeg. A 21 pengő feletti kategória kissé megtévesztő, mert mindössze 1 db megítélt összeget tartalma, igaz, ez a legmagasabb megítélt tartásdíj havi 70 pengő volt. (A legalacsonyabb megítélt tartásdíj havi 8 pengő, de ezt kilenc esetben ítélte meg a bíróság.)
Az megítélt tartásdíj átlagos összege 13,9 pengő. Ha ezt összehasonlítjuk az átlagos tartásdíj-igénnyel, akkor megállapíthatjuk, hogy a bíróság átlagosan kb. a tartásdíjigény felét (48%-át) ítélte meg.
A tartásdíjat 31 esetben a gyermek 16 éves, 2 esetben pedig 18 éves koráig ítélték meg.

5.3. Születési-anyatartási kötelezettség és gyermekkelengye

A tartásdíjon túl a szülő nő más címen is igényelhetett összegeket a nemző apától. Ezek a következőek voltak:
- A szülés miatti munkakiesés címén anyatartási díj.
- A szüléssel járó orvosi költségek megtérítése.
- A megszületett gyermek kelengyéje.

A bíróság ezeket „Születési-anyatartási kötelezettség és gyermekkelengye” néven egy kategóriában kezelte.

5.3.1 Az igényelt összeg

14. sz. ábra - Születési-anyatartási és gyermekkelengye igény

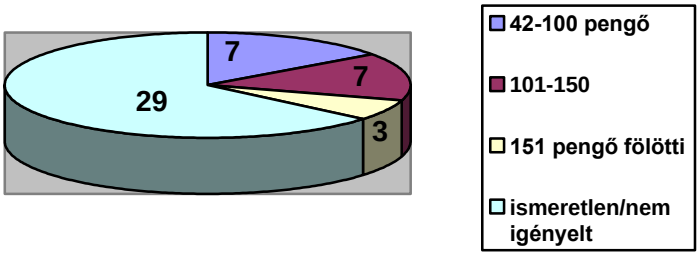

Az esetek kétharmadában az anya szülési és gyermekkelengye költsége ismeretlen, vagy az anya ezt nem igényelte. Az igénylés elmaradásának az oka, hogy azokban az esetekben, ahol a gyermek 2 évesnél idősebb volt a kereset beadásakor, a bíróság a születéstől eltelt idő hosszúsága miatt nem ítélt meg szülési-anyatartási és gyermekkelengye költséget.
A legmagasabb igényelt összeg 230, a legalacsonyabb igényelt összeg 42, az átlagosan igényelt összeg 123,1 pengő volt.

5.3.2 A megítélt összeg

15. sz. ábra - Születési-anyatartási igény és gyermekkelengye

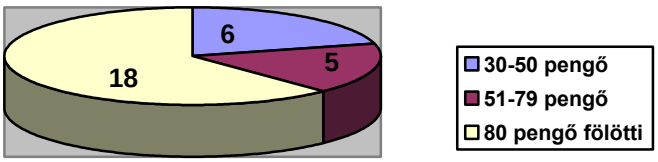

29 esetben ítélt meg a bíróság szülési-anyatartási költségre és gyermekkelengyére összeget.[15] A legnagyobb megítélt összeg 80, a legalacsonyabb 30 pengő volt. A megítélt átlagösszeg 69,3 pengő, ami az átlagos igény 56 %-a. A bíróság tehát az átlagosan igényelt összegnek több mint a felét ítélte meg. 2 esetben fordult elő, hogy a bíróság az igényelt teljes összeget megítélte.

A bíróság szociális érzékenysége - avagy a valóság konstruálásának másik esete

Ebben a fejezetben azt kísérlem meg bemutatni, hogy a bíróság milyen elveket, szempontokat vett figyelembe a tartásdíj összegének megállapításakor. Ennek szemléltetésére nézzük meg egy bírósági ítélet indoklását. S. Borbála és K. Vendel ügyében a bíróság a tartásdíj összegének nagyságát így indokolta: *"A bíróság a tartásdíj, valamint a szülési költségek, anyatartás megállapításánál figyelemmel volt a* ***felperes társadalmi állására****, a* ***gyermek szükségletére****, az* ***alperes kereseti-vagyoni viszonyaira*** *és úgy találta, hogy a megállapított összegek* ***rendeltetésükre elégségesek,*** *és ezt* ***alperes vagyoni romlásának veszélye nélkül megfizetheti****."* (Kiemelések V.I.)
A bírósági indoklásokban a kiemelt kifejezések szerepeltek. A 33 fennmaradt indoklásban azt vizsgáltam meg, hogy hányszor szerepelnek az egyes kifejezések.

1. A gyermek szempontjai
1.1 A gyermek szükségletei
A *"gyermek szükségletét"* 23 esetben vette figyelembe a bíróság. Ez az esetek 69,7 %-a. Két esetben a felmerült szükségleteket vették figyelembe, ebben a gyermek szükséglete is benne van. Szűken értelmezve és szövegszerűen kiemelve tehát azt, hogy mi a gyermek szükséglete, az esetek háromnegyedében 75,7 % (25 eset) vették figyelembe.

1.2 A tartásdíj nagysága
8 esetben (24,2 %) vette figyelembe a bíróság, hogy a *"tartásdíj fedezi-e a gyermek szükségletét."* 3 esetben arra voltak tekintettel, hogy a *"megállapított összeg fedezi-e a rendeltetését."* A hangsúly mindkét esetben a „**fedezi"** (kiemelés V. I.) szavakon van. Az első esetben legalább akkora hangsúllyal, mint a gyermek szükségletén, a második szókapcsolatban viszont a gyermek szükséglete már nem jelenik meg. 11 esetben (33,33 %) vette figyelembe a bíróság, hogy a megítélt összeg elég lesz-e a gyermek eltartására, pl.: *„rendeltetésükre elégségesek"*. A puszta szükségleten túl a tartásdíj nagyságának megemlítése, vagy másként fogalmazva a szükséglet tágan vett értelmezése az esetek kétharmadában (22 eset) fordult elő.

[15] Előfordult, hogy az igény összege nem maradt fenn, csak a megítélt összeg nagysága, hiszen az a bírósági ítéletben mindig szerepelt.

2. Az anya szempontjai

2.1 Az anya (felperes) társadalmi állása

30 esetben hivatkozott a bíróság *"a felperes társadalmi állására"* a tartásdíj nagyságának megállapításakor, ami az esetek túlnyomó többsége, 90,9 százaléka. A társadalmi állás megállapításakor figyelembe vették:

- az anya iskolai végzettségét
- az anya foglalkozását
- az anya szüleinek foglalkozását

2.2 Az anya (felperes) keresete

Egy esetben *"A felperes keresetét"*, illetve azt, hogy *"az összeg felperes kereseti igényét kielégítse"* szintén egy esetben vették figyelembe. A felperes kérelmét a tartásdíj nagyságára tehát mindössze 2 esetben vette figyelembe a bíróság.

3. Az apa szempontjai

3.1. Az apa (alperes) vagyoni-kereseti viszonyai

23 esetben vette figyelembe a bíróság az *"Alperes vagyoni-kereseti viszonyait"*, ami az esetek 69,7 %-a. Ezen túl 1-1 esetben vette figyelembe a bíróság, hogy az *"alperesnek nincs vagyona"*, illetve az *"alperes átlagos kereseti lehetőségét"*, *"alperes kereseti lehetőségéhez képest"* szempontokat. Összesen tehát az alperes kereseti-vagyoni viszonyait 26 esetben (78,8 %) vette figyelembe a bíróság.

3.2 Alperes meg tudja-e fizetni a tartásdíjat

12 esetben, (36,4 %) vette figyelembe a bíróság, hogy *"alperes vagyonromlása, anyagi romlása nélkül meg tudja fizetni"* a tartásdíjat. 7 esetben pedig azt, hogy *"alperes saját megélhetésének (fenntartásának) veszélyeztetése nélkül"* meg tudja-e fizetni a tartásdíjat.
Összesen tehát 19 esetben (57,6 %) vette figyelembe a bíróság az alperes teherbíró képességét, keresőképességét.

3.3. Alperes hozzátartozói

2 esetben vette figyelembe a bíróság, hogy *"a hozzátartozók tartásának veszélyeztetése nélkül"* meg tudja-e fizetni alperes a tartásdíjat. Ezen túl konkrétabban fogalmazva 1-1 esetben vették figyelembe *"alperes nős voltát"*, illetve *"alperes családi állapotát"*.
Alperes hozzátartozóinak szükségletét összesen 4 esetben (12,1 %) vette figyelembe a bíróság.

4. Egyéb

"A jelen gazdasági helyzetet" egyszer vette figyelembe a bíróság, és szintén egy alkalommal szerepel az indoklásban, a *"mai viszonyok mellett"* kitétel.

5. Az ítélkezés szempontjai

A gyermektartásdíj megítélésének első és legfontosabb szempontja az volt, mi a gyermek anyjának társadalmi állása. Ezt csaknem mindegyik perben figyelembe vették, jóval fontosabb szempont volt, mint a gyermek szükséglete, vagy az apa fizetőképessége.

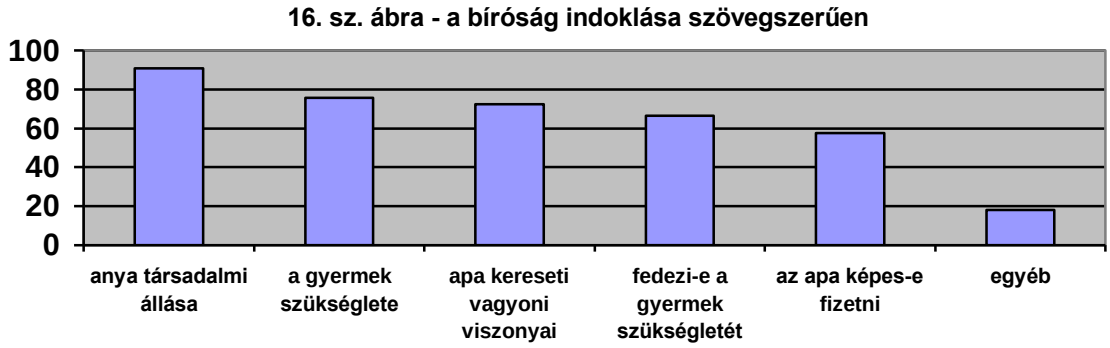

Csaknem azonos arányban, az esetek háromnegyedében vették figyelembe a gyermek szükségletét, az alperes kereseti-vagyoni viszonyait, illetve, hogy a tartásdíj mennyre fedezi a gyermek szükségletét. Tehát ugyanolyan fontos volt a gyermek szükséglete, mint az a jövedelem, amiből a tartásdíjat fizetni kell.
Az esetek kétharmadában vette figyelembe a bíróság, hogy az alperes vagyonának romlása nélkül meg tudja-e fizetni a tartásdíjat.
Egyéb szempontokat 8 esetben vett figyelembe a bíróság.
Mai szemmel nézve a bíróság szociális érzékenységből gyengén vizsgázott, de nem szabad elfelejtenünk, hogy a bíróság a kor társadalmi elvárásai és jogi normái szerint ítélkezett. Ezek pedig nagymértékben különböztek a maiaktól.

Összefoglalás

Kiinduló feltételezésem, hogy a szegénység korabeli kezelése bemutatható a nem hagyományos családszerkezetben élők példáján. Ennek kiváló példáját adták a törvénytelen gyermek tartása iránt indított perek.
A törvénytelen születés morális megítélése a negatív értéktartományba esik, nincs kétségünk afelől, hogy ez is egyfajta társadalmi konstrukció. Ebből következően a probléma kezelése - a gyermektartási per - is jellegzetesen társadalmi.
A szociálpolitika születésének időszakában, vagy helyesebben az „újszülött szociálpolitika” időszakában az informális és formális segítő hálók sok esetben párhuzamosan léteztek. A formális szociálpolitika az informálisból fokozatosan jött létre. Ennek egyik lépcsőfoka, amikor az állam a magánviszonyokat szabályozza. Ez történik a társadalombiztosítás létrehozásakor, 1901-ben a gyermekvédelmi törvények elfogadásakor, és egyedi esetekben a gyermektartásdíj megítélésekor. Ami a perek során létrejön, az már több, mint a hozzátartozók közötti puszta szolidaritás.
Fontos jellemzője ugyanakkor ennek a tartásdíjban megjelenő szociálpolitikai jellegű ellátásnak, hogy a korabeli joggyakorlat a jogszabályokból következően a gyermek, illetve az anya társadalmi állására tekintettel határozta meg a tartásdíj nagyságát. Elsődlegesen nem a szükségletet vette figyelembe, ami ma természetes, így a társadalmi mobilitást erősen fékezte a bíróság szemlélete.

Irodalomjegyzék

CZIGLÁNYI ALADÁR (1939): A tartásjog rendszere és szociálpolitikája. Pécs, Dunántúl Nyomda
CSORNA KÁLMÁN (1929): A szociális gyermekvédelem rendszere. Budapest, Eggenberger
ESZTERGÁR LAJOS (1936): A szociálpolitika tételes jogi alapjai. Pécs, Kultúra
GYÁNI GÁBOR (1983): Család, háztartás és a városi cselédség, Budapest, Magvető
LAKY DEZSŐ (é.n.): A törvénytelen gyermekek Budapesten. Budapest, Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala
PÁLOSI ERVIN (1927): Budapest kriminalitása és mortalitása az 1909-25. években Budapest, Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala
SOMLAI PÉTER (2006): A családi élet alakulásának változásai. In: A családon belüli erőszak. Megelőzés, kezelés, ártalomcsökkentés. Budapest, Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium
SZÉL TIVADAR (1929): A születések alakulása Budapesten és az európai nagyvárosokban Budapest, Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala
SZIKRA DOROTTYA (2004): Az 1891. évi betegbiztosítási törvény végrehajtása. Szeged, AETAS Könyv- és Lapkiadó Egyesület
SZÖLLŐSI GÁBOR (1998): A szociális és gyermekvédelmi jog. Pécs, JPTE ÁJK Továbbképző
SZÖLLŐSI GÁBOR (2012): A társadalmi problémák konstrukcionista elméletének alapjai Miskolc, Z-perss
TÁRKÁNY SZŰCS ERNŐ (1981): Magyar jogi népszokások. Budapest, Gondolat
WESTERMARCK, EDWARD (1910): Az emberi házasság története. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomda R.T.

Jogszabály jegyzék:

1911. évi I. törvénycikk a polgári perrendtartásról
1946. évi XXIX. sz. törvénycikk a törvénytelen gyermek jogállásáról

Levéltári források:

Tolna Megyei Levéltár 1934 P 46
Tolna Megyei Levéltár 1936 P 1846
Tolna Megyei Levéltár 1937 P 66
Tolna Megyei Levéltár 1937 P 4004
Tolna Megyei Levéltár 1937 P. 3405
Tolna Megyei Levéltár 1937 P 2684

FOLMEG MÁRTA*

Nők a politikai gépezetben és a gazdasági szférában

Absztrakt:
A nők szubjektív jól-lét érzetét közvetlenül befolyásolja társadalomban betöltött szerepük, munkaerőpiaci helyzetük. Valamint a rendszerváltás után kialakult új társadalmi berendezkedés és a napjainkban megfigyelhető társadalmi szerepváltozások is nagy hatással vannak az egyéni jól-lét érzet kialakulásához, az önmegvalósítás sikeres véghezviteléhez.
Nemzetközi szinten sokat feszegetett téma, hogy több női politikus kellene a törvényhozásba, mert ez különböző szempontokat is beemelne. Ám különösen nehéz erről vitázni, mert ha valaki nem támogatja a női kvótát, akkor esetlegesen hímsovinisztaként lesz megbélyegezve. Véleményem szerint a nemnél sokkal fontosabb szempont az alkalmasság. Viszont az alkalmasságot elfedheti az érdekérvényesítések eltérő hatékonysága. A két nem különböző nyelvhasználata okozhatja ezt az érdekérvényesülésben mutatkozó eltérést. Feltevésem, hogy a nyelvhasználat vizsgálatával közelebb jutok a parlamentben meglévő nemi eloszlás megértéséhez.
Mivel a nyelv egyben megteremti és vissza is tükrözi a társadalmi egyenlőtlenségeket, ezért alapvető fontosságú a vizsgálata és megértése a hátrány megszüntetésében, hiszen a nyelven keresztül szemlélhetőek a másokkal való kapcsolatok, és a társas identitás is a nyelven keresztül rajzolódik ki.

Abstract:
The women subjective well-being related between his sensation and their labour-market situation
The women subjective well-being their played role influences his sensation on a society directly, their situation on the labour-market. In our days are new social settlement took shape after the political transformation and the social role changes which can be observed with a big effect the individual one well-being to the development of a sensation, to the successful execution of the self-realisation.
Increasingly fashionable topics on international scenes, that more female politician are needed in the legislative system, because this would provide somewhat different viewpoints in legislation. Though it is especially difficult to argue over, because if one does not favour, the female quota he will likely be stigmatized as male chauvinist. In my opinion suitability should be a much more important respect than gender. However, of the presence and enforcement of various interests may screen the suitability. Divergent language use of the two genders may cause them different levels of success.
Since language is also reflected in the back and creates social inequalities, it is essential to study and understand the disadvantage, because the language can help through relationships with others, and the social identity through language emerges.

---

*A szerző a Kodolányi János Főiskola tudományos munkatársa, az ELTE-BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola Interkulturális nyelvészet Doktori Program III. éves hallgatója

Bevezetés

Célom feltérképezni a nők társadalomban betöltött szerepét, különös tekintettel a politikai és a gazdasági területekre. A két területet két különböző kutatással közelítettem meg. A politikai szerepről azt gondolom, az a hipotézisem, hogy a nők érdekérvényesítő képessége elmarad a férfiakétól és ez tetten érhető nyelvhasználatukban is. Ebből a hátrányból eredeztethető az az üvegplafon jelenség, amely a politikai életben is megmutatkozik a nők kárára, miszerint a 2014-es országgyűlési választásokon a 199 képviselőből csak 19 nő jutott a törvényhozásba, így tehát az új parlament összetételében csak 9,54%-os a női részvétel. Pártokra lebontva a Fidesz frakciójában 6,76%, a Jobbiknál 8,69%, az összellenzéki csoportosulásnál 15,78%-os az arány. A legjobban az LMP teljesített, öt bejutó képviselőjükből ketten nők, ez így 40% (valasztas.hu).

Nyelvészeti kutatással és adatközlőim női kvótához való hozzáállásának feltérképezésével igyekszem az okokra választ keresni. Továbbá áttekintem a nők gazdasági szférában való részvételét az Európai Unió ajánlásai alapján is, miszerint a vállalatok vezető testületeiben női kvótával kellene kiegyensúlyozni a nemek részvételét. Megfogalmazom az indítvánnyal kapcsolatos aggályaimat és adatközlőim véleményét a cégek vezetésébe történő mesterséges, felülről érkező beavatkozásról.

Nők a politikai gépezetben

Köztudott, hogy a politika a 20. század elején kizárólag férfiterület volt. Németországban pl. 1908-ig törvény tiltotta a „nők, elmebetegek, tanulók és tanoncok" számára a pártba való belépést (Huszár 2009:90).

Pierre Bourdieu mondja egy 2000-ben megjelent tudományos értekezésében, hogy a nőket kizárni olyan nyilvános helyről, ahol az élet legkomolyabb játszmái folynak, vagyis a politika és a háború helyszínéről, annyit jelent, mint megtiltani nekik, hogy elsajátítsák azokat a képességeket, amelyek lehetővé tennék számukra, hogy összemérjék erejüket a férfiakkal (Bourdieu 2000:124).

A női választójog bevezetésére elsőként Új-Zélandon, majd nem sokkal később 1893-ban Ausztráliában került sor. Európában Finnország volt az első 1906-ban. Itt az oroszok elleni összefogásban a férfiak bajtársiasságból ajándékozták a választójogot a nőknek. Az USA-ban 1920-ban, míg Nagy-Britanniában 1928-ban, Franciaországban pedig 1945-ben vezették be. Érdekes, hogy Kuvaitban csak 2006-óta járulhatnak a választási urnákhoz a nők. Magyarországon 1918-ban kaptak először választójogot a 24. életévüket betöltött nők, feltéve, ha tudtak írni-olvasni. A nők passzív választójoga az 1920. március 25-26-án megtartott időközi választáson eredményezett először képviselői mandátumot. Slachta Margitot, az első képviselőnőt Budapest I. választókörzetében indította a kormányzó Keresztény Nemzeti Egyesülés pártja. A két nem közötti különbséget megszüntető, mindenkire kiterjedő, általános, egyenlő és titkos választójog csak 1945-ben lépett életbe (Huszár 2009:91).

2007-ben világszerte átlagosan 17,2 % volt a nők aránya a törvényhozó hatalomban. Skandináv államokban a legmagasabb, ott 41,7%. Míg az arab államokban a legalacsonyabb, 9,5%. De nem igaz, hogy egy országban annál nagyobb a demokrácia foka és a nők egyenjogúsága, minél több nő van a parlamentben, mert éppen a polgárháborúk dúlta Ruandában 49% (Huszár 2009:91). Véleményem szerint inkább a kulturális dimenziók dominálnak. Geert Hofstede, holland szociálpszichológus 5 dimenziót állapít meg a különböző kultúrák jellemzésére. Az öt dimenzió a hatalmi távolság, a bizonytalanság kerülése, az individualizmus-kollektivizmus kérdése, a maszkulinitás és femininitás, valamint

az időorientáció. Hofstede minden dimenzió mentén sorba állítja az általa vizsgált országokat. Például a maszkulinitás sorban Magyarország a 3. helyen szerepel, Szlovákiát és Japánt követve, míg az Arab Államok csak a 31-32. helyet foglalják el. Ezen a listán a skandináv térség az utolsó pozíciókat tölti be, például Norvégia a 73., míg Svédország a 74. a maszkulinitási indexüket tekintve (Falkné Bánó 2008: 27-49). Ez a helyezés azt mutatja, hogy ezek az országok a feminin kultúrákhoz sorolhatóak, vagyis konszenzuskeresők, azért dolgoznak, hogy éljenek, nem pedig fordítva, családcentrikusak és az élet minőségére koncentrálnak.

Magyarországon a rendszerváltás előtti időkhöz képest csökkent a nők politikai-közéleti részvétele. Az első három választáson a női-férfi fluktuáció arányai közel voltak egymáshoz (sőt csekély női stabilizálódási előnyt mutattak), azóta viszont a férfi képviselői csoport létszáma növekedett és a nő-férfi arányok e tekintetben megmutatkozó növekvő aszimmetriája figyelhető meg. Világosan látszik, hogy míg a férfiak körében egyértelmű az új képviselők számának csökkenése és a csoport bezáródása, a nőknél magasabb a fluktuáció, vagyis a pártkapuőrök a szelekciót nemek szerint is végzik (Ilonszki–Várnagy 2007). A 2010-es választások sem hoztak előrelépést ezen a téren, mert míg 2006-ban 10,4% volt a nők aránya az országos politikában, addig a 2010-es választásokat követően ez a szám 9,1%-ra csökkent (www.mkogy.hu). A helyi irányításba könnyebb a bejutásuk, mert személyes kontaktuson alapul a választás, kevésbé szigorúak az alkalmassági kritériumok. A helyi kormányzásban felmerülő témák, úgymint oktatás, egészségügy, kultúrpolitika, jobban idomulnak életszférájukhoz. Valamint nem elhanyagolandó, hogy a helyi kormányzás presztízse jóval alacsonyabb az országosénál.

Véleményem szerint nehéz megítélni, hogy a nők saját akaratukból maradnak távol a képviselői pozícióktól, vagy valóban ekkora a szakadék a két nem érdekérvényesítési lehetőségei között.

A női kvótával kapcsolatban többféle megközelítés alakult ki a világban az adott ország társadalmi, gazdasági, politikai környezetének megfelelően. Két alapvető típust különíthetünk el: a nemsemleges és a pozitív diszkriminatív kvótát. Előbbi esetében 40 százalékban minimalizálják azt az alsó határt, amilyen számarányban bármelyik nemnek képviseltetnie kell magát. Utóbbinál viszont határozottan az a cél, hogy a hátrányos helyzetű csoportok előnyt élvezzenek, így csak rájuk vonatkozik a minimális részvételi arány. Léteznek törvényileg, illetve a pártok alapszabályainak tükrében kialakított kvóták is. A latin-amerikai államok egy része már a kilencvenes évek elején bevezette a 30 százalékos női részvételt szorgalmazó kvótát. A jóval emancipáltabb skandináv országokban a pártok önkéntes alapon, saját alapszabályuk megváltoztatásával érték el a kívánt hatást. Európában jelenleg a hagyományosan baloldali értékeket valló skandináv államokban a legmagasabb a nők részvételi aránya a politikában. A pártok 40-50 százalékos kvótáinak köszönhetően Svédországban a nők összesített részvételi aránya eléri a 40 százalékot. Norvégiában három évtizeddel ezelőtt mindez alig 15 százalékra rúgott, ám a pártok kvótái mára 36–39 százalékra tornászták fel a hölgyek arányát. A kelet-közép-európai posztszocialista országokban meglehetősen kellemetlen asszociációkat kelt a kötelező jellegű kvóta, éppen ezért nem is jellemző az alkalmazásuk, legfeljebb a pártoknál, önkéntes alapon. A rendszerváltást követően ezen államokban jelentősen csökkent a nők részvétele a politikai döntéshozatalban. Az Interparlamentáris Unió felmérése szerint a kvóta alkalmazása akkor hatékony, ha pártok alkalmazzák a jelölési folyamat során, minden pártra kiterjed, valamint mindkét nemre vonatkozik (tehát nemsemleges kvóta) (Zgut 2010).

Az indiai törvényhozás szocialista frakciói azt állítják, hogy a nőknek szánt parlamenti mandátumokat a kisebbségek és a szociális-gazdasági hátrányokkal küzdő alacsonyabb kasztokba tartozók képviselői számára kellene biztosítani. Az ellenzéket vezető jobboldali,

hindu nacionalista párt és a kommunista képviselőcsoportok ugyanakkor már bejelentették, hogy támogatják a kormány női kvóta bevezetésére irányuló törvényjavaslatát (www.hvg.hu).

Magyarországon is már több ízben naprendre került a női kvóta kérdése, de eddig még hivatalosan bevezetésre nem került. Néhány párt belső szabályzatában, a jelöltállításnál már igyekszik a nemzetközi trendekhez igazodni, de ezek a belső szabályok titkosak, nehezen kutathatóak. A kvóta támogatói és ellenzői is hoznak fel megfontolandó érveket igazuk mellett. A támogatók azt hangsúlyozzák, hogy az alkotmány lehetőséget biztosít a pozitív diszkriminációra, amikor a törvény előtti egyenlőség önmagában képtelen biztosítani az esélyegyenlőséget. Az ellenzők azt emelik ki, hogy a női kvóta korlátozza a férfiak választhatóságát és a nők távolmaradása kulturális természetű, hiszen a társadalomban meglévő attitűd szerint a politika a férfiak világa.

A nők politikai szerepfelfogásuk során meglehetősen ambivalens helyzetbe kerülnek azzal kapcsolatban, hogy milyen nyelvhasználati stratégiát válasszanak. „Nőiesen" szelídek nem lehetnek, mert akkor politizálásra alkalmatlanoknak tűnnek, de túl határozottak sem, mert akkor „agresszívnak" és „nőietlennek" számítanak.

A társadalmi intézmények nem semleges kontextusai a beszédnek. Úgy szerveződnek, hogy az egyik nem – vagy a férfiak egy osztálya, vagy etnikai csoportja – által használt nyelvi stratégiák legitimitását és tekintélyét értelmezzék, bizonyítsák és kényszerítsék ki, a másik nem vagy a többi csoport hatalmát pedig eltagadják (Gal 2001).

A politikai gyűlések nyelvi formája nem azt határozza meg, hogy a döntéshozatal valójában hogyan történik, hanem azt, hogy mi látható, mit lehet legitim valóságként a középpontba állítani. A kutatások egybevetésekor az a kép rajzolódik ki, hogy a gyűlések, amelyeken a vezetők parancsokat adnak vagy hirdetnek ki, a hierarchia ideológiáját törvényesítik, attól függetlenül, hogy a döntések eredetileg hogyan születtek. A gyűléseken a résztvevők között a kényszer és hierarchia hiányát megteremtő közvetettség egalitárius ideológiát törvényesít, legalábbis azokban a társadalmakban, ahol kevés más politikai szerveződés intézményesedett. Míg a férfiak közvetett szónoklatai a férfiak egalitárius politikai rendszerének társadalmi valóságát konstruálják meg, addig a nők kirekesztése ideológiai szempontból valósítja meg és igazolja a nők politikai rendszernek való alárendelését (Gal 2001).

A nyelvhasználat férfi – női vetületei

Napjainkban divatos tudományterület a gendernyelvészet, amely a társadalmi nemek tudományával foglalkozik. Nem szabad összetéveszteni a feminista nyelvészettel, mert a gender nem diszkriminál, nem akarja egyik nemet sem a másik elé helyezni. A gendernyelvészet vizsgálódik, elemez. A társadalmon belüli nemi szerepek eloszlásával és az ehhez fűződő nyelvhasználatokkal foglalkozik. A nyelvhasználati modelleknek három különböző felfogása létezik:

- Robin Lakoff megfigyelései (Dominancia modell/Deficit modell)
- Deborah Tannen kutatásai (Differencia modell/Két kultúra modell)
    - Eltérő szocializáció
    - Odafigyelés, konfliktuskezelés
    - Nők kérdésáradata

- ’90-es évek: Dinamikus modell: amelyben a gender változékonyságára, alakíthatóságára hívják fel a figyelmet. A Dinamikus modell szerint a nyelven keresztül konstruálódik meg a társadalmi nem.

Hipotézisem

A Dinamikus modellt továbbgondolva azzal a hipotézissel élek, hogy a nyelvhasználat módját, stílusát nem az identitás, esetleg a felvett nemi jelleg, hanem pusztán a kontextus határozza meg. A beszédhelyzet és a beszédtéma az, amely alapvetően kijelöli a nyelvhasználat mikéntjét. A gondolatmenetet tovább görgetve azt állítom, hogy egy nő akkor lesz sikeres egy férfiak uralta területen, ha természetes könnyedséggel tud alkalmazkodni, az azon a területen uralkodó nyelvhasználati stílushoz. Vagyis, ha a megnyilvánulása idejére beszédmódjának és egész fellépésének férfias jelleget kölcsönöz. Azt állítom, hogy a beszédhelyzet és a téma határozza meg a beszédstílust, rendelkezhet valaki akár férfi, akár női identitással, beszédmódjának férfiassága vagy nőiessége attól függ, hogy hol, kivel és miről beszél.

Mivel a nyelv egyben megteremti és vissza is tükrözi a társadalmi egyenlőtlenségeket, ezért alapvető fontosságú a vizsgálata és megértése a hátrány megszüntetésében, hiszen a nyelven keresztül szemlélhetőek a másokkal való kapcsolatok.

Magam is összeállítottam egy kérdőívet, amelynek segítségével a férfiak és nők nyelvhasználatával kapcsolatban kérdeztem adatközlőimet. Emellett kíváncsi voltam, hogy plenáris üléseken elhangzott szövegek előadóiról, valamint fórumos hozzászólók személyéről eldönthető-e – csupán a nyelvhasználatuk alapján –, hogy milyen neműek.

A kutatás korpusza és módszertana

A fő kutatás megkezdése előtt egy sztereotípiavizsgálattal 105 internetes adatközlőtől begyűjtöttem nyitott kérdéssel, hogy szerintük mely téma nemi szempontból a legsemlegesebb, és mely terület a leginkább férfiak uralta világ. A legsemlegesebbnek - 78 adatközlő alapján - az időjárás témája bizonyult. A legférfiasabb terület – 82 adatközlő szerint - a politika világa.

A téma további feldolgozásához kérdőíves módszerrel nemi profilalkotást kértem adatközlőimtől, megadott szövegek alapján. A szövegeket két témából merítettem. Először is parlamenti felszólalásokat idéztem különböző nemű politikusoktól, majd az index fórumról, az időjárás témaköréből idéztem olyan hozzászólóktól, akikről kideríthető volt a nemük.

Kérdőívem szociolingvisztikai változói a következők voltak: nem, kor, legmagasabb iskolai végzettség, jelenlegi foglalkozás, lakóhely. A 120 adatközlőből 68 volt nő, 52 pedig férfi. Közülük tizenketten egyáltalán nem hallottak a női kvótáról. Kutatásom a téma szondázásának igényével készült, nem tekinthető reprezentatív felmérésnek a kis elemszámú minta miatt. A felmérés reprezentativitásához legalább 1000-2000 kérdőív kitöltését kell elérni, de ez idáig anyagi és technikai felszereltség hiányában erre még nem adódott módom.

Az adatközlők életkora 18 és 65 év között volt, legmagasabb iskolai végzettségük szerint három csoportra oszthatók: érettségizettek, főiskolát végzettek, egyetemet végzettek. Az általam megkérdezett személyek között nem volt olyan, aki legalább érettségivel ne rendelkezett volna. Születési helyüket tekintve Veszprém, Fejér és Pest megyéből származnak, de 65 %-uk már jó ideje a fővárosban lakik.

A kérdőívvel végzett kutatást 2010 őszén kezdtem és apránként tudtam begyűjteni a 120 adatközlő véleményét. Szülővárosomban, Székesfehérváron és Budapesten végeztem a felmérést. Nagyrészt végzős egyetemistáktól (66%), pontosabban az ELTE és a Corvinus Egyetem diákjaitól, valamint Székesfehérváron a Péter Rózsa Gimnázium és Szakközépiskola felnőttképzési rendszerében posztgraduális jogiasszisztens-képzésben részt vevő hallgatóktól gyűjtöttem. Ezenkívül a Kodolányi János Főiskola Gazdasági Hivatalának, a székesfehérvári Nagysándor József Laktanyának a munkatársait, illetve gépjárművezető-oktatókat is bevontam a kutatásba.

A kutatás alapvető feltevése, hogy az írott szövegek is hordoznak magukon olyan nyomokat, amelyekből sok információ begyűjthető a szerzőről. A szerzőségvizsgálatot az irodalomtörténet szerzőazonosításra, a szerzőijog-védők plágiumfelfedésre, az igazságügyi stilisztika pedig igazságügyi-nyomozati célra használja. Módszere a nyelvi profilalkotás. Viszont véleményem szerint a nemiség kérdése már nehezebben megfogható. A szociolingvisztikai kutatások a női nyelvhasználat mikéntjéről csak olyan közegben állják meg a helyüket, amikor egy nő női szerepében nyilvánul meg, és nem fedi el nőies nyelvhasználatát. Ilyen jegyek például az alárendelt mondatszerkesztés, a viszontkérdések sora. Esetleg több, árnyalt, akár üres melléknevek használata. Viszont kutatásommal azt szándékozom bizonyítani, hogy ezen alapvető jegyek elfedhetőek, ha ezt kívánja meg az érvényesülés stratégiája. Egy nő több szerepben is felléphet akár egy nap folyamán is, pl.: anya, főnök, vásárló…stb., de ezen szerepek nem feltétlenül válnak az identitása részévé. Beszédmódját sokkal dinamikusabban tudja változtatni, identitása sokkal állandóbb. Valamint azt is ki szeretném mutatni, hogy a laikus nyelvhasználónak nem kell feltétlenül ismernie a szociolingvisztika vagy a gendernyelvészet kutatásait, intuitíve, vagy sztereotípiákra hagyatkozva meg tudja állapítani egy nemileg semleges szövegről - amelyben nem alkalmaznak különösebb stratégiákat - hogy az milyen nemű személytől származik.

Kérdőívemben a magyar politikai élet figyelemmel követésére kérdeztem. *Egyáltalán nem* (1) és *nagyon* (5) végpontú skálán kellett pontozni az érdeklődés mértékét. Direkt módon rákérdeztem a női kvóta támogatására: erre a kérdésre igen vagy nem választ vártam és rövid indoklást kértem.

A következőkben a parlamentben elhangzott képviselői hozzászólásokból idéztem 9 főtől. Adatközlőimtől azt kértem, hogy próbálják meg a sorok tulajdonosainak nemét eldönteni nyelvhasználatuk milyenségéből. Valamint indokolják válaszukat, akár aláhúzással, akár véleményük szöveges kifejtésével. Majd ugyanezen feladaton belül egy internetes fórum hozzászólóinak véleményét közöltem a női kvótával kapcsolatban. A feladat ugyanaz volt, mint a parlamenti felszólalások szövegeinél.

Adatközlőim több szöveget kaptak, mint amennyit ezen tanulmány keretében ismertetetek, de igyekeztem a markánsabbakat bemutatni a kutatás elemzésénél.

Az utolsó kérdésben meglehetősen direkt módon érdeklődtem, hogy a férfi vagy a női nem alkalmasabb-e a politikai életben való részvételre, a közösségi érdekek képviseletére.

Korpusz

1, „A ***leghatározottabban kiállok, nem engedek****, és kérem, hogy csatlakozzon ön is ehhez,* ***ne engedjünk*** *a bosszúnak,* ***ne engedjünk*** *a boszorkányüldözésnek.” (Hiller István, MSZP) 135. ülésnap, 2008. 04. 07., 34. felszólalás (www.parlament.hu)*

2, „…Kiszámíthatatlan eljárásnak ***vagyunk*** *alanyai is, megszavazói is. Én magam itt* ***kérem önöket személyesen****, hogy a mentelmi jogomat felfüggeszteni* ***szíveskedjenek****. Az*

elhangzottakért vállalom a magyar igazságszolgáltatás előtt is a felelősséget." (Dávid Ibolya, MDF) 135. ülésnap, 2008. 04. 07., 203. felszólalás (www.parlament.hu)

*3, „**Hadd olvassam** fel John Emesének pár sorát…Ő is SZDSZ-es, de ez most nem lényeges. Vitán felül **hölgy, csinos hölgy**, tegyem hozzá, és ráadásul politikai pályán van…" (Mécs Imre, MSZP) 104. ülésnap, 2007. 10. 30., 315. felszólalás (www.parlament.hu)*

*4, „A recept a következő: végy egy embert, tanítsd meg egy szűk szókincsre, amely a szakma gyakorlásához bőségesen elegendő. Így pl. lehetséges, valószínű, elszórtan, előfordulhat, változóan és hasonlók. Ezzel gyakorlatilag bárki meteorológussá válik az időjárás előrejelzés tekintetében. Még jósnak sem mondanám őket, mert a jós többször eltalálja a jövőt. A távolabbit is, míg a meteorológus többnyire még azt sem tudja nagy valószínűséggel megmondani, hogy jelen időben mi a helyzet. A televíziós meteorológiai előrejelzés azonos szinten van az **ezoterikus-jó humbug műsorral**. Gyakorlatilag **ennél haszontalanabb szakma és munka kevés van**. Konkrétan egy **kommunális hulladékgyűjtésben dolgozót (kukást) is pl. sokkal többre** tartok. Én - ha már kell -, **teljesítménybérben alkalmaznék** meteorológust, és csak az eltalált előrejelzés után adnék javadalmazást nekik. Attól tartok hamar kihalna a szakma, de **nem is lenne nagy kár érte**. Valószínűsítem egyébként, hogy évszázadokkal ezelőtt egy kínai időjós is sokkal bizonyosabban jelezte előre az időjárást, minden műhold, kütyü, számítástechnika és egyéb milliós, milliárdos csecsebecse nélkül. Ja és azt felelősséggel tette, szemben a maiakkal." (Index Fórum: Az időjárásról, egy férfi hozzászóló) (forum.index.hu)*

5, *„Az időjárás gyakran jobb, mint gondolnánk a szobából, és a **depressziós hangulat** oka legtöbbször a begubózás a szabadba kimenetel helyett. Könnyű azt mondani, hogy **"Rossz a kedvem a kiránduláshoz"**, és nem belegondolni, hogy a dolog fordítva működik: előbb ki kell mozdulnunk, bármilyen is az idő, aztán majd kiderül, hogy akár kiderül, akár beborul, a kedvünk a sok mozgástól javulni fog.Ez **az Univerzum már csak így működik**: minden a legkisebb energia-befektetés irányába hajlamos csúszni, de ha értelmes lények vagyunk, akkor rájövünk: a kellemesnél 20-30%-kal több energiát kell fordítanunk mindenre ahhoz, hogy sikerünk legyen, pl. a jókedv és az egészség terén. És akkor a borús időt is derűsnek láthatjuk. (Index Fórum: Buta időjárás-jelzés, egy nő hozzászólása) (forum.index.hu)*

Eredmények *(*Zárójelben a *'miért'*-ek)

- o Idézett szövegrész nemek szerinti beazonosítása:

- 1. férfi, adatközlők 86%-a eltalálta *(„leghatározottabban kiállok, nem engedek")*
- 2. nő, beazonosítás 65%-os volt *(„vagyunk", „kérem Önöket, szíveskedjenek")*
- 3. férfi, 94% ítélte meg helyesen a politikus nemét *(„hadd olvassam fel", „vitán felül csinos hölgy, tegyem hozzá")*
- 4. férfi, adatközlőknek csupán 57%-a tulajdonította férfinek az idézett sorokat (indulatos a szöveg)
- 5. nő, a beazonosítás 54%-os volt *(„Univerzum", „depressziós hangulat", „rossz a kedvem")*

Adatközlőimtől kértem, hogy indokolják is a válaszukat. Akik szerint a hozzászólás férfitől származik, mindannyiszor csak az agressziót és a szóhasználatot adták meg indoknak, míg, akik szerint egy nő adta a véleményt, mindig valamilyen egyéb viselkedésbeli, attitűdbeli, társadalmi sztereotípiával indokolták válaszukat. A kutatásom eredményeinek közlésénél

most nem tértem ki arra, hogy az adatközlő nemétől függött-e a válaszadásának helyessége. Eredményeimben nem korrelált, nem mutatott összefüggést a két tényező.

A kérdőív feldolgozásának módszerei

Életkor tekintetében három csoportot határoltam el egymástól: az egyiket a 18 és 30 év közöttiek, a másik korcsoportot a 30 és 40 év közöttiek, a harmadikat pedig a 40 és 65 év közöttiek alkották. Ez a korcsoportfelosztás mind a nőknél, mind a férfiaknál külön vizsgálható. Az 52 férfi közül 12 tartozik a 18–30-as korosztályba, 8 fő pedig a középső korcsoportot képviseli, míg 32 fő 40–65 éves. A vizsgálatban részt vevő nők közül 12 fő alkotja a fiatalabb korcsoportot, 34 a középsőt, és 22 fő a 40–65 év közöttiek korosztályába tartozik.

Adatközlők korcsoportonként és nemenként *1. táblázat*

korcsoportok	férfi adatközlők (fő)	női adatközlők (fő)
18–30	12	12
31–40	8	34
41–65	32	22

Kíváncsi voltam, hogy a nemen túl az életkor miként korrelál a női kvóta támogatásával, ezért először korosztályok alapján csoportosítottam a kérdőíveket. Az egyes korcsoportok különböző színű jelölést kaptak, így könnyű volt az alapján szétválogatni a 120 kérdőívet, hogy ki támogatja a női kvótát, és ki nem. 22 adatközlő nem adott értékelhető választ, viszont semmiképpen nem szerettem volna a talán kategóriát is beemelni, így őket ki kellett hagynom ebből a kérdésből. Vagyis az életkor és a kvóta támogatásának korrelációját vizsgálva 98 fővel számolhattam.

Adatközlők nemi és kvóta-támogató bontása *2. táblázat*

női kvóta támogatása	férfi adatközlő (fő)	női adatközlő (fő)
támogatja	8	21
nem támogatja	34	35

Táblázatban összegeztem a korcsoportok nemek szerinti megoszlását, valamint a nemek kvótatámogatását. Ha a két táblázatot összevetjük, kiderül, vajon az életkor befolyásoló tényező-e.

Támogatók korcsoportonként *3. táblázat*

korcsoportok	támogató férfi adatközlők (fő)	támogató női adatközlők (fő)
18–30	7	4
30–40	1	1
40–65	-	16

A kvóta ellenzői korcsoportonként *4. táblázat*

korcsoportok	férfi adatközlők (fő)	női adatközlők (fő)
18–30	2	2
30–40	4	31
40–65	28	2

Valóban látszik korreláció az életkorral, mert kimagasló eredmény született a támogató nők 40 és 65 év közötti csoportjában. Ugyanígy meglepőnek tartom, hogy a támogató férfiak szinte mind a legfiatalabb korcsoportba tartoznak. Csak latolgatás, de ez abból adódhat, hogy a munkaerőpiacon a legidősebb korcsoport női tagjai vannak általában a legnehezebb helyzetben, talán ezért támogatják a nők minél szélesebb reprezentációját az államvezetésben, hogy ezáltal a nők érdekei más szinteken is jobban képviselve legyenek. Ugyanakkor a fiatal felnőtt korosztály általam megkérdezett férfi tagjai fejében már morzsája sincs az „asszony, hallgass a neved" attitűdnek. Adatközlőim közül a kvóta legnagyobb ellenzői a 40–65 éves férfi korosztályból, valamint a 30–40 éves női korosztályból kerültek ki.

A többi kérdést nem vizsgáltam más változók függvényeként, hanem tematikusan értékeltem ki az egyes feladatokat, és a kitöltő nemével vetettem össze minden eredményt, így minden feladatnál az adatközlő neme képezte a csoportosítás alapját.

A hipotézisek és az eredmények összevetése

Nemek szerint nem volt eltérés a hazai politikai élet követését illetően, szinte megegyezően mindkét nem a középértéket jelölte meg. Vagyis a nők 74%-a, míg a férfiak 76%-a egy skálán 3-assal értékelné politikai érdeklődését. A nők 20%-a jelölte, hogy egyáltalán nem érdekli őket a politika, míg a férfiaknak csak 14%-a. A válaszadók 16%-a kifejezetten odafigyel a napi politikára. Érdekes, hogy a közbülső értékeket egyetlen válaszadó sem jelölte, feltételezem, hogy ez az eredmény abból adódhat, hogy szöveges magyarázatot csak az 1-es és az 5-ös értékekhez adtam, vagyis, hogy *egyáltalán nem* figyeli (1) vagy *nagyon* (5).

Adatközlőim 22%-a a női kvóta támogatásával kapcsolatban nem adott értékelhető választ (például is-is, vagy nem tudja), míg 49% ellenezte, és csupán 29% támogatta a női kvóta bevezetését.

Általában elmondható, hogy aki jobban követi a hazai politikai élet alakulását, az változást kíván, valóban szívesen látna több nőt a képviselők között, de nem feltétlenül ilyen formában oldaná meg a helyzetet, ahogy ezt teszi a kvótajavaslat. Így ők gyakran nemmel válaszoltak a támogatás kérdésére, viszont néhányuk szóban hozzátette, hogy talán a nők szociálisan érzékenyebbek, humánusabbak, empatikusabbak lennének az általuk képviseltekkel.

Nemek szerinti lebontásban vizsgálva a válaszokat, a női adatközlőknek kevesebb, mint a fele (58-ból 21 nő), a férfi adatközlők közül pedig csak 8 támogatná a női kvóta bevezetését.

Kérdőívemben arra is kíváncsi voltam, adatközlőim be tudják-e azonosítani politikusaink megnyilvánulásait, és ítéleteiket milyen nyelvhasználati jegyek alapján hozzák meg. A felhasznált korpuszt az országgyűlési jegyzőkönyvek anyagából válogattam. A nyelvhasználatra vonatkozó kérdések megerősítették, hogy az emberek alapvetően sztereotípiákban gondolkodnak a nemek különböző nyelvhasználatáról. Érdemes megfigyelni, hogy míg azok, akik szerint a hozzászólás férfitől származik, mindannyiszor csak az agresszív, határozott fellépést és a markáns szóhasználatot adták meg indoknak, addig azok, akik szerint egy nőtől származik a vélemény, mindig valamilyen egyéb viselkedésbeli, attitűdbeli, társadalmi sztereotípiával indokolták válaszukat („túl kedves", „nagyon udvarias", „kevéssé határozott").

Az eredmények értékelése

Többen, 20-25 fő is visszautasította a kérdőív kitöltését, kisebb arányban a férfiak. A nők gyakrabban hivatkoztak arra, hogy „nem akarnak ilyen feminista dologba belefolyni". Empirikusan is igazolható, hogy a nőkben erőteljesen él a félelem a stigmatizáltságtól. Látszik, hogy a társadalom és a média által sugallt hatalmi logika mennyire belevésődik magukba a nőkbe.

A nők részéről a női kvóta ötletének nagyobb arányú támogatására számítottam; ezt az elvárásomat empirikus kutatásom nem igazolta vissza.

A nők és férfiak politikai alkalmasságára vonatkozó kérdések szintén megerősíteni látszanak azt a prekoncepciót, miszerint a diskurzus hatalmi logikája nem írható fölül az adott nyelvi és társadalmi kereteken belül. Azok az adatközlők, akik nőt választanának inkább, kivétel nélkül női adatközlők, és támogatták a kvótát, mégis a „gyengébb nem" diskurzusba ragadva indokolták választásukat, például: „a nők kevésbé agresszívak", „a nők elsődleges feladata a család ellátása", „felelősségvállalás miatt" stb. Ugyanennek megfelel az inkább férfit választók indoklásainak narratívája is. A legtöbb esetben csak annyit írtak, hogy a férfi politikus „alkalmasabb" vagy „megbízhatóbb". Továbbá, hogy egy férfi „kötetlenebb szabadidővel és mozgástérrel rendelkezik". A férfiakat a politikusi szerepre alkalmasabbnak tartó adatközlők 48%-a, azaz majdnem a fele nő volt.

Még a viszonylag fiatal és meglehetősen magasan képzett városi adatközlők körében is komoly tévhitek, előítéletek élnek a társadalom marginalizált tagjaival szemben, de meglepetésemre a nőkkel kapcsolatban is. Nem szándékozom a nőket kisebbségként azonosítani, ez eleve problematikus lenne, mivel egy olyan (biológiai alapú) társadalmi kategóriáról van szó, amelynek létszáma a magyar társadalomban nagyobb, mint a férfiaké. Ugyanakkor, nem szeretnék egyoldalúan gondolkodni, előítéletek léteznek a férfiakkal kapcsolatban is, legfeljebb ezek nem okoznak hátrányt az államigazgatás területén.

Nemegyszer hallottam már a nőket – bizonyos szempontból – a társadalom kisebbségeként emlegetni. Már maga a tény, hogy a nők Magyarországon csak 1918 után kaptak szavazati jogot, első pillantásra hímsoviniszta elemnek tűnik, de ha az okok mögé nézünk, látható, hogy teljesen logikus és praktikus a magyarázata. A nők tömeges munkába állása csak az I. világháború alatt volt tapasztalható, ezzel párhuzamosan gazdasági és társadalmi szerepük súlya is megnőtt, így tudták kivívni maguknak a teljes jogú polgár címét.

Továbbgondolva a nők társadalmi helyzetét, eljutunk a „mi nők" problémához (Butler 2007:40).

Vajon lehet a nőkről, mint egységről beszélni? Attól, hogy két emberben közös az Y-kromoszóma hiánya, a társadalmi státusuk és lehetőségeik, sőt nyelvhasználatuk is még merőben eltérhetnek egymástól. Gondolok itt például a korlátozott vagy kidolgozott nyelvi kód különbségeire, amely megkülönböztetés Bernstein nevéhez fűződik.

Bernstein társadalmi osztályokhoz köti a kódhasználatot, kijelentve, hogy a munkáscsaládok nagy részében csak a korlátozott kód használatos, ez viszont kevéssé alkalmas bonyolultabb ismeretek elsajátítására. Ám a korlátozott kódot szintén nem használhatjuk egy osztály jellemzésére, hiszen a középosztálybeliek is élnek vele (Wardhaugh 1995:296).

Véleményem szerint fontos, hogy mindkét nem képviseltesse magát a törvényhozásban, viszont nem értek egyet az 50–50%-os határral, túl szigorúnak és túl statikusnak találom. Jobban örülnék, ha a szakértelem dominálna, és nem fordulhatna elő, hogy a tehetséges embereket diszkriminálják, mert a személyi számuk kezdő értéke nem kerekedik eléggé. Persze üdvözítő lenne az is, ha a nőket sem érné semmilyen szinten, semmilyen értelemben negatív megkülönböztetés.

„Nem minden nő használja a nők nyelvét, és nem mindenki nő, aki a nők nyelvét használja" (Cameron 2001:225).

Kutatásomban például Dávid Ibolya sorait adatközlőim 35%-ban férfinak tulajdonították, mivel egy nagyon határozott, kudarcokkal szembenéző, felelősséget nyíltan vállaló embert éreztek megszólalni. Országgyűlési közvetítések megfigyeléseire támaszkodva, kevés lakoffi állítás (Lakoff 1975) érhető tetten a képviselőnők felszólalásaiban. A „visszakérdés" és a „nyomatékos beszéd", valamint az üres melléknévhasználat jelenségeire figyeltem csak fel, viszont bármely hozzászólását akár férfi is mondhatta volna. Mivel a plénum előtti felszólalás legfőbb célja, hogy a hallgatóságot meggyőzze, támogatását elérje, ezért a fellépések meglehetősen célorientáltak. Így ahhoz, hogy egy nő ügyéhez a lehető legtöbb képviselőt megnyerje, alkalmaznia kell a férfias nyelvhasználat sajátosságait. Határozott fellépéssel, kompetens, elszánt harcos szerepben kell tetszelegnie, ezért is nehéz a sorok mögött megbújó nőt fellelni. Az időjárás témája már jóval semlegesebb terület, így az adatközlők nehezen tudták felismerni a szöveg létrehozójának nemét. Akkor is inkább sztereotip jegyeket emeltek ki válaszuk igazolására (pl.: „indulatos a szöveg", „depresszióról csak nő beszél" stb.).

Női kvóta az Európai Unió gazdaságában: szükség vagy beavatkozás?

Marissa Mayer, Meg Whitman, Virginia Rometty, Indra K. Nooyi, Ursula M. Burns. Látszólag ismeretlenül csengő női nevek. Azonban ha a felsorolásba belevesszük, hogy ezek a nők olyan cégek élén állnak, mint a Yahoo (Mayer), a Hewlett-Packard (Whitman), az IBM (Rometty), a PepsiCo (Nooyi) vagy a Xerox (Burns), akkor máris ismerősebb lehet a lista. Ezek a cégek a Fortune magazin 500-as listáján szerepelnek, melyekbe azon egyesült államokbeli cégek kerülhetnek, amelyek a legmagasabb bruttó forgalommal rendelkeznek (www.catalyst.org). Mégis, a női vezetők száma a gazdaságban igen alacsonynak mondható: a Fortune felmérése szerint 2013-ban a döntéshozói pozíciók 14,6%-át töltötték be nők (www.catalyst.org)

Hasonló a helyzet az Európai Unióban is. Az Európai Bizottság 2012-ben kiadott közleménye szerint a „vállalatok vezetőtestületeiben jelenleg az egyik nemhez tartozók vannak túlnyomó többségben: az igazgatótanácsok nem ügyvezető tagjainak 85%-a és az ügyvezető tagok 91,1%-a férfi, míg a nők ezekben csupán 15%-ban, illetve 8,9%-ban képviseltetik magukat (europa.eu).

Ehhez kapcsolódóan célomnak azt tűztem ki, hogy az Európai Unió Bizottságának 2012-ben kelt javaslatát kívánom ismertetni, értelmezni, valamint egy kérdőív segítségével felmérni, mennyire elfogadottak az abban javasolt változtatások a Magyarországon.

Hipotézisem, hogy az Európai Unió Bizottságának javaslata nem más, mint beavatkozás a cégek függetlenségébe, és nem ez az egyedüli megoldás a kisebbségben levő nem képviseletének megoldására a vállalatok vezetőségében. Sokkalta inkább azt kellene hangsúlyozni, hogy minden, az indítvány hatálya alá eső cég esetében szükséges lenne egy olyan belső szabályzatot létrehozni, és azt természetesen a szervezeteknek betartani, amely a problémát kiemelné, és megoldási javaslatot biztosítana annak kezelésére.

Az Európai Unió Bizottságának javaslata

2012-ben az Európai Unió Bizottsága választ adva az Európai Parlament azon felhívására, amely egy olyan uniós jogszabály létrehozását sürgette, melyben a vállalatok vezetésében a nők és férfiak közötti egyenlőségét deklarálja, a következő javaslatot tette:

„A javasolt irányelv 40%-os célkitűzést határozott meg az alulreprezentált nem képviseletére vonatkozóan a tőzsdén jegyzett vállalatok nem ügyvezető feladatot ellátó

igazgatói között. Azok a vállalatok, ahol az alulreprezentált nem képviselete alacsonyabb (kevesebb mint 40%) a nem ügyvezető feladatot ellátó igazgatók között, kötelesek lesznek az e pozíciókra történő kinevezéseket az egyes jelöltek képzettségének összehasonlító elemzése alapján, egyértelmű, a nemekre vonatkozóan semleges és félreérthetetlen kritériumok alkalmazásával végezni. Azonos képzettség esetén, az alulreprezentált nem részesül elsőbbségben. Az alulreprezentált nem legalább 40%-os arányának elérésére vonatkozó célkitűzést a nem ügyvezető pozíciók tekintetében 2020-ig, míg az állami vállalatoknak – amelyek felett a hatóságok meghatározó befolyást gyakorolnak – két évvel hamarabb, 2018-ig kell teljesíteniük. A javaslat várhatóan kb. 5 000 tőzsdén jegyzett vállalatra alkalmazandó az Európai Unió területén. Nem alkalmazandó azonban a kis- és középvállalatokra (a 250 munkavállalónál kevesebb személyt foglalkoztató vállalatok, valamint azok, amelyeknek a világon az éves forgalma nem haladja meg az 50 millió EUR-t) vagy a nem jegyzett vállalatokra"(europa.eu).

Az idézett közlemény részletesen kitér a jelenlegi jogi helyzetekre a tagállamokban, és megállapítja, hogy nem létezik egységes szabályozás: míg 11 tagország rendelkezik jogi lehetőségekkel a nemek közötti egyensúly előmozdítása érdekében, addig 11 további tagállamban teljesen hiányoznak az ilyen kérdéseket megoldó akár önszabályozó intézkedések és/vagy jogszabályok.

A Bizottság azt kívánja ezzel a jogszabállyal elérni, hogy legkésőbb 2020-ra (illetve állami cégek esetében 2018-ra) létrejöjjön egy olyan rendszer, ahol a tőzsdén jegyzett állami vállalatok vezetőtestületeiben a nem ügyvezető tagok között az alulreprezentált nem aránya elérje a 40%-ot. Ezen kívül a javaslat bevezeti az úgynevezett „*flexi-kvótát*", amelynek lényege, hogy a tőzsdén jegyzett vállalatok dolgozzanak ki saját és egyedi önszabályozási célokat, melyek segítik mindkét nem esetén a kvótának megfelelő képviseletet az egyes cégek igazgatótanácsának összetételében. Fontos követelmény, hogy a *„tagállamoknak megfelelő és visszatartó erejű szankciókat kell előírniuk az irányelvet megsértő vállalatokra vonatkozóan"(europa.eu).*

A javaslat a szubszidiaritásra és az arányosság elvére vonatkozóan csak a tőzsdén jegyzett cégeknek állapít meg ilyen típusú kötelezettségeket, azok gazdasági jelentősége és ismertségük miatt, tehát a kis- és középvállalkozásokat a Bizottság elképzelése nem érinti. Ugyanígy fontos azt is megjegyezni, hogy a javaslatban leírt irányelv nem állandó intézkedés, azaz ha a kitűzött célt elérik az Unió tagállamai, akkor az irányelv 2028-ban lejár.

A második kutatás módszertana és kiértékelése

A kutatás során egy nyilvános kérdőívet hoztam létre, amelyben tíz állítást fogalmaztam meg az Európai Unió tervezett kvótarendszerével kapcsolatban. Az adatközlőknek az egyes kérdéseket egy *egytől-ötig* terjedő skálán kellett értékelnie, amelyben az egy az „*egyáltalán nem ért egyet*" választ, míg az öt a „*teljes egészében egyetért*" választ jelenti a felvetett állítással kapcsolatban.

A kérdőív második felében az alábbi adatokat kellett megadniuk a válaszolóknak:

- a válaszadó neme
- a válaszadó életkori csoportja
- vezető beosztásban dolgozik-e a válaszadó az Európai Unió területén működő cégnél
- valamint a válaszadó iskolai végzettsége.

A 33 adatközlő 64 %-a (tehát 21 fő) nő, míg 36%-a (12 fő) férfi volt. Életkori csoportok szerint 9 % (3 fő) a 20-30 év, 79% (26 fő) a 30-40 év, 6% (2 fő) a 40-50 év, 3% (1 fő) a 50-60 év, és szintén 3% (1 fő) a 60 év feletti korcsoportba tartozik. Vezető beosztásban a válaszadók 15 %-a (5 fő) dolgozik. Iskolai végzettség alapján az adatközlők 21%-a (7 fő) érettségivel, újabb 21% (7 fő) főiskolai diplomával, 58% (19 fő) pedig egyetemi végzettséggel rendelkezik. A kutatás elemszáma még bővítésre kerül. Jelen dolgozat benyújtásáig mindössze 33 adatközlővel sikerült kitöltetni a kérdőívet, azonban a kiértékelés tanulságait megfigyelve a tendencia jól érzékelhető a témában, az adatközlők attitűdje valamelyest megmutatkozik így is.

A kérdőívben megfogalmazott állításokra a következő válaszok születtek.

1. *A nők alul-reprezentáltak az Európai Unióban működő cégek vezetésében.*
   A válaszadók csak 6%-a (2 fő) gondolta úgy, hogy az állítással egyáltalán nem ért egyet. 15% (5 fő) jelölte, hogy csak részben ért egyet az felvetéssel, míg 33% (11 fő) semlegesen ítélte meg az állítást. 36% (12 fő) részben egyetért az állítással, míg csak 9% (3 fő) gondolta, hogy a felvetéssel teljesen egyetért. Érdekes látni, hogy nemi eloszlás szerint a férfi válaszadók 50%-a (6 fő) részben egyetért a gondolattal, míg a női adatközlők 43%-a ért részben vagy egészben egyet a felvetéssel.

2. *Úgy gondolom, hogy szükség van egy női kvóta bevezetésére az Európai Unió területén működő cégek vezetésében.*
   Ezen kérdésben szinte kiegyensúlyozott eredmények születtek, hiszen az adatközlők 21%-a (7 fő) egyáltalán nem, újabb 21%-a (7 fő) részben nem ért egyet az állítással, 27%-a (9 fő) semlegesen viszonyul hozzá, míg 18%-ékuk (6 fő) részben egyetért, 12% (4 fő) pedig teljesen egyetért a gondolattal. A női válaszadók 33%-a ért csak egyet teljesen vagy részlegesen a gondolattal, míg a férfi válaszadók 25%-a tud azzal azonosulni. Az elutasítottsága a gondolatnak a férfiak körében 25%-os, míg a nők körében 9,5%-os. Érdekes, hogy a női adatközlők 28,5%-a semlegesen ítélte meg a gondolatot.

3. *Véleményem szerint jó elgondolás felülről irányított kvótákat létrehozni, és használatukra rákényszeríteni a cégeket.*
   A válaszadók közel 64%-a (21 fő) egyáltalán vagy részben nem ért egyet a gondolattal, 30% (10 fő) azt semlegesen ítéli meg, és csak 6% (2 fő) volt, aki részben egyetért a felvetéssel. A női válaszadók körében majdnem 67%-os a teljes vagy részben történő elutasítás, míg a férfiak körében ez csak 50%-os.

4. *Úgy gondolom, hogy egy cég saját maga dönthesse el, milyen arányban alkalmazza az egyes nemeket a cég vezetésében.*
   Magas egyetértés fogadva ezt a gondolatot, hiszen a válaszolók 78%-a (26 fő) részben vagy teljesen egyetért a felvetéssel (45%-33% az arány a részben és a teljesen között), míg csak 18% (6 fő) értékelte semlegesen a gondolatot, és összesen 3% (1 fő) fejezte ki egyet nem értését ezzel kapcsolatban. A női adatközlők 76%-a ért egyet teljesen vagy részben a felvetéssel, míg a férfiak 75%-a gondolkodik hasonlóan.

5. *A kvóták előírása sérti a cégek függetlenségét.*
   Itt is lényegesen magasabb az állítással egyetértők aránya: az adatközlők 39%-a (13 fő) részben, 21%-a (7 fő) pedig teljes egészben elfogadja a gondolatot. A semlegesen értékelők aránya 24% (8 fő), 15% pedig (5 fő) részben elutasítja a felvetést. Nemek

szerinti megoszlásban a férfi válaszadók 54%-a, a női adatközlők 62%-a ért egyet teljesen vagy részben a kérdőív állításával.

6. *Mivel a női kvóta az Európai Unióban csak 2028-ig lenne érvényben, így számomra elfogadható annak bevezetése.*
Hiába átmeneti a tervezet, ennek ellenére is elutasítja a válaszadók többsége. 45% (15 fő) egyáltalán vagy részben nem ezzel egyet, semlegesen 30% (10 fő) viszonyul a kérdéshez, és részben vagy egészben csak 24% (8 fő) támogatja azt. A női válaszadók mintegy 43%-a, a férfiak körében pedig 45%-os a tervezet elutasítottsága.

7. *A női kvóta bevezetése oldhatja meg egyedül az alul-reprezentáltság problémáját.*
A kérdés itt is viszonylag magas elutasítottsággal áll szemben. Az adatközlők 36%-a (12 fő) egyáltalán nem ért egyet, részleges egyet nem értéssel pedig 15% (5 fő) értékeli a gondolatot. Viszonylag magas a semleges megközelítés aránya a maga 21%-os (7 fő) támogatottságával, és a részben egyetértők aránya 27%-os (9 fő). A nemek szerinti eltérésben a férfi válaszadók 54%-a utasítja el teljesen vagy részben a felvetést, míg a női adatközlők majdnem 48%-a bír negatív véleménnyel.

8. *Nem csak a cégek vezetésében lenne szükség kvóták alkalmazására, hanem minden pozícióban.*
Összességében a legerősebb vélemény a teljes elutasítottsága a kérdésnek, hiszen a válaszadók 33%-a (11 fő) emellett tette le a voksát. Azonban nem hagyható figyelmen kívül a semleges adatközlők 21%-os (7 fő) aránya sem, valamint az állítással részben egyetértők ugyanekkora aránya. A női válaszadók 28%-a, míg a férfiak 45%-a utasítja el ezen felvetést.

9. *Úgy vélem, hogy a kvóták bevezetése pont azokat fogják hátrányosan érinteni, akik számára azokat bevezették.*
A válaszadók többsége részben egyetért a felvetéssel, 36% (12 fő) válaszában ezt jelölte meg. Csekély az adatközlők teljes egyet nem értése a 3%-os (1 fős) eredménnyel, ugyanakkor csak 9% (3 fő) ért azzal teljesen egyet. A semlegesen válaszolók 27%-ot (9 főt) tesznek ki, míg viszonylag magas a részben egyet nem értők aránya 24%-kal (8 fő). A férfi adatközlők majdnem 73%-a ért teljesen vagy részben egyet a felvetéssel, míg a nők csak 33%-ban, igaz a semlegesen válaszolók aránya itt lényegesen magasabb.

10. *Minden cégnek kellene olyan belső szabályzattal rendelkeznie, amely az ilyen típusú kérdéseket szabályozza, hogy ne csak a kvótarendszer jelentse a megoldást.*
Igen magas arányú részben vagy teljesen történő egyetértéssel válaszoltak az utolsó kérdésre az adatközlők: 63% (21 fő) szerint lényeges a kijelentés, míg teljes vagy részleges elutasítással csak 21% (7 fő válaszolt). A semleges válaszadók aránya a kérdésben mindössze 15% (5 fő). A női adatközlők 76%-a teljesen vagy részben egyetért a felvetéssel, míg a férfiaknál ez az arány csak 45%.

Az eredmény és a hipotézis összevetése a második kutatásnál

A válaszadók többségének véleménye egybevág a tanulmány hipotézisével. Bár nem tartják „ördögtől valónak” egy női kvóta bevezetését az Európai Unióban működő cégek vezetőségében, azonban a vélemények megerősítik azon irányú felvetésemet, hogy egy ilyen

típusú szabályozás korlátozza a cégek függetlenségét, és sokkal inkább arra lenne szükség, hogy az egyes gazdasági társaságok maguk dönthessék el, milyen arányban alkalmazzák az egyes nemeket a vezető beosztásokban. Érdekes látni, hogy a cégek egészére vonatkozó kvóta ötlete milyen erős ellenkezéssel találkozik, ugyanakkor látható, hogy a válaszadók nagy többsége amellett áll ki, hogy a cégeknek saját, belső szabályzattal kell rendelkeznie a nemek arányának kérdésében.

Összegzés

Első kutatásom bebizonyította, hogy a fellépés színtere alapvetően meghatározza, hogy az előadó milyen tulajdonságokat szeretne sugározni magáról, ennek megfelelően milyen nyelvhasználati stratégiát alkalmaz. Vagyis a nők politikai részvétele és nyelvhasználatuk között annyi az összefüggés, hogy amennyiben elsajátítják a politikai tér nyelvhasználati specifikumait, úgy sikeresebben lépnek fel a plénum előtt és hatékonyabban képesek az általuk képviselt társadalmi csoport érdekeinek érvényesítésére.

Második kutatásomban azt kívántam vizsgálni, hogy az Európai Unió Bizottságának 2012-ben megjelentetett javaslata milyen elfogadottsággal rendelkezik Magyarországon. A kérdőíves kutatás során kapott eredmények nagy részben összecsengenek az általam felvázolt hipotézissel, miszerint nem lehet egyedüli megoldás a problémára a felülről jövő kvótás szabályozás, hanem sokkal inkább ösztönözni kell a cégeket saját, belső rendelkezések meghozatalára, amely a felvetett probléma megoldásában segíthet.

További kutatási célok lehetnek, a kvótát már bevezetett országok (például Németország) gazdasági változásai, illetve érdekes téma lehet egy belső szabályzattal már bíró gazdasági társaság részletes vizsgálata a bevezetés előtti és utáni helyzetben.

Összességében nem hiszem, hogy van esély az egyenlőség megteremtésére sem a parlamenti döntéshozatalban, sem a munkaerőpiacon. Viszont szerintem káros is, ha ehhez görcsösen ragaszkodunk, és például a reálbérek mértékét hasonlítgatjuk, valamint a különböző munkák presztízsét mérjük össze. Aggasztó lehet például, hogy ki akar majd szülni, ha a nők csak azt látják, hogy munkavállalói értékük minden gyermekvállalás után csökken. A házimunka, a gyereknevelés megosztható a két nem között, de amíg gyereket szülni csak a női nem tud, addig felesleges egyenlőségről beszélni, hiszen ez olyan lehetőség, amely akadályoz ugyan a munkavállalásban, de hatalmas egyéni, családi és társadalmi érték is egyben.

Irodalomjegyzék

Források

Országgyűlési jegyzőkönyvek anyaga:
http://www.parlament.hu/internet/plsql/webpar.paramform?p_ckl=38&p_modul=NAPLO_ALT_LEKER&p_szulo=-6 (2009. 03. 05.)
http://forum.index.hu/Article/showArticle?t=9196134 (2010.02.04.)
http://forum.index.hu/Article/showArticle?t=9005559 (2012.02.08.)

Irodalom

BOURDIEU Pierre, *Pascalian Meditations*, Polity, 2000.
http://books.google.hu/books?id=Or0tmdjsiKsC&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (2012.03.05.)
BUTLER, Judith (2007): *A problémás nem*. Balassi, Budapest. 40.
CAMERON, Deborah: A munkavállaló stilizálása: Társadalmi nem és a nyelv áruvá válása a globalizált szolgáltatóiparban. *Replika*, 45–46. (2001) 225.
FALKNÉ BÁNÓ Klára: *Kultúraközi kommunikáció, Az interkulturális menedzsment aspektusai*, Budapest, Perfekt, 2008.
GAL, Susan: Beszéd és hallgatás között. A nyelv és társadalmi nem kutatásának kérdései. *Replika,* (2001) 45–46.
ILONSZKI Gabriella–VÁRNAGY Réka: Vegyes választási rendszer és női képviselet. *Politikatudományi Szemle,* XVI/1. 93–109.
(http://www.poltudszemle.hu/szamok/2007_1szam/2007_1_ilonszki.pdf, 2011.03.08.)
LAKOFF, Robin: *Language and Woman's Place*. 1975.
http://books.google.hu/books?id=2X0zO6QdiTcC&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false (2010.04.12.)
WARDHAUGH, Ronald: *Szociolingvisztika*. Budapest, Osiris, 1995.
http://kitekinto.hu/europa/2010/02/17/kell-e_kezd_lokes_avagy_mire_jo_a_ni_kvota (2010.02.19.)
http://hvg.hu/vilag/20100308_indiai_parlament_noi_kvota (2010.03.13.)
http://www.mkogy.hu/ (2010.12.15.)
http://www.catalyst.org/knowledge/women-ceos-fortune-1000 (2014.04.21.)
http://www.catalyst.org/knowledge/statistical-overview-women-workplace (2014.04.21.)
http://europa.eu/rapid/press-release_IP-12-1205_hu.htm (2014.04.21.)
http://europa.eu/rapid/press-release_IP-12-1205_hu.htm (2014.04.21.)
http://europa.eu/rapid/press-release_IP-12-1205_hu.htm (2014.04.21.)
http://valasztas.hu/hu/ogyv2014/index.html (2014.04.23.)

SZABÓ PÉTER*

Áthangolt családtámogatási rendszer

Absztrakt:
Az állami szerepvállalás formálói az utóbbi évtizedekben kiemelt figyelmet fordítottak a családok támogatására és ezen belül a szegénység csökkentésére, a kedvezőtlen demográfiai folyamatok megállítására és a kiemelt csoportok kedvezményeinek bővítésére, miközben végső cél a megfelelő munkaerő-utánpótlás volt.
Kutatási célom, hogy áttekintem a családtámogatási rendszerben végbemenő változásokat és választ keressek arra, hogy az állam milyen szerepet vállal/kell hogy vállaljon a következő generáció humán tőkéjének kialakításában, milyen eszközöket alkalmaz és miért azokra esett a választása.
A kutatás során használt módszerek: már publikált adatok másodelemzése, tematikus adatbázisok használata. A nemzetközi adatok elemzéséhez az Eurostat adatgyűjtéseit, a hazai tendenciák felrajzolásához pedig a KSH és a költségvetés adatbázisait használtam.
Eredményeim: a hazai családtámogatási rendszer továbbra is széttagolt, a rendszer jelentős jövedelem-átcsoportosításokat hajt végre, ám a gyermekszám növekedés elérése nem teljesül. Továbbra is alacsony - 1,3 - a szülőképes korú nőre jutó élve születések száma. Az adóalap-kedvezmény jelentős összegeket - 2012-ben közel 184,2 Mrd Ft-ot - hagyott a családoknál, miközben kismértékben csökkentek az egyéb pénzbeli támogatásokra fordított összegek. A szegénység csökkentésében is korlátozottak a sikerek, csak az egy gyermekes párok szegénységi kockázata alacsonyabb a teljes népesség átlagánál.
A családtámogatás hatékonyságának pontosabb meghatározásához továbbiakban szükséges a családok költségeinek, ráfordításainak számszerűsítése is.

Abstract: Recalibrated family support system
The role of the state was paid to the special attention to the family support including reduction of poverty and stop to the negative demographic process and expansion of the priority groups' beneficiaries. The ultimate purpose was sufficient supplying of labor force.
My research aims to review the recent changes in family support system and to find out the state's undertaken and necessary role in forming next generation's human capital design, implement and why those it chose that tools?
The methods used in the research: secondary analysis of published data, the use of thematic databases. I have analyzed international data by using the official data collections of the European Union, and I highlighted the domestic tendencies through the Hungarian Central Statistical Service.
Summing up our research findings we can lay down that the Hungarian family support system is fragmented. The system executes considerable income redistribution furthermore, though it cannot' affect the child births rate adequately, its results are limited concerning the prevention of the poverty amongst families with children, still low per woman of childbearing age live number of births . The tax-base significant amounts left in the homes, while slightly decreased budget amounts for other cash premiums.
More accurately determine the effectiveness of family support needed to further the family costs, expenses of quantification.

* A szerző Szegedi Tudományegyetem Egészségtudományi és Szociális Képzési Kar Szociális munka és Szociálpolitika Tanszék tanársegédje, a Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Közgazdaságtani Doktori Iskola PhD-hallgatója

I. Bevezetés: Mire való a családtámogatás, és mikor tekintjük hatásosnak és hatékonynak

A családtámogatási rendszer címben jelzett áthangolásának vizsgálata különös aktualitást kapott a 2008/2009-es gazdasági válsághoz kapcsolódó uniós és tagállami reakciók miatt, ugyanis ezek a gazdasági visszaesés megállításának egyik lehetséges módszerét a kormányzati kiadások csökkentésében (Győrffy 2013), ezen belül is a jólléti kiadások csökkentésében látták. T. W. Schultz Nobel-díjas közgazdász véleménye szerint azonban a népesség humán tőkéjébe történő beruházást (oktatást, kutatást, egészségvédelem) nem szabad folyó fogyasztásként kezelni, inkább beruházás jellegű kiadásként, ezért nem mindig célravezető a csökkentésük (Schultz, 1983). A szociális pénzbeli kiadások is hozzájárulnak a humánerőforrás fenntartásához, ezáltal a szűkösség okozta korlátok csökkentéséhez, valamint a humán tőkében beálló „minőségromlás" megakadályozásához. A szociális ellátások között kiemelt jelentősége van a családoknak nyújtott támogatásoknak, hiszen egyszerre testesítik meg a jelenkori humánerőforrás fenntartását és a következő (jövőbeli) generáció erőforrásaiba történő beruházást. Éppen ezért kiemelten fontosnak tartom összehangolni az állam különböző funkcióival (gazdasági, kulturális, államhatalmi, védelmi, szociális), és megfelelő eszközökkel elősegíteni, hogy hozzájárulhasson a versenyképesség növeléséhez[1].
E műhelytanulmány közvetlen célja, hogy bemutassa a hazai kormányzati családpolitika közelmúltbéli vállalásait:

- a társadalmi erőforrások újraelosztásában,
- a gyermekszegénység csökkentésében és
- a társadalmi szintű humán erőforrás újrateremtésében

Kizárólag a családoknak nyújtott pénzbeli támogatásokat és egyéb pénzbeli kedvezményeket kívánom áttekinteni, azzal a nem titkolt céllal, hogy választ keressek a modern gazdaságokat érintő (így hazánkban is fontos) kérdésre, hogy ***az állam milyen szerepet vállal/kell hogy vállaljon a következő generáció humán tőkéjének kialakításában, milyen eszközöket alkalmaz és miért azokra esett a választása***.
Az elméleti bevezetést és a demográfiai indokoltság bemutatását követő vizsgálatom középpontjában a költségvetés kiadásainak időbeli áttekintése és belső szerkezetének bemutatása áll, valamint az adószabályok változása által kedvezményben részesített csoportok beazonosítása, támogatottságuk mértékének leírása. A következő fejezetrészben a családtámogatási kiadások költségvetésen belüli arányait mutatom be nemzetközi összehasonlításban. Végezetül a jövedelemátcsoportosítás hatásának bemutatására a lakossági fogyasztás időbeli változásait és a szegénységi ráta alakulásait használom.

Családpolitika

A családpolitika kimunkált definícióját adja Gábos András (Gábos, 2004), aki szerint az alábbi céljai lehetnek a családpolitikának:

1. ***Termékenység növelés***, illetve a termékenységet negatívan befolyásoló tényezők hatásának csökkentése
2. ***A jövedelmek társadalmilag igazságos elosztása***
3. ***Gyermekvédelmi politika***
4. ***Nők foglalkoztathatóságának javítása***
5. ***Gyermekgondozási terhek egyenlőbb elosztása***

[1] A versenyképesség nemzetközi mérésének elterjedt módszertana (GCI Global Compatitiveness Index) alapján hazánk 2013-2014-ben a 63. helyen állt, az Európai Unió tagországait tekintve csak 4 országot előzünk meg a rangsorolás során. Forrás: The Global Competitiveness Report 2013-2014 World Economic Forum 2013

Ezek a célok más szociálpolitikai célmeghatározásokban is szerepelnek, ezzel alátámasztható a Czibere-féle eredményszemléletű megközelítés, miszerint a családpolitika nem önálló cél- és eszközrendszer, mindinkább más közpolitikák eredménye. Ám az érintettek köre jól körülhatárolt, ezért inkább célszerű úgy fogalmazni, hogy az éretlen családpolitika lehet más szakpolitikák maradékelven szerveződő kiegészítője, ám kimunkált formájában egyenrangú más szakpolitikákkal, illetve azokkal kölcsönös függési viszonyban van.

A családtámogatási rendszernek végeredményben a lehető legközvetlenebbül kell hozzájárulnia a társadalompolitika humántőke-felhalmozási, fejlesztési céljához, illetve e tőke védelméhez. Az alábbi négy módon teheti ezt meg:

„*Egyrészt, (1) növelik a gyermekek, tehát a jövendő adó- és járulékfizető generációhoz tartozók számát, akik a gazdaság munkaerő-utánpótlását jelentik.*

Másrészt, (2) a gyermeknevelés és a munkavállalás összeegyeztetésének elősegítésével csökkentik az anya emberi tőke-veszteségét, hiszen a gyermeknevelésre fordított idő erodálja a munkaerő piacon is hasznosítható tudást és készségeket.

Harmadszor, (3) egy különösen fontos időszakban hatnak a gyermekek kognitív és érzelmi fejlődésére, és ezen keresztül felnőttkori teljesítményükre.

Végül pedig, (4) segíthetik a gyermekek emberi tőke-felhalmozását azokban a családokban, melyek erre nem, vagy csak korlátozottan képesek, akár a felhalmozáshoz szükséges anyagi források, akár a szülők ehhez szükséges emberi, kulturális vagy társadalmi tőkéjének hiánya miatt." (Gábos, 2008)

A hazai és nemzetközi kutatásokban azonban a családpolitika egy szűkebb értelmezését is használják, mely lényegében a könnyebben számszerűsíthető, mérhető funkciókat tartalmazza: a közvetett és közvetlen pénzbeli transzfereket; az anyasági ellátásokat; szabadságokat; a gyermekek napközbeni ellátásait, intézményes gondozását.

Hatásosság-hatékonyság

A címben jelzett és a pénzforrások felhasználásával kapcsolatban leggyakrabban emlegetett fogalmak a hatásosság és a hatékonyság, melyekről Zombori Gyula alapműnek tekinthető könyvében (Zombor, 1994) leszögezi, hogy hatásosságon a támogatásra jogosultak lefedettségét értjük, míg a hatékonysággal kapcsolatban legfontosabb kérdés, hogy mekkora eredményt értünk el, és milyen ráfordítás volt ehhez szükséges. Krémer (Krémer, 2009) ettől némileg eltérően értelmezve a hatásosság fogalmát kimondja, hogy nem pusztán a célcsoport elérési aránya számít, hanem az is, hogy érzékelhető változásokat eredményezett-e a támogatás a célcsoport helyzetében. Mindeközben a hatékonyság kapcsán felhívja a figyelmet a ráfordítás minimalizálásának negatív következményeire, és az etikátlan ráfordításcsökkentés káros hatásaira.

A szociálpolitikai eszközök hatékonyságának vizsgálata során - a hatékonyság közgazdaságtani fogalmát (Samuelson-Nordhaus, 2006) felhasználva - kimondható, hogy egy szociálpolitikai eszköz akkor hatékony, ha a rendelkezésre álló, korlátozott erőforrásokat úgy használja fel, hogy nem lehet senki jóllétét fokozni anélkül, hogy valaki más jóléte ennek kárát ne szenvedné.

Speciális javaknak minősülnek ebben a körben a közjavak: *„olyan termékek, amelyek esetében a szolgáltatás kiterjesztése egy további személyre nem jár költséggel, továbbá az embereket nem lehet kizárni fogyasztásukból"* (Samuelson-Nordhaus, 2006; 36.p.) Természetesen ez nem azt jelenti, hogy minden közjavakként működő szolgáltatást az államnak kell biztosítani, hanem vásárlóként közvetve teremtheti meg a szolgáltatás pénzügyi alapjait.

Családtámogatási rendszer funkciói (Gábos szerint)	*Hatásosnak* tekinthető az alkalmazott eszköz, ha:	*Hatékonynak* tekinthető az alkalmazott eszköz, ha:
Termékenység növelés	• valóban eléri azt a célt, hogy növeli a termékenységet.	• a termékenység növekedést a korábbinál kisebb ráfordítással is el tudja érni.
A jövedelmek társadalmilag igazságos elosztása	• eléri a megcélozni kívánt populációt, népcsoportot, stb., és redukálja a nagymértékű jövedelemkülönbségeket. Csökkenti a szegénységben élők számát.	• kisebb ráfordítással legalább a korábbival megegyező mértékű jövedelemkülönbség-csökkenést sikerül elérni, • a ráfordítások változatlansága mellett is csökkennek a jövedelmi különbségek.
Gyermekvédelmi politika	• csökken a veszélyeztetett gyermekek száma, • csökken a veszélyeztetettség látenciája, • időben és megfelelő mértékben jutnak segítséghez a veszélyeztetett gyerekek, és nincsenek kívül maradók.	• a ráfordítás változatlansága mellett javulnak a hatásosság mutatói, • a ráfordítás növelésével a korábbinál nagyobb javulás érhető el a mutatókban.
Nők foglalkoztathatóságának javítása	• támogatásnak köszönhetően nő a munkaerőpiacra visszatérő nők száma, • a támogatásnak köszönhetően a korábbiakhoz viszonyítva nem csökken olyan mértékben a dolgozó nők száma.	• nő a nők foglalkoztatottsági szintje, de a ráfordítás változatlan vagy csökken.
Gyermekgondozási terhek egyenlőbb elosztása	• csökkenti a gyermekes családok szegénységét.	• a gyermekes családok szegénységi rátájának csökkentését éri el azonos, vagy csökkenő ráfordítás mellett.

1. ábra: Áttekintő táblázat a családtámogatási rendszer feladataihoz kapcsolható eszközök hatásosságának, hatékonyságának megítéléséhez (Gábos András definíciójához kapcsolódva, saját szerkesztés)

A fenti kategóriák közül e tanulmányban a hatásosság illusztrálására:

1. a demográfiai folyamatokban bekövetkezett változásokat,
2. a családtámogatási ellátások igénybevevőinek számában bekövetkezett változásokat,
3. a támogatások egy főre eső összegeinek változásait,
4. a ráfordított kormányzati összegeket és
5. a támogatási fajták közötti megoszlás változásait,

míg a hatékonyság bemutatására a szegénységi arányok változásait hívom segítségül, kiemelt figyelmet fordítva a transzferelőtti és utáni szegénységi arányokra (a táblázatban szürke árnyalattal jelzett cellák).

A családtámogatás keretei hazánkban

Nézzük meg milyen közvetlen támogatásokat kapnak a gyermekes családok hazánkban. A családtámogatási rendszert gyakran éri az a vád, hogy alapvetően segélyezés, és a jobb keresetűektől való jövedelem-átcsoportosítás történik a nem dolgozó, *„megélhetési gyermeknevelő”* családok felé. Az alábbi ábrával (2. ábra) szeretném bemutatni a gyermekes-gyermektelen családok „részesedését” a családtámogatási rendszer juttatásaiból és a jövedelemátcsoportosítás „egyenlegeit”. Véleményem szerint az átcsoportosítások egy fő válfaja a gyermektelenektől a gyermekesek felé történik, például a személyi jövedelemadó

bevételek finanszírozzák – többek között - a családi pótlék kiadásokat is. Ebben az esetben a gyermekkel nem rendelkező adózó befizet, de az átcsoportosítás után nem részesül, így az ő „egyenlege" negatív. Más fajta az átcsoportosítás a különböző jövedelemi csoportok közötti. Ebben az esetben ismét csak az adófizetés kapcsán a magasabb jövedelműek – azonos adókulcs alkalmazásával – magasabb összeget fizetnek be, mint a kevesebbet keresők, ám az állami újraelosztás kapcsán a jövedelem-küszöbhöz nem kötött ellátásokból - pl. a családi pótlékból - azonos mértékben részesülnek, így az ő „egyenlegük" negatív ebben a rendszerben is. Akkor, ha az adóforintokat nem alanyi jogon járó transzferekre fordítják, hanem a jövedelmi helyzethez kötött segély-típusúakhoz, akkor még inkább egyértelmű a magas jövedelműek egyenlegében jelentkező negatívum, ám a másik oldalon erősebb az alacsony jövedelműek egyenlegének pozitívuma. Ami még tovább fokozódik, ha az alacsony jövedelem oka a munkanélküliség, hiszen akkor a befizetés oldalán nem jelentkezik összeg.

Befizetési oldal			**Újraelosztás**	**Kifizetési oldal**		
Jövedelem-nagyság	***Gyermekek száma***	***Adófizetés összege***		***Családi pótlék***	***Családi adóalap-kedvezmény***	***Gyermekvédelmi kedvezmény****
Magas jövedelmű	1 gyerek	Nagy		12.200 Ft/hó/gy	10.000 Ft/hó/gy	NINCS
	2 gyerek	Nagy		13.300 Ft/hó/gy	10.000 Ft/hó/gy	NINCS
	3 gyerek	Nagy		16.000 Ft/hó/gy	33.000 Ft/hó/gy	NINCS
	gyermektelen	Nagy		NINCS	NINCS	NINCS
Közepes jövedelmű	1 gyerek	Közepes		12.200 Ft/hó/gy	10.000 Ft/hó/gy	NINCS
	2 gyerek	Közepes		13.300 Ft/hó/gy	10.000 Ft/hó/gy	NINCS
	3 gyerek	Közepes		16.000 Ft/hó/gy	Részben tudja érvényesíteni	NINCS
	gyermektelen	Közepes		NINCS	NINCS	NINCS
Alacsony jövedelmű	1 gyerek	Alacsony		12.200 Ft/hó/gy	10.000 Ft/hó/gy	VAN
	2 gyerek	Alacsony		13.300 Ft/hó/gy	10.000 Ft/hó/gy	VAN
	3 gyerek	Alacsony		16.000 Ft/hó/gy	Nem tudja érvényesíteni	VAN
	gyermektelen	Alacsony		NINCS	NINCS	NINCS
Munka-jövedelem nélküliek	gyerekes	Nincs		gyermekszámtól függően VAN	NINCS	VAN

2. ábra: Jövedelmi transzfer mátrix a kereső tevékenységet folytató és nem folytató, gyermeket nevelő illetve nem nevelő 2 felnőtt, két gyermek típusú háztartások esetében, néhány családtámogatási ellátás tekintetében. Saját szerkesztés

*Rendszeres gyermekvédelmi kedvezmény az 1997. évi XXXI. tv a Gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló jogszabály alapján, segély típusú ellátás. (megjegyzés: 2014. január 1-től Önkormányzati segélyként adható)

Mindez idáig az alacsonyabb jövedelműeknek „kedvező" családpolitikai transzfereket láttunk, ami egy jelentős mértékű társadalmi szolidaritást jelenít meg. Ám a családi adóalap-kedvezmény valójában a magasabb jövedelmű, nagycsaládos csoportoknak kedvez.
Az „egyenleg" számszerű ismerete nélkül nehezen fogalmazható meg, hogy milyen irányba és milyen mértékben történik átcsoportosítás, ám szembetűnő, hogy a közepes jövedelmű 3 vagy több gyermeket nevelő családok az adókedvezményt nem teljesen tudják érvényesíteni (NAV 2013), és közben nem részesülnek a segély típusú ellátásokban.
A 2. ábra további kérdéseket vet fel, például azt, hogy az egyéb gyermekek után járó ellátások milyen irányba módosítják ezeket az „egyenlegeket"? A korábbi munkaviszonyhoz kötött, járulékfizetésen alapuló ellátások tekintetében nehéz megmondani, hogy a jövedelemi

decilisek között milyen mértékű átcsoportosítást hajtanak végre, ám kimondható, hogy a gyermektelenek és gyermekesek közötti újraelosztásban részt vállalnak. Más a helyzet a GYES esetében, ott ugyanis nincs járulékfizetés és a központi költségvetésből finanszírozzák, így adóbevétel a fedezete. Tehát a munkajövedelem nélküli, befizetést nem produkáló (vagy csak sokkal korábban produkáló) családok felé juttat pénzbeli támogatást.
Próbáljunk egy kicsit pontosabb képet alkotni az átengedett, átcsoportosított összegek nagyságáról a támogatások feltételeinek ismeretében. Szeretném kiemelni, hogy a családok támogatásait az elmúlt évek során több alkalommal is megváltoztatták, és a szociális szakemberek egybehangzó véleménye, hogy további átalakítása szükséges. Az átalakítási javaslatok legújabb, talán legdrasztikusabb változata a Darvas és munkatársai (Darvas, et al., 2013) által készített *„A szociálpolitika egyes területeire vonatkozó szakpolitikai javaslatok*" című tanulmánykötet.
Blaskó Zsuzsanna (Blaskó Zs. 2009) munkájának felhasználásával egységes szerkezetben igyekszem ábrázolni a gyermekes családok pénzbeli támogatásait, bár ezek különböző jogszabályokban[2] vannak részletezve és külön-külön a saját területük elveit igyekeznek érvényre juttatni, ezért sok esetben előfordul, hogy egymást nem tudják erősíteni, sőt elaprózottá teszik a rendszert.

Segély típusú vagy jövedelemhatáros						**Munkaviszonyhoz kötött**			**Alanyi jogon járó**		**Egyéb**	
Gyermeknevelési segély	Rendszeres gyermekvédelmi kedvezmény	Rendkívüli gyermekvédelmi kedvezmény	Óvodáztatási támogatás	Gyermektartásdíj megelőlegezése	Otthonteremtési támogatás	Gyermekgondozási díj	Terhességi gyermekágyi segély	Családi adóalap-kedvezmény	Anyasági támogatás	Családi pótlék	Gyermeknevelési támogatás	Diplomás GYED (2014-től)

3. ábra: Gyermekes családok pénzbeli támogatásai Magyarországon 2013-ban

Családtámogatások indokoltsága

Miért nyújt az állam támogatásokat a gyermeket nevelő családoknak? (alapkérdés)
A demográfiai folyamatokat kívánja befolyásolni. Vagyis szülessen több gyermek. Nézzük, hogyan is áll Európa és hazánk ebben a kérdésben. Nyers mutatók közül összehasonlítható az 1000 lakosra jutó születések számának alakulása, melyből jól látható, hogy hazánk a maga 9,9 és 8,8 fő közötti értékeivel nem csak az EU átlagától marad el jelentősen, hanem a volt szocialista országok jelentős részétől is. A 4. ábrán jól látható, hogy a gazdasági válság kirobbanásával több országban is egybe esik a gyermekvállalási kedv csökkenése is, hiszen megfigyelhető 2008 után a gyermekszületések 1000 lakosra jutó számának csökkenése Csehországban, Magyarországon, míg más országokban pl. Romániában, Horvátországban 2009 után figyelhető meg. A lényegi probléma az, hogy nem születik annyi gyermek, akik

[2] Az 1998. évi LXXXIV. tv a Családok támogatásáról; az 1997. évi tv. A gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról; az 1995. évi CXVII. tv A személyi jövedelemadóról; az 1997. évi LXXXIII. tv A kötelező egészségbiztosítás ellátásairól

számszerűen reprodukálni tudnák a jelenlegi társadalmat. Manapság már nem annyira számottevő a csecsemő- illetve gyermekhalandóság, hogy ezt a folyamatot még tovább tudná rontani, így elégséges, ha a fenti adatokat vesszük figyelembe.

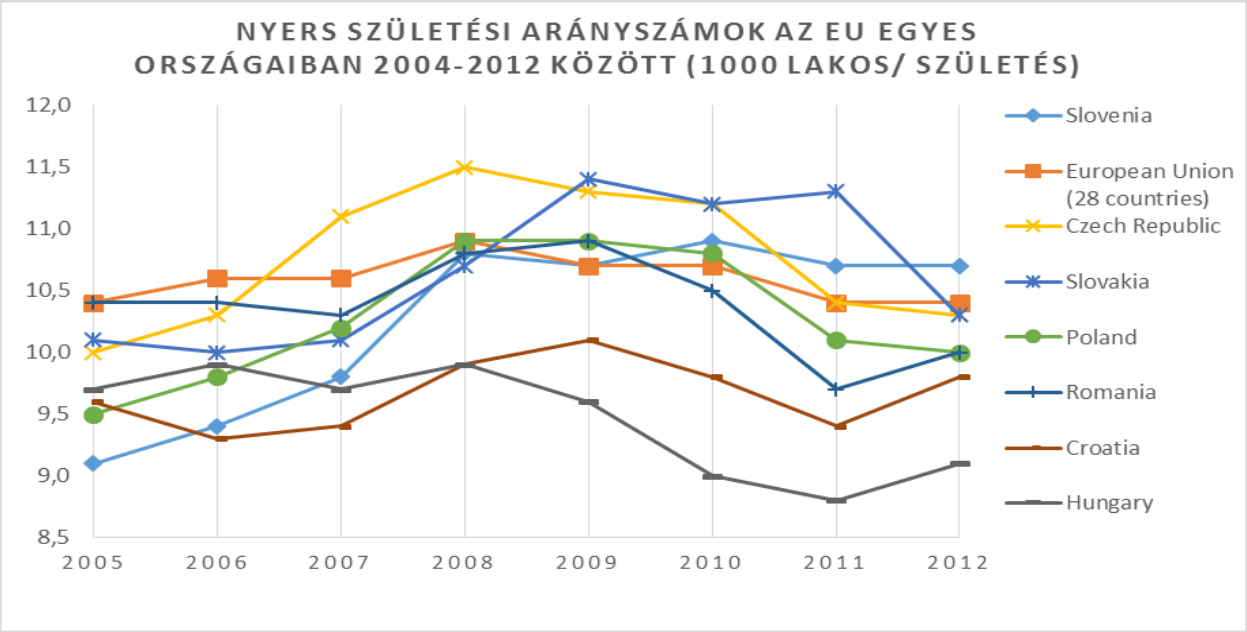

4. ábra: Nyers születési arányszámok (1000 lakosra jutó születések) az EU egyes országaiban 2005-2012
Forrás: Eurostat letöltés: 2013. 11. 14.

Nem jobb a helyzet, ha a teljes termékenységi arányszám[3] tekintetében nézzük meg a hazánkkal kapcsolatos folyamatokat. A 8. táblázatban (melléklet) jól látható, hogy a nagyon alacsony termékenységi mutatóinkkal csak pár európai ország veszi fel a „versenyt". 2011-ben a magyar nők vállalták a legkevesebb gyermeket, 2012-re kismértékű javulás látható, míg a portugál, lengyel, spanyol és görög arányszámok csökkenése miatt ezen nemzetek rosszabb mutatókkal rendelkeznek hazánknál. ***A 100 szülő nőre jutó 125-130 élve születés - már évek óta - nagyon messze elmarad a reprodukcióhoz minimálisan szükséges 205-210 főtől, az elmaradás mértéke kb. 40%.*** A hiányzó kb. 80 gyermek megszületését elősegítő szakpolitikának a 20-40 éves kor közötti (2011-ben: 1 384 984 fő; KSH) nőket kellene megcélozni, közülük is inkább a korcsoport elején állókat. ***Ki kell mondani, hogy a családtámogatásnak külön céloznia kell azokat a családokat, akik hajlandóak 3 vagy annál több gyermeket vállalni, mert egészen bizonyos, hogy lesznek olyan nők, akik nem tudnak, vagy nem akarnak gyermeket vállalni.***
E két rövid adatsor is hűen alátámaszt két megállapítást, egyre kevesebb gyermek születik, illetve azt is láthatjuk, hogy szükséges a születésszámra valóban hatni tudó szakpolitika kialakítása.
A fenti alapkérdésre (kiemelés az 6. old., 3. bek.) vonatkozó válaszok között találkozhatunk olyannal is, ami a meglévő családok nehézségeinek csökkentésére vonatkozik, vagy bizonyos társadalmi csoportok előnyhöz juttatásához, vagy hátrányainak csökkentéséhez kapcsolódik. Nézzük meg erről az oldalról is, hogy melyek azok a nehézségek, amelyekkel a gyermeket

[3] Teljes termékenységi arányszám: Azon élveszületett gyermekek átlagos száma, akiket egy nő élete során világra hozhatna, ha a termékeny évei az adott év korspecifikus termékenységi arányszámainak megfelelően telnének. Ez az arányszám így egy hipotetikus generáció befejezett termékenységét adja meg. A fejlettebb országokban a 2,1-es arányszámot tekintik reprodukciós szintnek. KSH

nevelő családoknak szembe kell nézniük, viszont a gyermektelenek nem, vagy csak részben találkoznak velük.

1. A gyermektelen, de későbbiek során gyermeket vállalni kívánó párok, fiatalok nehézségei: A gyermeknevelséhez szükséges/elégséges egzisztencia kialakítása, egyre fokozódó igények kielégítése nehézséget jelent a pároknak. A felnőtt élet körülményeinek megteremtése azért jelent nagyobb problémát azok számára, akik majd gyermeket kívánnak nevelni, mert a családalapítás eldöntésének időpontjától átalakítja a gazdálkodásuk rendszerét. Jó esetben előtakarékoskodnak, rosszabb esetben pedig szembesülnek a tőkehiány okozta felárral. Mindkét esetben világos, hogy már a gyermek megszületése előtt is jelentkeznek plusz kiadások, amelyeket a saját fogyasztásuk terhére kell biztosítaniuk. További nehézséget jelent számukra - az esetlegesen megszerzett - munkaerőpiaci helyzetük veszélybe kerülése, a szülés utáni „újrakezdés" nehézségei.
2. A kisgyermekes családok nehézségei:
   - A szülő nő csökkenő vagy kieső jövedelme.
   - A megnövekedett fogyasztási mennyiség, mely minimálisan azt jelenti, hogy 1 fővel többen fogyasztanak a korábbiaknál kevesebb jövedelem terhére, ezen felül azt is jelenti, hogy a gyermekre jutó fogyasztási kiadások meghaladhatják a felnőttekre jutó kiadásokat.
   - A szülő nő munkaerőpiaci hátrányai, melyek a hazai munkaerőpiacon tartósan fennmaradnak.
   - A szülő nő kieső jövedelmének pótlása, itt már jelentős az apa többletvállalása, illetve a családot támogató környezet vállalásai is.
   - Az időfelhasználás átalakulása, kevesebb figyelem és idő a felnőttek szükségleteinek kielégítésére.
   - A családon belüli jövedelem átengedése kapcsán csökken a felnőttek saját szükségleteinek kielégítésére fordított/fordítható forrás.
   - Az egyre későbbre tolódó első gyermek vállalása miatt a szülőknek a saját gyermekeik és saját szüleik ellátásával is számolniuk kell, egyre erősebben szorítja őket a két eltartotti igény.
3. Az iskoláskorú gyermeket nevelő családok nehézségei:
   - A munkaerőpiacon továbbra is hátrányban vannak a gyermeket nevelő nők.
   - Az oktatási költségek megjelenése.
   - A gyermek egyéb szükségleteinek ellátása azt eredményezi, hogy az egyre idősebb gyermekek fogyasztása megközelíti a felnőttek fogyasztását, de a jövedelmekhez való hozzájárulása még minimális.
4. A nagykorú gyermekkel rendelkező szülők nehézségei:
   - A továbbtanuló gyermek oktatási költségei.
   - A már dolgozó, de külön háztartás kialakítását még el nem érő családtag támogatása a megélhetés terén, illetve a távolabbi céljai terén.
   - A saját családot alapító gyermek és unokák támogatása, akár pénzbeli, akár pedig természetbeni formában.
   - Ebben az időszakban már egyértelműen jelentkezik a saját szülők eltartása is.

A fenti nem kimerítő felsorolás kapcsolódik azokhoz a tényezőkhöz, melyeket az államnak családpolitikája kialakításánál minimálisan figyelembe kell vennie (Lakner, 2006), azzal a különbséggel, hogy a családpolitikának a még gyermekteleneket is potenciális lehetőségként kell figyelembe vennie, illetve preventív oldalról is meg kell közelítenie a problémakört. Demográfiai folyamatok leírására jól használható mérőszám a gyermekkorú népesség

eltartottsági rátája[4], mely hazánkban az elmúlt kb. 10 évben országos átlagát tekintve is csökkent, ez a csökkenés a különböző régiókban eltérő ütemű, de mindenhol megfigyelhető. Nemzetközi összehasonlításban pedig látható, hogy ***hazánkban a csökkenő gyermeklétszám miatt viszonylagosan kis terhet jelent a gyermekkorú népesség eltartása***, 2012-es adatok alapján (Eurostat online adatbázis) csak Bulgária, Németország, Szlovénia és Ukrajna rendelkezik alacsonyabb adatokkal (11. táblázat). Az értékeket akár kedvezőnek is ítélhetnénk, hiszen egyre kisebb terhet jelent a ma dolgozóknak a jelenlegi támogatási rendszer fenntartása. Az arány változásához az is hozzájárul, hogy jelenleg produktív korúak a Ratkó korszak gyerekei, így a ráta az aktívak oldaláról még egy ideig extra támogatást kap.

II. A családtámogatásra fordított összegek hazánkban

A központi költségvetés kiadási oldalán a Nemzeti Család és Szociálpolitikai Alap sorain szerepelnek a Családtámogatási kiadások. Ebben az Alapban helyet kapnak még a *'Korhatár előtti ellátások'*, a *'Jövedelempótló és kiegészítő szociális támogatások'* és a *'Különféle jogcímen adott térítések'*. Az Alap költségvetése 2009-ben 640.980,- millió Ft volt, míg 2012 már 818.978,- millió Ft. A jelentős növekedést az Alaphoz kerülő Korhatár alatti ellátások finanszírozása jelentette, mindeközben ***a*** „tényleges" ***családtámogatási kiadások 2009-2012 között nominális értékükben és a GDP %-os arányában is csökkentek.***

Év	GDP (millió Ft)	Családtámogatás (millió Ft)	Családtámogatás a GDP %-ában	Családtámogatás az előző év %-ában
2002	17119415	262968	1,54	
2003	18738214	302122	1,61	114,89
2004	20665018	329200	1,59	108,96
2005	22018283	349498	1,59	106,17
2006	23675040	504535	2,13	144,36
2007	24989917	525706	2,10	104,20
2008	26543305	571370	2,15	108,69
2009	25626480	579478	2,26	101,42
2010	26607339	573253	2,15	98,93
2011	27886401	556327	1,99	97,05
2012	28276003	551404	1,95	99,11

1. táblázat: A Családtámogatási ellátásokra fordított összegek változása 2002-2012 között
Forrás: KSH Tájékoztatási adatbázis alapján saját számítás (Családi pótlék, GYED, GYES. GYET, Anyasági támogatás, Terhességi gyermekágyi segély)

Az adatsorokból szembetűnő, hogy a családtámogatások terén 2006-ban zajló szerkezeti átalakítások nagyban megnövelték a családtámogatásra fordított összeget. A növekedés fő oka, hogy a családi pótlék összege összevonásra került a rendszeres gyermekvédelmi támogatás összegével, így a jobb anyagi helyzetű családok kedvezményei bővültek, miközben a segély típusú ellátásra szorulóké közel változatlanok maradtak. A nagyarányú kiadásnövekedés már érzékelhető a GDP-ből való részesedés arányában is, hiszen egy év alatt

[4] **A gyermeknépesség eltartottsági rátája** a gyermekkorú népességnek (0–14 éves) az aktív korú (15–64 éves) népességhez viszonyított arányát fejezi ki. Az indikátor a népesség korösszetételéről nyújt információt, amelynek a társadalmi ellátó rendszerekben van jelentősége. A mutató mértéke és változásának iránya azt jelzi, hogy mekkora, és hogy növekvő vagy csökkenő terhet jelent a munkavállalási korú népességnek a gyermekek eltartása

1,59%-ról 2,13%-ra növekedett. Hasonló mértékű elmozdulást nem tapasztalhattunk az elmúlt években, ám a 2010-es évtől kezdődően kismértékű kiadáscsökkenés tanúi lehetünk, miközben a „forrásként szolgáló" GDP folyamatosan növekvő értéket mutat.
Amennyiben részleteibe menően is látni szeretnénk, hogy a kiadásnövekedést melyik ellátás megnövekedett költsége okozta, át kell tekinteni az 2. táblázat sorait is.
A táblázat tanúsága szerint valóban a családi pótlék hirtelen megemelkedése okozhatta a 2006-os kiadásnövekedést, kismértékben ugyan, de 2012-ben növekedett a GYET-re és a TGYÁS-ra fordított összeg is, miközben azonban az összes többi ellátásra fordított kiadás – szerényebb mértékben ugyan, de – csökkent. A családi pótlék kiadások 2008 utáni változásait követve látható, hogy folyamatos a csökkenés, tehát hamar visszafogta az állam a költekezést, a tudatos fékezést jól mutatja, hogy 2009. január 1-e óta nem változtattak a családi pótlék összegén, ami ezáltal a támogatás jelentős értékcsökkenéséhez is vezetett.

Év	Ellátások											
	CSP		GYED		GYES		GYET		TGYÁS		AT	
	mFt	%	mFt	%	mFt	%	mFt	%	mFt	%	mFt	%
2002	153863	58,51	37807	14,38	40705	15,48	12179	4,63	15777	6,00	2637	1,00
2003	174937	57,90	45589	15,09	44375	14,69	12525	4,15	20207	6,69	4489	1,49
2004	185332	56,30	54547	16,57	47911	14,55	13156	4,00	23433	7,12	4821	1,46
2005	191144	54,69	61378	17,56	50458	14,44	13925	3,98	27299	7,81	5294	1,51
2006	329430	65,29	69552	13,79	54948	10,89	14240	2,82	30702	6,09	5663	1,12
2007	338379	64,37	77543	14,75	57070	10,86	13920	2,65	33147	6,31	5647	1,07
2008	366831	64,20	84515	14,79	62896	11,01	14423	2,52	36468	6,38	6237	1,09
2009	366651	63,27	89793	15,50	64192	11,08	13844	2,39	38728	6,68	6270	1,08
2010	359009	62,63	92435	16,12	65103	11,36	13416	2,34	37539	6,55	5751	1,00
2011	350472	63,00	88375	15,89	62991	11,32	13161	2,37	35770	6,43	5558	1,00
2012	335585	61,51	89193	16,35	63892	11,71	13842	2,54	37607	6,89	5486	1,01

2. táblázat: Főbb családtámogatási kiadások összegei millió forintban, illetve a ráfordításon belüli aránya %-ban, 2002-2012
Forrás: KSH Tájékoztatási adatbázis alapján saját számítás.
Megjegyzés: CSP: Családi pótlék, GYED: Gyermekgondozási díj, GYES: Gyermekgondozási segély, GYET: Gyermeknevelési támogatás, TGYÁS: Terhességi gyermekágyi segély, AT: Anyasági támogatás

Összességében kimondható, hogy a családtámogatási ellátásokra fordított összegek GDP-n belüli részesedése viszonylag tág határok között mozgott, a 2006-os változások lecsengését követően ***2012-ben a GDP 1,95%-át költötte az állam családtámogatásra, mely a tíz évvel korábbi részesedéshez képest valamivel több mint 0,5 %-nyi a növekedést jelent, viszont az elmúlt öt évben egyértelmű csökkenésnek lehetünk tanúi.***

A családi pótlék alakulása

A családi pótlék a gyermekkoron végig húzódó általános ellátás, ez alanyi jogon jár, családtípus, gyermekszám és a gyermek egészségi állapota alapján differenciáltan. A differenciálás ugyan nem jelentős, de különböző családok közötti eltérések okozhatnak jelentős különbséget a támogatás összegében. Az egy családra jutó átlagos családi pótlék mértéke 2012-ben a KSH (KSH STADAT) adatai alapján: 24.491,- Ft volt. A 2006-os év nagyarányú növekedése - 5. ábrán - a családi pótlék és a korábbi gyermekvédelmi támogatás összevonásának eredménye, mely változás azoknak kedvezett, akik korábban nem részesültek

gyermekvédelmi támogatásban, tehát a jövedelmi helyzet alapján nem a legrosszabb helyzetű csoportba tartoztak. Az egy családra jutó családi pótlék összege 2008-ig emelkedett, majd két éves stagnálás után lassú csökkenés tapasztalható, ebben a csökkenésben az is benne van, hogy ebben az időszakban a támogatott családok száma is szinte folyamatosan csökkent. 2012-ben már csak 1.891.431 gyermeknek utaltak át családi pótlékot, míg 10 évvel korábban több, mint 2 millió gyermeknek, ez alapján 10%-os csökkenés látható, miközben elosztási szempontból univerzális ellátásról beszélünk. 2012-ben a népesség legalacsonyabb jövedelmű ötödének jutott a családi pótlék 42,3 %-a (Tárki, 2013)

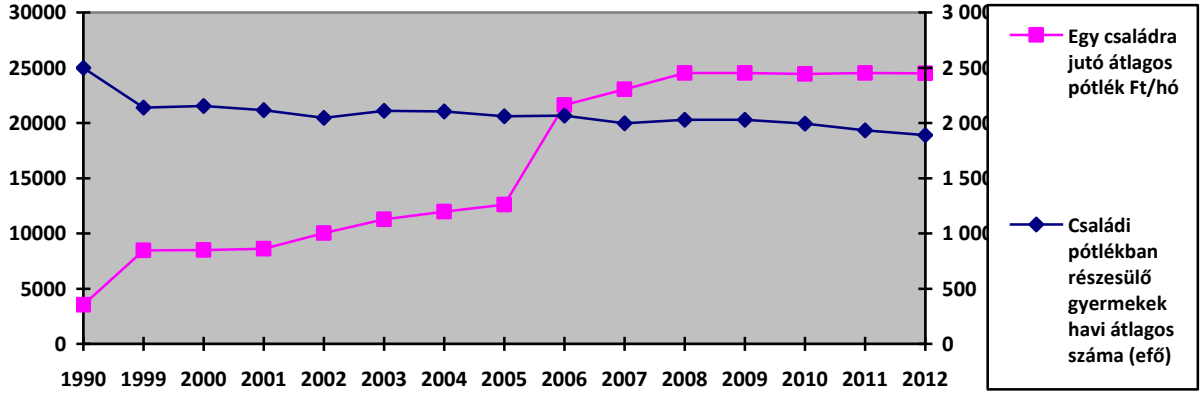

5. ábra: Családi pótlék egy családra jutó értéke (Ft/hó), valamint a családi pótlékban részesülő gyermekek havi átlagos száma (efő) 1990-2012 Forrás: KSH (2012-es adatok saját számítás a KSH adatai és a Központi Költségvetés 2012. évi mérlege alapján)

Családi adóalap-kedvezmény

A családi adóalap-kedvezmény átalakítása (3. táblázat) jelentős anyagi forrásokat jelent a gyermekeket nevelő, foglalkoztatottal rendelkező családok számára, erős különbségtétel jelentkezik a 3. gyermekhez kötötten. Az átalakítás célja, hogy a 3. gyermek vállalását erősen támogassa az adórendszer, ezáltal azok körében fejtsen ki további gyermekvállalást, akik már vállalták a 2. gyermeket és rendelkeznek a felnevelésükhöz szükséges jövedelemmel. A 2014-es évre vonatkozó módosítások lehetővé teszik, hogy a járulékok terhére érvényesítsék a családok az adóalapra vonatkozóan fel nem használt kedvezményt. Ezáltal egyre alacsonyabb jövedelműek is élvezhetik a kedvezmény hatását. Életút szempontjából azért lehet csökkent értékű az eszköz, mert a jelenlegi gyermektelen vagy egy gyermeket nevelő családok egy nagyon távoli „csábításra" nem feltétlenül fogják bevállalni a még hiányzó gyermeket, gyermekeket. Mindezek mellett kiemelendő, hogy igazságtalan a rendszer, ***az állam által átengedett jövedelmekben az fejeződik ki, hogy eltérő családnagyság esetén egy gyermek többet ér, mint kettő***. (3. táblázat szürke mezői)

Kedvezmények, támogatások		**Eltartottak száma**		
		1	**2**	**3**
Adóalap kedvezmény		62.500 Ft/fő	125.000 Ft/fő	618.750 Ft
Adókedvezmény	összes	10.000 Ft/hó	20.000 Ft/hó	99.000 Ft/hó
	egy eltartottra	10.000 Ft/hó/fő	10.000 Ft/hó/fő	33.000 Ft/hó/fő
Családi pótlék		12.200 Ft/hó/fő	13.300 Ft/hó/fő	16.000 Ft/hó/fő
Összes támogatás		22.200 Ft/hó	46.600 Ft/hó	147.000 Ft/hó
Összes támogatás/eltartott		22.200 Ft/hó/fő	23.300 Ft/hó/fő	49.000 Ft/hó/fő

3. táblázat: Családi adókedvezmény rendszere és a családi pótlék
Forrás: Saját szerkesztés

A rendelkezésre álló 2011. és 2012. évi NAV statisztikai adatok (NAV, 2012; NAV 2013) alapján elmondható, hogy ***2011-ben*** az összes adóbevallást benyújtó 23,7%-a tudta a családi adóalap-kedvezményt igénybe venni, ez összegszerűen 1.126.071 millió Ft, melyből ténylegesen – 16%-os adókulccsal számolva – ***180 Mrd Ft maradt a családoknál. Adózóra lebontva azt jelenti, hogy éves szinten 1.107.000,- Ft, míg havonta kb. 15.000,- Ft maradt a családoknál.*** Ezt a nagyon derűs képet némileg árnyalja, hogy a jogszabályi előírások alapján ennél lényegesen nagyobb összegű kedvezményre is lehetősége lett volna 2011-ben a családoknak, a számított kedvezmény mértéke ugyanis 292 Mrd Ft, így látható, hogy 112 Mrd Ft-nyi elvileg kioszthatő támogatás az „állam kasszájában maradt". Ez utóbbi összeg családok szerinti átlagban újabb havi 9000,- Ft-ot jelentett volna. Az adórendszeren keresztül történő támogatás másik árnyoldala, hogy 2011-ben gyermeket nevelő családban 3.018.866 fő felnőtt élt, miközben közülük csak 1.017.100 fő (33,69%) tudta adóalapját csökkenteni családi kedvezmény címén.

2011-ben az egy gyermeket nevelők esetében szinte teljes mértékű a kihasználtság (91,95%), hiszen az elméletileg igénybe vehető kedvezmény és a ténylegesen igénybe vett kedvezmény összege között nagyon kicsi a különbség. A két gyermeket nevelők esetében már egy kicsit csökken a kihasználtság, ám még itt is elég megnyugtató (88,15%). A három gyermekes családok esetében azonban már a kedvezmény több, mint 60%-a az államnál marad, míg a 4 gyermekesek esetében közel 70% volt felhasználatlan a kedvezmény érvényesítéséhez nem elégséges jövedelmek miatt. (4. táblázat)

		Eltartottak száma (fő)			
		1	**2**	**3**	**4**
a,	**Kedvezményt igénybe vevők száma (fő)**	508179	350257	137113	16472
b,	**Elvileg igénybe vehető adóalap-kedvezmény (mFt)**	368821	472410	814040	133412
c,	**Érvényesített családi adóalap-kedvezmény (mFt)**	339148	416424	316909	40762
d,	**Nem érvényesített adóalap-kedvezmény (mFt) b-c**	29673	55986	497131	92650
e,	**Kihasználtság c/b×100**	91,95	88,15	38,93	30,55

4. táblázat: Adóalap-kedvezmény alakulása a gyermekszám függvényében 2011-ben Forrás: NAV, Pénzcentrum. Saját szerkesztés

A 2012-es adatok tekintetében nem rendelkezünk a gyermekszám szerinti bontással, annyi azonban tudható, hogy 2011-hez képest 2 %ponttal nőtt a családi kedvezmény jogcímén adóalapjukat csökkentők száma. ***2012-ben az összes adóalap kedvezmény 1.151.071 millió Ft volt, így a 16%-os adókulccsal számolva 2012-ben összesen 184,2 Mrd Ft maradt a családoknál, ami éves átlagban 166.652,- Ft és havi átlagban 13,888,- Ft kedvezményt jelentett adózónként. Látható, hogy 2012-re az egyéni adózókra lebontott, átlagos, érvényesített családi kedvezmény mértéke is csökkent 2011-hez képest*** (NAV, 2013). Az állam által a pénzbeli támogatásokra fordított összegeket (551.404,- mFt) és a családi adóalap-kedvezmény kapcsán elmaradt állami bevételeket (184.200,- mFt) összegezve látható, hogy a GDP 2,6%-át a családok jövedelemi eloszlásának „korrigálására" használja az állam. Az érvényesített kedvezmény mértéke a két év alatt jelentősen nem változott (+ 4 Mrd. Ft), és feltételezve, hogy egy év alatt a családok gyermekszám szerinti megoszlása jelentősen nem változott, kimondható, hogy továbbra is az állam kasszájában marad – az elvileg elérhető, de gyakorlatban nem érvényesített – családi adókedvezmény jelentős hányada.

A két utolsó megállapítás alapján kijelenthető, hogy a jelenlegi adórendszeren keresztül a - gyermekszegénység által leginkább veszélyeztetett nagycsaládosok - nagy része nem tudja a kedvezményt teljesen igénybe venni, miközben a magasabb jövedelműek élnek a lehetőséggel. Itt jelenik meg nagyon markánsan, hogy az adórendszer átalakítása voltaképpen kiknek is kedvez. A családi kedvezmény bevezetése, az adójóváírás eltörlése, az adókulcsok

összevonása (16%), a szuperbruttósítás eltörlése után felálló új rend egyenlegét vonja meg tanulmányában Tóth G. Csaba és Virovácz Péter. Mikroszimulációs elemzésük alapján kimutatják, *„hogy az adóreform összességében évi 444 milliárd forinttal csökkentette az állam bevételeit. Az összeg 74%-a a két legmagasabb jövedelmi tizedhez tartozó, gyermektelen állampolgárok nettó jövedelmét növeli. Bár a három vagy több gyermeket nevelők 63%-a az adóreform nyertesének számít, az alsó hat jövedelemi tizedhez tartozó sokgyerekes adózók adókötelezettsége nem csökkent érdemben. Összességében tehát a jövedelem és gyerekszám közül elsősorban az előbbi befolyásolta, hogy az adóreform következtében miként változott a magánszemélyek adókötelezettsége."* (Tóth G. - Virovácz, 2013)

Költségvetési „részesedés"

A reális értékeléshez nem csak a ráfordítások változását és nem csak a GDP-ből való részesedés változását szükséges áttekinteni, hanem a közvetlen fedezetül szolgáló[5] adóbevételek alakulását is. A 6. ábrán látható, hogy ezen a téren 2008-tól 2011-ig folyamatos csökkenés tapasztalható. A bevételek mértékének csökkenése mellett látható, hogy a családi adóalap-kedvezmény bevezetésével egyidőben „felgyorsult" a csökkenés üteme, ami a családok szempontjából azt jelentheti, hogy jövedelmük nagyobb része felett dönthetnek.

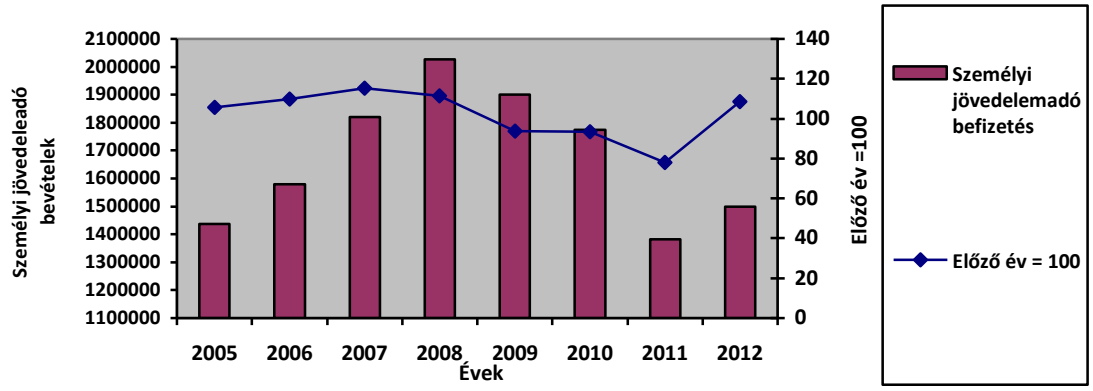

6. ábra: Központi költségvetés bevételei 2005-2012 (millió Ft)
Forrás: KSH Stadat táblák és Magyar Államkincstár Költségvetési Beszámolói alapján saját szerkesztés

Fontos kérdések továbbá:

1. A gazdaság teljesítőképessége miként változott az elmúlt években, főként a gazdasági válság hatására?
2. A családi támogatásokhoz hasonlóan megőrizték-e az egyéb jóléti ellátások a GDP-n belüli részarányukat?

A hazai költségvetésen belüli - a felhasználás célja szerinti - arányokat jól szemlélteti az 5. táblázat. 2007-ről 2008-ra a gazdasági funkcióra fordított kiadások csökkentek a legjelentősebb mértékben, míg a szociális védelemre fordított kiadások részesedése 2003 és 2011 között 1,1 %ponttal növekedett. Fontos megjegyzés, hogy a gazdasági válság utáni években a szociális védelemre fordított összegek aránya jelentősen csökkent. A többi kiadás nem esetében megfigyelhető kisebb ingadozás, ám jelentős átalakulás nem volt tapasztalható. Látható, hogy az összes kiadás GDP-hez viszonyított aránya csökkent, aminek elsődleges oka

[5] Vannak olyan ellátások, melyeket nem adóbevételekből finanszíroz az állam, ám ezek részesedése az ellátások költségében nem éri el a 30%-ot.

a GDP növekedés, illetve a kiadásokon belüli egyéb átrendezések lehettek. A GDP növekedési üteme a jelzett időpontokban az OECD Stat. adatai alapján 3,5%.

Költségvetési terület/Év	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Szociális védelem	16,1	16,1	17	17,7	17,6	17,8	18,6	17,8	17,2
Általános közszolgáltatások	9,2	9,5	9,6	9,7	9,6	9,3	10,3	9,2	8,8
Gazdasági támogatások	5,7	5,5	5,6	6,4	6,5	5,8	5,8	5,9	7,2
Egészségügy	5,7	5,5	5,6	5,6	5	4,9	5,1	5,2	5,2
Oktatás	6,2	5,8	5,8	5,8	5,5	5,3	5,3	5,6	5,2
Közrend és biztonság	2,2	2,1	2	2,2	2	2	2	1,9	1,9
Pihenés, kultúra, vallás	1,8	1,8	1,6	1,6	1,5	1,4	1,4	1,8	1,8
Védelmi kiadások	1,3	1,3	1,3	1,4	1,3	0,9	0,9	1,3	1,1
Háztartási és közösségi szolgáltatások	0,8	0,8	0,9	1,1	1	1	1,3	0,7	0,8
Környezetvédelem	0,7	0,7	0,6	0,7	0,7	0,9	0,7	0,6	0,7
Összesen	49,7	49,1	50,1	52,2	50,7	49,2	51,4	50	50,1

5. táblázat: A költségvetés kiadás szerkezete 2003-2011 között (%) Forrás: Eurostat (2014.01.11.)

A szociális támogatások általános csökkentésének több módja is lehetséges, bizonyos esetekben a feltételrendszer átalakítása (szigorítása), a célcsoport átdefiniálása, más esetben pedig a rendelkezésre álló források csökkenése, melyen keresztül az azonos mértékű támogatás is kevesebb elkölthető forintot jelent. A szociális támogatásokon belül ugyanezen tendenciák figyelhetőek meg a családok támogatási rendszerében is, tehát:

1. egyre kevesebb forrás, mely azonos elosztás mellett is kevesebb forrást biztosít, illetve
2. szigorodó elosztási feltételek,
3. a munkajövedelemmel rendelkező családok támogatása az adórendszerben – vagyis a családtámogatási rendszeren kívül.

Látható, hogy a kormányzat a rendelkezésére álló forintokat egyre erősebben meghatározott feltételek mellett szeretné a családoknak átengedni, illetve az adórendszer átalakításával erősen áthangolta a segélyezési szemléletről a produktivitást is figyelembe vevő szemléletre a támogatási rendszert. A változások másik markáns jellemzője, hogy a korábbi pénzbeli támogatások közül több természetbeni vagy részben természetbeni juttatássá alakult át, ami azt is jelzi, hogy a kormányzat célzottabban, az alapszükségletek finanszírozására törekszik, de azt is, hogy bizalmatlan az állampolgárokkal szemben.

Nemzetközi összehasonlítás

A lakossági transzferek helyzetét jól jellemzi a 7. ábra, melyen látható, hogy ***hazánk szociális védelemre fordított kiadása meghaladja a visegrádi államok azonos kiadási mértékét***, és a 2006-2008 közötti időszakban közelebb állt az Európai Unió átlagához, mint a Visegrádi 4-ek átlagához. ***Ezen kiadáson belül család/gyermek célzatú kiadások tekintetében még nagyobb arányú az eltérés*** *(8. ábra)* ***a volt szocialista országokhoz képest, sőt kiadási részarányuk meghaladja az uniós átlagot is***. Így megállapítható, hogy a fenti államokhoz képest a rendelkezésére álló jövedelmének nagyobb arányát fordítja hazánk a gyermekek és családok támogatására, míg kisebb arányban tud/akar gondoskodni a többi szociális védelmi területen (nyugdíjasok, fogyatékosok, egészségügy/gyógyítás).

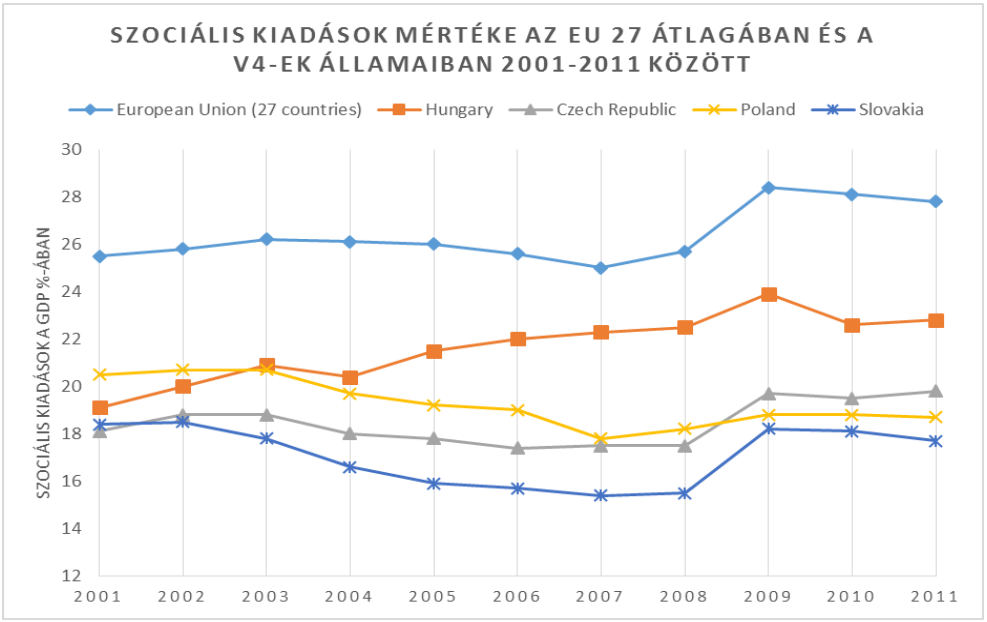

7. ábra: A szociális kiadások GDP-arányos mértéke az EU 27-ben és a Visegrádi 4-ek államaiban 2001-2011 között Forrás: Eurostat http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do

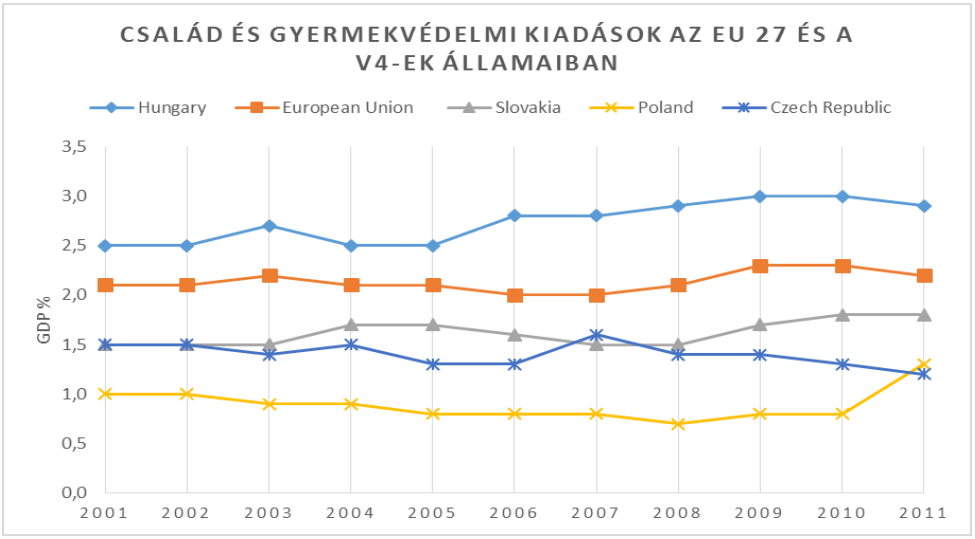

8. ábra: Család- és gyermekvédelmi kiadások éves átlagos alakulása az EU 27 tagállamaiban (átlag) és a Visegrádi 4-ek tagállamaiban 2001-2011között. (megjegyzés: 2001-2004-ig az EU 25 átlaga)
Forrás: Eurostat http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do

Hasonló tendenciákat láthatunk, ha az államháztartási kiadásokat vizsgáljuk a GDP arányában. Ugyanis az EU 27-ek esetében 50,6%, hazánk esetében 49,5%, míg a visegrádi négyek többi állama 5-10%-kal kisebb államháztartást valósított meg 2010-ben, mint 2001-ben (Eurostat). Joggal merül fel tehát a kérdés, hogy a csökkenő volumenű családtámogatási kiadások - melyek nemzetközi viszonylatban nem is mondhatóak kevésnek – milyen hatást fejtenek ki a célcsoport fogyasztására, szegénységére, relatív jövedelmi helyzetére.

III. Mire elég?

Családok fogyasztási szerkezetének változásai

A további vizsgálatok szempontjából nagyon fontos kérdés, hogy a családtámogatási ellátások áthangolása során a családoknál maradt vagy nekik juttatott ellátások érezhetően befolyásolták-e a családok fogyasztását. Vagyis mire költik a családnál maradt forintokat? A gyermeknevelés szempontjából közvetlenül hasznosuló dolgokra (gyermek táplálása, taníttatása, ruháztatása, stb.) vagy közvetve kapcsolódó dolgokra (rezsi, tartozáskiegyenlítés, stb.) költötték-e az adórendszer átalakításából származó többletforintjaikat?
A háztartások tényleges fogyasztását folyó áron bemutató statisztikáiban a KSH folyamatos növekedésről számol be, melyet csak a gazdasági válság évében bekövetkező csökkenés és rövid stagnálás tört meg. A növekedés 2010 óta ismét folyamatos (KSH Stadat 3.1.14. A háztartások tényleges fogyasztása források szerint /2000–/).
A háztartások fogyasztását a fentieken túl még a COICOP[6] osztályozás szerinti bontásban lehet bemutatni, a 2012. évi adatok is rendelkezésre állnak, melyek alapján az alábbi változásokat figyelhetjük meg. 2011-ben a gyermekes családok fogyasztásának legnagyobb összegű kiadásává lépett elő a „Lakásfenntartás, háztartási energia" kategória, megelőzve a korábbi években vezető „Élelmiszerek és alkoholmentes italok" tételt.

Az egy főre jutó kiadások részletezése a gyermekes és a gyermektelen háztartásokban COICOP-csoportosítás szerint (2010–) [Ft]	Gyermekes háztartások			Gyermek nélküli háztartások		
	2010	2011	2012	2010	2011	2012
Lakásfenntartás, háztartási energia	139 648	146 508	150 658	250 809	262 083	273 222
Élelmiszerek és alkoholmentes italok	141 191	145 385	150 312	215 945	224 338	231 751
Közlekedés	73 558	85 410	82 611	98 047	107 705	113 474
Kultúra, szórakozás	49 795	49 453	48 466	72 083	70 813	73 173
Hírközlés	37 540	42 707	43 017	55 137	62 817	64 552
Egyéb termékek és szolgáltatások	39 537	40 710	41 225	59 951	61 893	62 070
Ruházat és lábbeli (szolgáltatással együtt)	29 759	31 727	30 536	30 971	31 296	32 139
Vendéglátás és szálláshely-szolgáltatás	26 645	23 305	27 957	32 357	30 870	28 885
Lakberendezés, háztartásvitel	21 684	23 288	22 466	39 139	37 931	38 634
Egészségügy	19 192	19 321	19 152	59 205	60 011	63 499
Szeszes italok, dohányáru	18 752	17 941	17 656	31 889	32 087	34 143
Oktatás	8 685	8 705	9 044	4 011	2 963	3 207
Háztartások egyéni fogyasztási kiadásai összesen	605 987	634 460	643 100	949 545	984 808	1 018 749

6. táblázat: Az egy főre jutó kiadások részletezése a gyermekes és gyermektelen háztartásokban COICOP csoportosítás szerint 2010-2012 között (Ft)
Forrás: KSH, Stadat Táblák 2.2.7. és 2.2.9. Letöltés: 2014. január 25.

[6] A KSH által rendszeresen lekérdezett háztartási költségvetési felvétel a kiadások csoportosításánál 2000-ben áttért a COICOP (Classification of Individual Consumption by Purpose), az egyéni fogyasztás rendeltetés szerinti osztályozásának használatára. Ez egy tízes számrendszerű, négyszintű, tartalmában harmonizált nemzetközi nómenklatúra.

A 2010-2012 közötti évek fogyasztását megfigyelve látható, hogy a:
Gyermekes családok fogyasztásában
csökkenő tételek: „Kultúra, szórakozás", „Szeszes italok, dohányáru",
ingadozó tételek: „Közlekedés", „Vendéglátás és szálláshely-szolgáltatás", „Lakberendezés, háztartásvitel", „Egészségügy",
növekvő tételek: „Lakásfenntartás, háztartási energia", „Élelmiszerek és alkoholmentes italok", „Hírközlés", „Egyéb termékek és szolgáltatások", „Ruházat és lábbeli", „Oktatás",
Gyermektelen családok fogyasztásában
csökkenő tételek: „Vendéglátás és szálláshely-szolgáltatás",
ingadozó tételek: „Kultúra, szórakozás", „Lakberendezés, háztartásvitel", Oktatás
növekvő tételek: „Lakásfenntartás, háztartási energia", „Élelmiszerek és alkoholmentes italok", „Közlekedés", „Hírközlés", „Egyéb termékek és szolgáltatások", „Ruházat és lábbeli", „Egészségügy", „Szeszes italok és dohányáru".

A 2012-es fogyasztási adatok egy főre jutó alakulását mérlegelve látható, hogy a legalsó jövedelemi decilisbe tartozó háztartásokban élőknek jelentős - fogyasztásuk közel 60%-át elérő - kiadást jelentettek az „Élelmiszerek" és a „Lakásfenntartás" kategóriákba tartozó javak fogyasztása. Miközben a lényegesen nagyobb jövedelemmel rendelkező, nagyobb fogyasztási kiadást is produkáló legmagasabb jövedelmi tizedbe tartozók esetében ez az arány 40% alá csökkent. Látható tehát, hogy a szegényebb családok/egyének fogyasztását leginkább az alábbi javak fogyasztása határozta meg: „Élelmiszerek", „Lakásfenntartás", „Hírközlés" és „Közlekedés". Miközben a 3 legfelső jövedelemi tizedben a fogyasztást az alábbi javakon kívül a „Szórakozás" és az „Egyéb javak" fogyasztása is meghatározta, tehát nekik már jelentős mértékben volt lehetőségük a humánerőforrásaik megőrzésére.

A gyermekvédelmi törvényben szabályozott pénzbeli ellátások (ezeket nem minden esetben soroljuk a családtámogatások körébe) mindegyike rászorultsági alapú, így azoknál már erősen feltételezhető, hogy a jogalkotó célzottan szeretné valamely társadalmi csoportnak vagy problémával érintett körnek juttatni ezeket az ellátásokat. A jogosultsági kritériumok ismeretében elmondható, hogy a jövedelmi szegénység és bizonyos kockázati események bekövetkezése során kialakuló károk kompenzálására törekszik a jogalkotó. Ilyen kockázat lehet például: a különélő, eltartásra kötelezett szülő fizetésképtelensége; a gyermek kiemelése a vérszerinti családból; a család anyagi helyzetében beállt váratlan romlás; nem várt kiadások a családban, stb.

Szegénység a gyermekes családok körében

Szociológiai kutatások, adatfelvételek újabb generációi nem pusztán a jövedelemi szegénység szintjét mérik, hasonlítják össze, hanem a támogatások nélküli és támogatásokkal fennálló helyzet leírására is képesek.[7] Ezek az adatsorok a szegénység szintjére és a támogatások hatásosságára vonatkozó információkat is tartalmaznak. Az Eurostat adatai alapján hazánkban

[7] *A transzfer előtti és utáni jövedelem fogalma*
Transzfer előtti jövedelmek közé soroljuk a lakosság piaci jövedelmeit. A munkából származó kereset típusú jövedelmek mellett ide tartoznak a vállalkozásból származó jövedelmek és a tulajdonosi jövedelmek. A transzfer előtti jövedelmek közé soroljuk a nyugdíjak egy részét, a piaci típusú nyugdíjakat. A transzfer előtti saját jogú nyugdíjat is tartalmazó jövedelmek a háztartások, a lakosság piaci jövedelmei mellett magukba foglalják a korábbi munkaviszonyhoz és vállalkozói jogviszonyhoz kapcsolódó, munkaadói és munkavállalói befizetéseken alapuló saját jogon járó nyugdíjakat is.
Transzfer utáni jövedelmek: ez a jövedelem minden személyhez és háztartáshoz kapcsolódó jövedelmet tartalmaz, kivéve azokat a szociális juttatásokat, amelyek jövedelemnagysághoz kötöttek, vagyis amelyekhez a szegénység okán lehet hozzájutni. A transzfer utáni jövedelem a háztartás, illetve az egyén összes jövedelmét tartalmazza, azaz a piaci jövedelmeket, a társadalombiztosítási és az összes egyéb szociális jövedelmet, valamint a háztartások közötti transzfereket is.

a legrosszabb helyzetben a 3 vagy több gyermeket nevelő szülőpárok és a gyermekét egyedül nevelő szülők vannak, az ő körükben már évek óta a legnagyobb annak az esélye, hogy a medián ekvivalens jövedelem 60%-a alá kerüljön a jövedelmük. A fenti két folyamat hozzájárul a társadalom polarizálódásához, a homogám házasodási szokásokkal kiegészülve pedig tartós társadalmi kettészakadást eredményez.

Háztartás típus/Év	**2005**	**2006**	**2007**	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**
Két felnőtt három vagy több eltartott gyermekkel	26	33,6	27,8	28,7	31,1	27,8	33	32,4
Egyedülálló szülő gyermekkel	27,1	38,8	28,6	33,2	25,7	28,1	29,9	29,5
Egyedül álló felnőtt férfi	24,1	24,7	20,2	22,6	19,5	19,3	23,6	23,9
Gyermekes háztartások	16,8	20,5	16	16,1	17	16,6	18,8	18,7
Három vagy több felnőtt eltartott gyermekkel	11,2	13,9	10	10,7	13,7	14,3	17,8	18,4
Kettő vagy több felnőtt eltartott gyermekkel	15,8	18,7	14,9	14,7	16,3	15,6	17,9	17,9
Egyedülálló felnőtt	18,6	17,6	15,7	14,9	13,9	13,2	15,7	15,8
Teljes népesség átlaga	13,5	15,9	12,3	12,4	12,4	12,3	13,8	14
Két felnőtt két eltartott gyermekkel	15,4	18,2	14,3	15,7	15,5	14,6	14,5	13,5
Két felnőtt egy eltartott gyermekkel	15	13,8	11,8	10,5	10,2	10,5	11,8	12,6
Egyedülálló felnőtt nő	15,6	14,5	13,8	11,4	11,3	10,3	12,2	12,3
Gyermektelen háztartások	9,7	10	7,6	7,7	6,8	7	8,2	8,7
Két felnőtt	7,3	9,3	6,6	6,3	5,6	5,9	7,1	7,4
Kettő vagy több felnőtt eltartott gyermek nélkül	6,8	7,9	5,5	5,8	4,9	5,4	6,3	7
Három vagy több felnőtt	6	5,8	3,7	5,1	3,9	4,6	5,1	6,2

7. táblázat: Szegénységi kockázat háztartás típusonként 2005-2012 (%)
Forrás: Eurostat At-risk-of-poverty rate by poverty threshold and household type (source: SILC) [ilc_li03]
Dátum: 2014.01.10.

A 2012-es adatok alapján sorba rendezett táblázatban látható, hogy a teljes népesség átlagát az egy gyermeket nevelő szülőpárok nem érik el, ezen kívül minden gyermeket nevelő háztartás szegénységi kockázata meghaladja az átlagot. (A táblázatból látszik, hogy a gyermekeseken kívül a magányos idősek és azon belül is a férfiak vannak veszélyeztetve a szegénység által.)
Kizárólag a gyermekes családok adatait trendvonalba helyezve látható, hogy a 2006-os évben minden gyermekes családnak nőtt az esélye a szegénységre, illetve az is megfigyelhető, hogy a 3 vagy több gyermeket nevelők és a gyermeküket egyedül nevelő szülő szegénységi kockázata elszakadt a többi családétól, míg azok egy alacsonyabb szinten stabilizálódni látszanak, az előbbi két háztartás típusban lényegesen nagyobbak a változások az egyes évek adataiban.

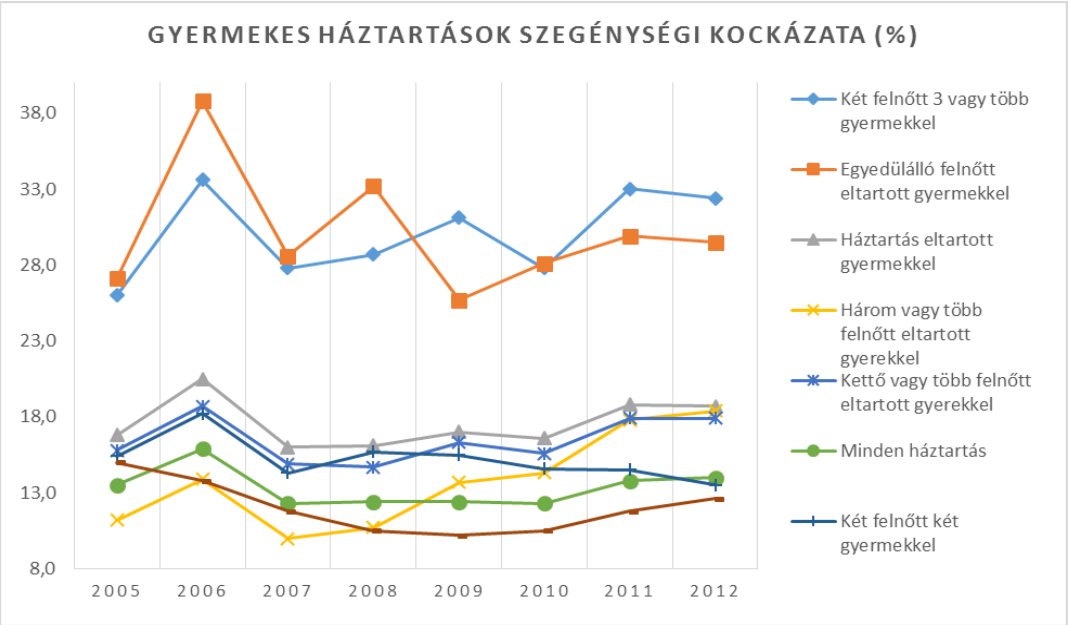

9. ábra: *Szegénységi kockázat a gyermekes családokban* (támogatás után)
Forrás: Eurostat alapján, saját szerkesztés

A valódi hatékonyságot az mutatja meg, hogy a transzfer előtti és utáni szegénység különbsége mennyi, vagyis mennyi embert segített át a nem szegények táborába a társadalmi juttatások által a kormányzat. A Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia adatai és megállapításai alapján a hazai pénzbeli ellátások jó hatékonysággal (Stratégia, 2011 7. old.) segítenek a szegénységben élőkön. Első ránézésre nagyon szép eredménynek mutatkozik, hogy a fejlett nyugat- és észak-európai országok közül csak Dánia, Írország és Svédország előzi meg hazánkat. Azonban, ha az elért eredmények másik oldalát nézve úgy fogalmazunk, hogy az alacsony jövedelmű családok nagy részének a bevételeit számottevően a transzferek határozzák meg, akkor már nem annyira lehetünk elégedettek, mivel az feltételezhető, hogy a szegények között nagyon sokaknak szinte az egyetlen jövedelemforrása a társadalmi juttatás, nem pedig a munkajövedelem. Ami nem csak a jóléti függőség szempontjából nagyon hátrányos jelenség, hanem azt is előre jelezheti, hogy a családokban öröklődik a szegénység. Ennek igazolására nagyobb időtávlatban készített követéses vizsgálatokra van szükség, ám a szociális ellátórendszer szakemberei már a rendszerváltást követő években felhívták erre a jelenségre a figyelmet, mivel gyakorlati munkájuk során sokszor tapasztalták azt, hogy a szegény családok egy része a megváltozott körülményekhez alkalmazkodva kiépítette, spekulatív módon alakította az ellátásokhoz jutás lehetőségeit (Segalman-Marsland, 1991). A jóléti függőségénél nagyobb problémát jelent, hogy a *„növekvő jóléti polarizáció baljós jeleit látjuk, ahol az egyik oldalon a jövedelemhiányos és alulfoglalkoztatott családok, a másik oldalon pedig az erőforrásokban bővelkedő családok vannak”* (G. Esping-Andersen, 2008).

IV. Összefoglaló

A legfontosabb megállapítások:

- A 100 szülő nőre jutó 125-130 élve születés - már évek óta - nagyon messze elmarad a reprodukcióhoz minimálisan szükséges 205-210 főtől, az elmaradás mértéke kb. 40%. Ki kell mondani, hogy a családtámogatásnak külön céloznia kell azokat a családokat, akik hajlandóak 3 vagy annál több gyermeket vállalni, mert egészen bizonyos, hogy lesznek olyan nők, akik nem tudnak vagy nem akarnak gyermeket vállalni. Hazánkban a csökkenő gyermeklétszám „eredményeként" viszonylagosan kis terhet jelent a gyermekkorú népesség eltartása.
- A családtámogatási kiadások 2009-2012 között nominális értékükben és a GDP %-os arányában is csökkentek. 2012-ben a GDP 1,95%-át költötte az állam családtámogatásra, mely a tíz évvel korábbi részesedéshez képest valamivel több mint 0,5 %-nyi a növekedést jelent, viszont az elmúlt öt évben egyértelmű csökkenésnek lehetünk tanúi.
- A családtámogatás pénzbeli ellátásai között a családi pótlékra fordított költségvetési ráfordítás 2008-tól 2012-ig folyamatosan csökkent. Miközben a 2011-2012-es évekre „beérő" adóalap-kedvezmény kapcsán 2011-ben 180 Mrd Ft, 2012-ben pedig 184,2 Mrd Ft maradt a családoknál.
- Hazánk szociális védelemre fordított kiadása meghaladja a visegrádi államok azonos típusú kiadási mértékét, ezen kiadáson belül család/gyermek célzatú kiadások tekintetében még nagyobb arányú az előnye hazánknak a volt szocialista országokhoz képest, sőt kiadási részaránya meghaladja az uniós átlagot is.
- 2012-es fogyasztási adatok egy főre jutó alakulását mérlegelve látható, hogy a legalsó jövedelemi decilisbe tartozó háztartásokban élőknek jelentős - fogyasztásuk közel 60%-át elérő - kiadást jelentettek az „Élelmiszerek" és a „Lakásfenntartás" kategóriákba tartozó javak fogyasztása.
- A 2012-es adatok alapján látható, hogy minden gyermeket nevelő háztartás szegénységi kockázata meghaladja a teljes népesség átlagát, kivéve az egy gyermeket nevelő szülőpárokét.

A családtámogatási rendszer része azoknak a nagy támogató rendszereknek, melyek a társadalompolitikai célok megvalósítását hivatottak elérni. Ebből kifolyólag kapcsolatban áll más szakpolitikák rendszereivel, mindezek mellett hazánkban az a helyzet alakult ki, hogy a családtámogatási rendszer több, egymástól - tradicionálisan is - elkülönült rendszer összekapcsolódásaként fejlődött. Aminek számos negatív hatása van, például az eltérő célok és eszközök okozta hatékonyságvesztés is. Mindezek mellett a hazai helyzetet rontja a csökkenő gyermekszám - ami a csökkenő munkaerő-utánpótlás és tágabb értelemben a csökkenő humánerőforrás miatt probléma -, a növekvő jövedelmi szegénység és a gyermekes családok körében egyértelműen kimutatható fokozott veszélyeztetettség. Dolgozatomban nem érintettem, ám számos kérdést vet a területi egyenlőtlenségek kérdése a családtámogatási rendszerrel kapcsolatban is. További negatív hatást gyakorol a gazdasági teljesítmény ingadozása is, valamint az elmúlt két évben pedig a gazdasági válság okozta nehézségek tartóssá válása, a növekedés késlekedése. Látható, hogy a jelenlegi támogatási rendszer csak részben csökkenti a gyermekvállalási terheket, és az is látható, hogy a természetbeni ellátások is előtérbe helyeződtek. Fel kell hívni a figyelmet arra, hogy a pénzbeli ellátások mellett fokozott szerep kell hogy jusson a személyes szolgáltatásoknak, melyek közvetlenül is hozzájárulnak a gyermekek humántőkéjének bővítéséhez, fenntartásához.

V. Irodalomjegyzék

BLASKÓ ZSUZSA: Családtámogatás, gyermeknevelés, munkavállalás Demográfiai portré 2009. 41-51. p.
CZIBERE KÁROLY, et al.: Szakpolitikák a rendszerváltás utáni Magyarországon 1990-2006 Bp. Rejtjel 2006.
DARVAS ÁGNES - FARKAS ZSOMBOR - GYŐRI PÉTER – KÓSA ESZTER – MÓZER PÉTER – ZOLNAY JÁNOS: A szociálpolitika egyes területeire vonatkozó szakpolitikai javaslatok Esély, 2013/6. szám
GÁBOS ANDRÁS: Családtámogatási rendszer és a családok helyzete Társadalmi Riport 2008, TÁRKI 304-323.p.
GÁBOS ANDRÁS: Egy egységes családpolitika kialakulásának esélye az Európai Unióban Esély 2004/5. 3-31. p.
GØSTA ESPING-ANDERSEN: Egy gyermekközpontú társadalmi beruházási stratégia ESÉLY, 2008/5 28-70. p.
GØSTA ESPING-ANDERSEN: Ismét a Jó Társadalom felé ESÉLY, 2006/6 3-27. p.
GYŐRFFY DÓRA: Válságkezelés Európában, a gazdaságpolitika depolitizálásának kilátásai Pénzügyi Szemle 58. évf. 2013/2. szám 123-135p.
KÁRMÁN ANDRÁS: A magyar költségvetés kiadási szerkezete nemzetközi összehasonlításban Hitelintézeti Szemle 2008/6. 665-677. p.
KRÉMER BALÁZS: Bevezetés a szociálpolitikába Napvilág Kiadó Bp. 2009.
LAKNER ZOLTÁN: A családpolitika rendszere ESÉLY, 2006/3 85-109.p.
Nemzetgazdasági Minisztérium Tájékoztató az államháztartás központi alrendszerének 2011. évi és 2011. december havi helyzetéről 2012. január
Nemzeti Adó- és Vámhivatal SZJA adatok 2006-2012
http://nav.gov.hu/nav/szolgaltatasok/adostatisztikak/szemelyi_jovedelemado/szemelyijovedelemado_adostatiszika.html
Nemzeti Adó- és Vámhivatal Társasági adó, SZJA és EVA bevallások tapasztalatai Bp. 2012. szeptember 11.
Nemzeti társadalmi felzárkózási stratégia – Mélyszegénység, gyermekszegénység, romák (2011-2020) Helyzetelemzés KIM Társadalmi Felzárkózásért Felelős Államtitkárság 2011.
SAUMELSON, A. PAUL – NORHAUS, D. WILLIAM: Közgazdaságtan Akadémia Kiadó 2006.
SEGALMAN, R.- MARSLAND, D.: A bölcsőtől a sírig (Részletek) In: A jóléti állam (szerk.:) Ferge Zsuzsa-Lévai Katalin Szociális szakképzések Könyvtára 1991 Bp.
SCHULTZ T. W.: Beruházás az emberi tőkébe. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest.
SZÉKELY LEVENTE (szerk.): Magyar Ifjúság 2012. Tanulmánykötet Kutatópont 2013. (73-89. p)
SZÍVÓS PÉTER-TÓTH ISTVÁN GYÖRGY (szerk.): „Egyenlőtlenségek és polarizálódás a magyar társadalomban” Bp. 2013. TÁRKI Monitor Jelentések 2012
SZÖLLŐSI GÁBOR: A gyermekjóléti szolgáltatás előzményei, kapcsolatai és funkciói Család, Gyermek Ifjúság 2000/4. (17-24. p)
TÓTH G. CSABA- VIROVÁCZ PÉTER: Nyertesek és vesztesek A magyar egykulcsos adórendszer vizsgálata mikroszimulációs módszerrel Pénzügyi Szemle 2013/4 (385-400.p)
VIROVÁCZ PÉTER: A jól-léti keretrendszer kidolgozása a gazdaságpolitikai döntések támogatásához Századvég Gazdaságkutató Zrt. Műhelytanulmányok 2013/1.
ZOMBORI GYULA: A szociálpolitika alapfogalmai A szociális szakképzések könyvtára Bp. 1994.

Táblázatok

Ország\Év	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
EU (28 countries)	:	:	:	:	1,45	1,47	1,5	1,51	1,54	1,56	1,61	1,6	1,61	1,57	:
EU (27 countries)	:	:	:	:	1,46	1,47	1,5	1,51	:	1,56	1,61	1,6	:	:	:
Euro area (17 countries)	:	:	1,47	1,45	1,46	1,47	1,49	1,5	1,52	1,54	1,58	1,56	:	:	:
France	:	:	1,89	1,9	1,88	1,89	1,92	1,94	2	1,98	2,01	2	2,03	2,01	:
Italy	1,33	1,19	1,26	1,25	1,27	1,29	1,33	1,32	1,35	1,37	1,42	1,41	1,41	1,4	:
United Kingdom	1,83	1,71	1,64	1,63	1,63	1,7	1,75	1,76	1,82	1,87	1,91	1,89	1,92	1,91	:
Portugal	1,56	1,41	1,55	1,45	1,46	1,44	1,4	1,41	1,37	1,35	1,39	1,34	1,39	1,35	1,28
Poland	2,06	1,62	1,37	1,31	1,25	1,22	1,23	1,24	1,27	1,31	1,39	1,4	1,38	1,3	1,3
Spain	1,36	1,17	1,23	1,24	1,25	1,3	1,31	1,33	1,36	1,38	1,45	1,38	1,37	1,34	1,32
Greece	1,4	1,31	1,26	1,25	1,27	1,28	1,3	1,33	1,4	1,41	1,51	1,52	1,51	1,39	1,34
Hungary	1,87	1,57	1,32	1,31	1,3	1,27	1,28	1,31	1,34	1,32	1,35	1,32	1,25	1,26	1,34
Slovakia	2,09	1,52	1,3	1,2	1,19	1,2	1,25	1,27	1,25	1,27	1,34	1,44	1,43	1,45	1,34
Germany	:	:	1,38	1,35	1,34	1,34	1,36	1,34	1,33	1,37	1,38	1,36	1,39	1,36	1,38
Cyprus	2,41	2,03	1,64	1,57	1,49	1,51	1,52	1,48	1,52	1,44	1,48	1,47	1,44	1,35	1,39
Malta	2,04	1,81	1,7	1,48	1,45	1,48	1,4	1,38	1,36	1,35	1,43	1,42	1,36	1,45	1,43
Latvia	:	:	:	:	1,26	1,32	1,29	1,39	1,46	1,54	1,58	1,46	1,36	1,33	1,44
Austria	1,46	1,42	1,36	1,33	1,39	1,38	1,42	1,41	1,41	1,38	1,41	1,39	1,44	1,43	1,44
Czech Republic	1,9	1,28	1,15	1,15	1,17	1,18	1,23	1,29	1,34	1,45	1,51	1,51	1,51	1,43	1,45
Serbia	:	:	1,48	1,58	1,57	1,59	1,57	1,45	1,43	1,38	1,4	1,44	1,4	1,4	1,45
Bulgaria	1,82	1,23	1,26	1,21	1,21	1,23	1,29	1,32	1,38	1,49	1,56	1,66	1,57	1,51	1,5
Croatia	:	:	:	1,46	1,42	1,41	1,43	1,5	1,47	1,48	1,55	1,58	1,55	1,48	1,51
Liechtenstein	:	:	1,57	1,52	1,47	1,36	1,44	1,49	1,43	1,42	1,43	1,71	1,4	1,69	1,51
Former Yugoslav Republic of Macedonia, the	:	2,13	1,88	1,73	1,8	1,77	1,52	1,46	1,46	1,46	1,47	1,52	1,56	1,46	1,51
Switzerland	1,58	1,48	1,5	1,38	1,39	1,39	1,42	1,42	1,44	1,46	1,48	1,5	1,52	1,52	1,52
Romania	1,83	1,33	1,31	1,27	1,27	1,31	1,35	1,39	1,4	1,42	1,53	1,57	1,54	1,46	1,53
Estonia	2,05	1,38	1,37	1,33	1,37	1,37	1,47	1,52	1,58	1,68	1,71	1,69	1,7	1,6	1,55
Luxembourg	1,6	1,7	1,76	1,66	1,63	1,62	1,66	1,63	1,65	1,61	1,61	1,59	1,63	1,52	1,57
Slovenia	1,46	1,29	1,26	1,21	1,21	1,2	1,25	1,26	1,31	1,38	1,53	1,53	1,57	1,56	1,58
Lithuania	2,03	1,55	1,39	1,29	1,23	1,26	1,27	1,29	1,33	1,36	1,45	1,5	1,5	1,55	1,6
Montenegro	:	:	:	:	:	:	:	1,6	1,63	1,69	1,77	1,85	1,69	1,65	1,71
Netherlands	1,62	1,53	1,72	1,71	1,73	1,75	1,72	1,71	1,72	1,72	1,77	1,79	1,79	1,76	1,72
Denmark	1,67	1,8	1,77	1,74	1,72	1,76	1,78	1,8	1,85	1,84	1,89	1,84	1,87	1,75	1,73
Belgium	1,62	1,56	1,67	1,67	1,65	1,67	1,72	1,76	1,8	1,82	1,85	1,84	1,86	1,81	1,79
Finland	1,78	1,81	1,73	1,73	1,72	1,76	1,8	1,8	1,84	1,83	1,85	1,86	1,87	1,83	1,8
Norway	1,93	1,87	1,85	1,78	1,75	1,8	1,83	1,84	1,9	1,9	1,96	1,98	1,95	1,88	1,85
Sweden	2,13	1,73	1,54	1,57	1,65	1,71	1,75	1,77	1,85	1,88	1,91	1,94	1,98	1,9	1,91
Ireland	2,11	1,84	1,89	1,94	1,97	1,96	1,93	1,86	1,91	2,01	2,06	2,06	2,05	2,03	2,01
Iceland	2,3	2,08	2,08	1,95	1,93	1,99	2,04	2,05	2,08	2,09	2,15	2,23	2,2	2,02	2,04
Turkey	:	:	:	:	:	:	:	:	:	:	2,1	2,09	2,04	2,03	2,09

Source of Data:	Eurostat
Last update:	17.12.2013
Date of extraction:	04 Jan 2014 16:55:08 MET
Hyperlink to the table:	http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=0&language=en&pcode=tsdde220
General Disclaimer of the EC website:	http://ec.europa.eu/geninfo/legal_notices_en.htm
Code:	tsdde220

8. táblázat: Teljes termékenységi arányszám az európai országokban 1990-2012

Év	A családi pótlékban részesülő			A gyermeknevelési támogatásban részesülő családok száma	Az apákat megillető munkaidő-kedvezmény		Anyasági támogatás, az utalások száma	Terhességi gyermekágyi segélyt	Gyermekgondozási díjat	Gyermekgondozási segélyt
	családok	gyermekek	ezer családra jutó gyermek		az igénybevevők száma, fő	a napok száma				
	száma összesen							igénybe vevők, fő/hó		
2001	1 295 800	2 115 443	1 633	51 333	–	–	90 155	23 839	62 904	182 888
2002	1 277 865	2 045 609	1 601	50 336	–	–	84 906	25 436	70 167	171 768
2003	1 292 000	2 109 600	1 633	47 657	–	–	91 673	27 427	77 942	166 983
2004	1 290 159	2 103 531	1 630	47 069	–	–	90 242	28 004	83 678	163 440
2005	1 264 529	2 061 099	1 630	47 304	–	–	93 311	29 849	87 172	161 404
2006	1 268 756	2 067 010	1 629	45 819	21 919	100 228	95 146	30 451	91 678	166 922
2007	1 224 344	1 997 417	1 631	42 776	20 983	97 021	90 495	29 253	93 973	164 832
2008	1 246 640	2 028 947	1 628	41 631	22 156	110 677	95 028	29 221	94 514	167 021
2009	1 245 893	2 029 771	1 629	40 263	21 726	108 473	94 860	29 230	95 050	174 153
2010	1 224 042	1 993 850	1 629	39 275	21 932	109 501	87 048	27 289	94 682	178 532
2011	1 190 707	1 933 498	1 624	37 829			84 396			169 721

9. táblázat: A családtámogatási és gyermekgondozási ellátások (2001-)
Forrás: KSH, MÁK, OEP

COICOP-fogyasztási főcsoportok	Egy főre jutó fogyasztás Ft		Egy főre jutó értékindex %	Egy főre jutó volumen index %
	2010	2011		
Élelmiszerek és alkoholmentes italok	14 681	15 335	104,4	97,3
Szeszes italok, dohányáruk	2 071	2 065	99,7	99,5
Ruházat és lábbeli	2 017	2 018	100,1	97,1
Lakásfenntartás és háztartási energia	16 129	17 081	105,9	101,2
Lakberendezés, háztartásvitel	2 259	2 240	99,2	98,9
Egészségügy	2 764	2 737	99,0	96,2
Közlekedés	6 250	6 917	110,7	103,3
Hírközlés	3 750	4 241	113,1	112,3
Kultúra, szórakozás	4 170	3 933	94,3	93,7
Oktatás	389	375	96,3	96,6
Vendéglátás, szálláshely-szolgáltatás	2 630	2 474	94,1	91,6
Egyéb termékek és szolgáltatások	4 786	4 129	86,3	85,5
Mindösszesen	***61 896***	***63 544***	***102,7***	***98,8***

10. táblázat: A háztartások fogyasztási kiadásai a COICOP-fogyasztási főcsoport szerint 2010, 2011
Forrás: Statisztikai Tükör VI. évfolyam 21. szám 2012. április 03.

GEO/TIME	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Bulgaria	21,3	20,6	20,0	19,6	19,4	19,3	19,4	19,7	19,4	19,7
Germany (until 1990 former territory of the FRG)	22,3	21,9	21,6	21,2	21,0	20,7	20,6	20,5	20,3	20,0
Germany (including former GDR)	22,3	21,9	21,6	21,2	21,0	20,7	20,6	20,5	20,3	20,0
Ukraine	:	:	:	20,9	20,5	20,2	20,1	20,2	20,2	20,4
Slovenia	21,3	20,8	20,4	20,1	19,9	20,0	20,1	20,2	20,5	20,8
Hungary	23,5	23,1	22,8	22,4	22,1	21,8	21,6	21,5	21,3	21,1
Czech Republic	22,1	21,5	21,0	20,6	20,2	20,0	19,9	20,2	20,8	21,2
Poland	25,7	24,7	23,8	23,0	22,3	21,8	21,5	21,2	21,3	21,2
Belarus	:	:	:	21,6	21,1	20,7	20,5	:	20,9	21,2
Latvia	23,4	22,5	21,6	20,8	20,2	19,9	19,9	20,0	21,1	21,3
Malta	27,3	26,5	25,6	25,0	24,0	23,2	22,6	22,4	21,6	21,4
Austria	24,3	24,0	23,8	23,5	23,2	22,7	22,4	22,0	21,7	21,4
Italy	21,3	21,2	21,3	21,3	21,3	21,3	21,3	21,4	21,4	21,5
Romania	24,8	23,8	22,8	22,3	22,1	21,8	21,7	21,7	21,6	21,5
Slovakia	25,7	24,8	23,9	23,2	22,4	21,8	21,3	21,2	21,4	21,5
Greece	21,6	21,4	21,4	21,3	21,3	21,3	21,4	21,5	21,7	21,8
Serbia	23,8	23,7	23,6	23,4	23,1	22,9	22,6	22,4	22,1	21,9
Moldova	:	:	:	25,5	25,4	24,4	23,5	22,8	22,4	22,0
Croatia	24,7	24,2	23,8	23,5	23,2	23,0	22,8	22,7	22,4	22,1
Switzerland	24,7	24,3	23,9	23,5	23,1	22,8	22,5	22,3	22,3	22,1
Lithuania	27,3	26,2	25,2	24,1	23,2	22,3	21,9	21,8	22,1	22,2
Portugal	23,4	23,3	23,2	23,1	23,0	22,8	22,8	22,7	22,6	22,5
Spain	21,2	21,2	21,1	21,1	21,1	21,3	21,5	21,9	22,2	22,6
Liechtenstein	25,7	25,2	24,7	24,4	24,0	23,7	23,3	23,4	22,8	22,6
Estonia	24,5	23,5	22,7	22,1	21,9	21,8	22,0	22,3	22,7	23,0
Euro area (17 countries)	24,0	23,8	23,6	23,4	23,3	23,2	23,2	23,3	23,3	23,3
Euro area (16 countries)	24,0	23,8	23,6	23,4	23,3	23,2	23,2	23,3	23,3	23,3
Cyprus	31,0	29,4	27,9	26,5	25,7	24,9	24,4	24,5	23,9	23,3
European Union (28 countries)	:	:	:	:	:	:	:	:	:	23,4
European Union (27 countries)	24,7	24,3	24,0	23,7	23,5	23,3	23,3	23,3	23,4	23,4
Euro area (15 countries)	23,9	23,8	23,6	23,4	23,3	23,2	23,2	23,3	23,3	23,4
European Economic Area (EU-27 plus IS, LI, NO)	24,7	24,4	24,1	23,8	23,5	23,4	23,3	23,4	23,4	23,5
European Union (25 countries)	24,7	24,4	24,1	23,8	23,6	23,5	23,4	23,5	23,5	23,6

European Economic Area (EU-25 plus IS, LI, NO)	24,8	24,5	24,2	23,9	23,7	23,5	23,5	23,5	23,6	23,6
Former Yugoslav Republic of Macedonia, the	30,7	29,7	28,9	28,0	27,1	26,3	25,7	25,1	24,6	24,2
Georgia	:	:	:	27,4	26,2	25,3	24,9	24,7	24,6	24,4
European Free Trade Association	27,1	26,8	26,4	26,0	25,6	25,2	25,0	24,8	24,7	24,5
Luxembourg	28,1	27,8	27,6	27,3	27,1	26,8	26,4	26,0	25,7	24,9
Finland	26,6	26,4	26,2	25,9	25,7	25,3	25,2	25,0	25,0	25,2
Belgium	26,5	26,4	26,2	26,0	25,8	25,6	25,6	25,6	25,8	25,9
Sweden	27,8	27,4	27,0	26,4	25,9	25,6	25,4	25,4	25,6	25,9
Netherlands	27,5	27,4	27,3	27,1	26,8	26,6	26,4	26,2	26,1	26,1
United Kingdom	28,1	27,7	27,3	26,9	26,6	26,4	26,4	26,4	26,5	26,7
Denmark	28,4	28,5	28,4	28,3	28,2	28,0	27,8	27,6	27,4	27,2
Montenegro	31,3	30,9	30,5	30,0	29,4	28,9	28,6	29,0	28,3	27,8
Norway	30,7	30,4	30,1	29,7	29,3	28,9	28,7	28,5	28,3	28,0
France (metropolitan)	28,7	28,5	28,3	28,2	28,1	28,1	28,2	28,4	28,5	28,6
France	29,1	28,9	28,7	28,5	28,4	28,4	28,5	28,6	28,7	28,9
Iceland	35,1	34,5	33,9	32,8	31,7	31,0	30,9	31,2	31,3	31,1
Ireland	31,0	30,7	30,4	29,9	29,7	30,0	30,8	31,7	31,7	32,5
Turkey	45,0	44,4	43,7	42,9	:	39,7	39,3	38,8	38,1	37,5
Albania	:	42,2	40,7	39,0	37,5	:	:	:	:	:
Andorra	21,1	20,6	20,2	20,6	20,2	19,9	19,7	19,9	19,9	:
Bosnia and Herzegovina	:	:	:	:	:	:	:	:	:	:
Kosovo	:	:	:	:	:	:	:	:	:	:
Monaco	:	:	:	:	:	:	:	:	:	:
Russia	:	:	:	20,9	20,6	20,5	20,7	20,9	21,0	:
San Marino	:	:	:	:	:	:	:	:	:	:
Former Serbia and Montenegro (before 2006) / Total components of the former Serbia and Montenegro	23,4	24,1	:	:	:	:	:	:	:	:
Armenia	:	:	:	30,1	28,4	27,1	:	25,6	:	:
Azerbaijan	:	:	:	35,8	34,4	33,2	32,1	31,6	31,0	:

11. táblázat: Gyermeknépesség eltartottsági rátái 2003-2012
Forrás: Eurostat Letöltés: 2014. 01. 04.

Ábrák

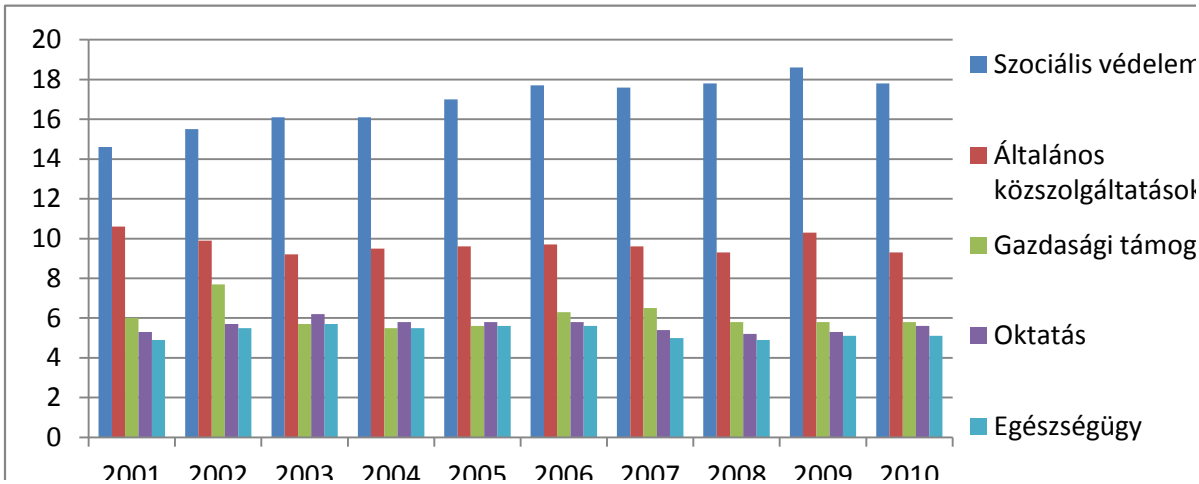

10. ábra: A költségvetés kiadásai 2001-2010 között (%)
Forrás: Eurostat http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=gov_a_exp&lang=en

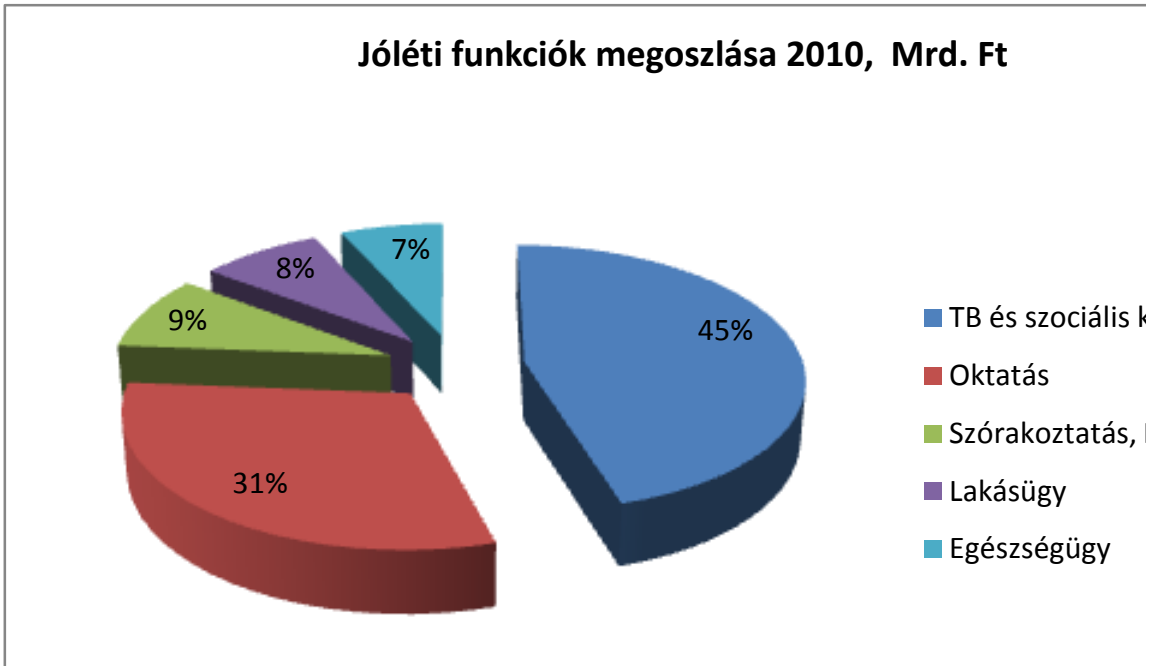

11. ábra: Jóléti funkciók megoszlása 2010-ben Mrd. Ft
Forrás: Pénzügyminisztérium

VIDA ANIKÓ*

Munkával vagy munka nélkül?
Az állampolgári alapjövedelem dilemmái a teljes jogú társadalmi tagság perspektívájából

Absztrakt:
Disszertációm** fókuszában az aktív korú nem foglalkoztatottak társadalmi „beilleszkedését" célzó jelenkori szociálpolitikai gyakorlatok vizsgálata áll, abból az előfeltevésből kiindulva, hogy a beillesztés kedvezőtlen feltételeinek és a hátrányos részvételnek esetenként ugyanolyan negatív következményei lehetnek, mint a tudatos kirekesztésnek. A formális munka világán keresztül történő társadalmi betagolódás kiváltására több, ma még utópisztikusnak tűnő elméleti feltevés született. Jelen tanulmány az egyik legvitatottabb elgondolás, a minden állampolgárt egyforma mértékben és feltétel nélkül megillető állampolgársági alapjövedelem bevezetésével kapcsolatos nemzetközi vita áttekintésére, az ellene, illetve mellette felhozott érvek elemzésére vállalkozik.

Abstract:
My PhD dissertation focus is the labour market and social policy measures aiming to assist the long-term unemployed, their families, and their social integration from the perspective of full citizenship. I argue, that on the contrary to their original aims, the workfare policies often inevitably entail the exclusion of those who cannot meet the required rules or do not comply with them from any reason. Therefore nowadays became more and more popular the concept of an unconditional basic income to all members of society regardless of their willingness to work. My study investigates what circumstances and how efficiently could provide the basic income as a possible form of social participation.

---

* A szerző a SZTE Egészségtudományi és Szociális Képzési Kar Szociális Munka és Szociálpolitika Tanszék főiskolai adjunktusa, az ELTE TáTK Szociológia Doktori Iskola Szociálpolitika Doktori Program hallgatója
** Köszönettel tartozom témavezetőmnek, Szalai Júliának a dolgozat elkészítése során nyújtott szakmai segítségéért, kritikai észrevételeiért.

Bevezetés

A doktori disszertációm témája és alapkoncepciója sokat változott a témaválasztás és a disszertáció befejezése (2006 és 2013) közötti időszakban. Kezdetben az aktív korú nem foglalkoztatottak társadalmi „beilleszkedését" célzó jelenkori szociálpolitikai gyakorlat nem kívánt mellékhatásairól, vagyis a „beillesztő" politikák kirekesztő mechanizmusairól szerettem volna írni. Ám az elmúlt években jelentős változások történek az aktív korú munkanélküliek segélyezésében, ami természetesen nem hagyta, nem hagyhatta érintetlenül a dolgozat eredeti koncepcióját sem. Egy idő után azért döntöttem a teljes tartalmú társadalmi tagság pozitív, és vállaltan normatív vonatkoztatási keretének használata mellett, mert azt reméltem, hogy ily módon sikerül elkerülnöm az „azt látom, amit látni szeretnék" csapdáját, és a tartós munkanélküliek ellátásainak feltételessé válásában, a jogosultságok szűkítésében, a reciprocitás elvének egyre határozottabb érvényesítésében nemcsak az intézményes kirekesztési mechanizmusok újabb és újabb megnyilvánulásait veszem észre. A „beillesztő" politikák diszfunkciói ily módon tágabb kontextusba helyeződtek, és a hangsúly a tartósan munkanélküliek jogosultságaira, legfőképp a jogok és a kötelességek közötti egyensúlyi állapotok átrendeződésére került.

Az aktív munkaerőpiaci politikák irányába történő elmozdulás ugyanúgy felfogható a lehetőségek kiszélesítéseként, mint a támogatások lefaragásának, a korábban kvázi feltétel nélkül járó támogatások csökkentésének ideológiai hátttereként. A teljes tartalmú társadalmi tagság pozitív vonatkoztatási kerete ellenére számomra meggyőzőbbnek tűnnek a nyugat-európai és amerikai *workfare* politikák kritikai megközelítései, melyek szerint ezen politikák egyik következménye a tisztelet elvesztése, amelyet a jóléti politikák alanyainak másodrendű állampolgárként (pontosabban „nem állampolgárként") való kezelése hozott magával. Ezek szerint a szankcionált kötelességek - vagyis a segélyek munkavégzéshez kötése - sokkal inkább a mítoszok és szertartások által uralt szimbolikus politika világához tartoznak. Arról győzik meg a többségi társadalom tagjait, hogy a segélyezettek nem a semmiért kapnak valamit (Handler 2003, McDonald-Marston 2005). Ezzel kapcsolatosan az egyik legérdekesebb ellentmondás, hogy a tartós és tömeges munkanélküliség nemhogy nem csökkentette, hanem még inkább növelte a teljes foglalkoztatás eszményének fontosságát és politikai mozgósító erejét (Csoba 2010).

Mindeközben egyre többen vannak, akik az elsődleges munkapiac több évtizede tartó válságtünetei miatt kétségbe vonják a munka központi szerepét, azt szorgalmazva, hogy a teljes körű társadalmi tagság alapja ezen túl ne – vagy ne kizárólag – a fizetett munkavégzésben való részvétel legyen. A formális munka világán keresztül történő társadalmi betagolódás teljes vagy részleges kiváltására több, ma még többé-kevésbé utópisztikusnak ható elméleti feltevés született, amelyek mind arra tesznek javaslatot, hogy a fizetett munkával egyenrangúként más tevékenységek is társadalmilag elfogadottnak számíthassanak. Talán a legismertebb ezek közül a „polgári munka" koncepciója (Beck 2009) vagy André Gorz multi-aktivitás társadalmának modellje (Török 2006). Ezek a javaslatok általában a munka hagyományos fogalmának (bérmunka) megváltoztatását vagy kiszélesítését, valamint a meglévő munkák igazságosabb (pl. munkaidő-csökkentés, részmunkák, stb.) elosztását szorgalmazzák.[1] A gondozási etika hívei szerint például a

[1] A teljes foglalkoztatás alternatív paradigmáiról, különösen a szociális gazdaságról lásd még: Csoba 2010, 58-74.)

gondozással összefüggő tevékenységeket[2] is a társadalmi részvétel saját jogú kiindulópontjaként kellene elismerni (Sevenhuijsen 1998, 1999).
De ezek közül egyik sem képviseli tisztán azt a nézetet, mely szerint a teljes jogú társadalmi tagságot teljesen le kellene választani a fizetett munkavégzésben való részvételről. Következésképpen nem is annyira vitatottak, mint a munkaerőpiac radikális dekommodifikációját célzó, állampolgársági alapon járó minimumjövedelem bevezetése. Az univerzális alapjövedelemre vonatkozó idea egyébiránt nem új, az elmúlt kétszáz évben – különféle neveken – már több helyütt is felbukkant.[3] Az Európai Unióban a hetvenes évek végétől kezdtek el komolyabban foglalkozni az alapjövedelemmel, de az utóbbi két évtizedben már a politikai és közéleti viták középpontjába került (Van Parijs 2000, 2010). Az alapjövedelem hívei először Európában (1986) szerveződtek hálózattá, majd 2004-ben megalakult a világszervezet is. Az Európai Bizottság 2013 januárjában vette nyilvántartásba a Feltétel Nélküli Alapjövedelem (FNA) bevezetésének előkészítését célzó európai polgári kezdeményezést

Az ellene, illetve mellette felhozott érvek részletesebb elemzése már csak azért sem megkerülhető, mert sokan a teljes jogú társadalmi tagság szimbólumát vagy éppen újjáélesztésének lehetőségét[4] látják benne. Az erről szóló diskurzus áttekintése még akkor sem haszontalan, ha tisztában vagyunk azzal, hogy ma Magyarországon *„kevés dolog tűnhet annyira időszerűtlennek, mint a feltétel nélküli alapjövedelem gondolata*"(Misetics 2010, 7.).

Állampolgári alapjövedelem és minimumjövedelem programok

Az állampolgári alapjövedelem bevezetésével kapcsolatos argumentációk bemutatása előtt mindenképpen fontos tisztázni, hogy a garantált minimumjövedelem nem azonos a politikai közösség minden tagja számára feltétel nélkül járó alapjövedelemmel. Az Európai Unió majd minden tagországa[5] rendelkezik valamilyen minimumjövedelmi rendszerrel a munkaképes korúak számára. Ezekben az a közös, hogy egyfajta utolsó mentsvárként szolgálnak azoknak, akik nem részesülhetnek társadalombiztosítási kifizetésekben, vagy az arra való jogosultságuk lejárt. Ezen szociális támogatások legfőbb célja a nélkülözés megelőzése vagy enyhítése lenne. Ám pont ennek az elvárásnak nem tudnak kellőképpen megfelelni, hiszen a szakértők értékelése szerint a legtöbb tagország részint nem határozta meg, hogy a minimális megélhetés biztosításához mekkora jövedelem szükséges, részint nem is rendelkezik olyan minimumjövedelmi rendszerrel, amely lehetővé teszi az emberhez méltó életet.[6] A garantált

[2] A feminista politikafilozófusok a gondozást a szokásosnál sokkal szélesebb értelemben használják, mellyel az a céljuk, hogy ilyen módon is hangsúlyozzák a gondozási tevékenységek helyhez (privát szféra) és nemhez (női munka) kötöttségének tarthatatlanságát. A gondozási etika egyik legismertebb teoretikusának megfogalmazásában: *„A legáltalánosabb szinten minden olyan tevékenység gondozásnak tekinthető, amely magában foglalja mindazt, amit a saját »világunk« karbantartása, továbbfejlesztése és megjavítása érdekében teszünk, annak érdekében, hogy a lehető legjobb minőségű legyen az életünk."* (Tronto 1993, 103.)

[3] Az Egyesült Államokban James Tobin Nobel díjas közgazdász volt az első (1967-ben), aki szakmai érvekkel támasztotta alá az alapjövedelem szükségességét. Pár évvel később sikerült meggyőznie az amerikai elnökválasztás egyik jelöltjét – George McGovern szenátort -, így az alapjövedelem politikai programja még a kampányba is bekerült. Igaz, ezt követően a feledés homályába merült. (Van Parijs 2000).

[4] Például Carole Pateman amerikai feminista politikai filozófus vagy Zygmunt Bauman. (Misetics 2010)

[5] Mindössze két kivétel van: Olaszország és Görögország. (Frazer-Marlier 2010)

[6] Az EU Miniszterek Tanácsa 1992-es ajánlásában felszólította a tagállamokat, hogy *„ismerjék el – a társadalmi kirekesztés elleni átfogó és következetes küzdelem részeként - az embernek az emberi méltósággal összeegyeztethető élethez szükséges elégséges forrásokra és szociális támogatásra való alapvető jogát."* (Frazer-Marlier 2010, 82-83.)

minimumjövedelmi programok ráadásul szelektívek, tehát még a legideálisabb esetben sem fedik le a jogosultak teljes körét.

Miután ezeket a szociális támogatásokat egyre kevésbé tekintik alapvető jognak,[7] így a tagállamok többségében a jövedelem-kifizetéseket a munkavállalási hajlandósághoz kötik. Ráadásul sok országban egyértelmű trendnek mutatkozik a feltételesség növelése, vagyis a jogosultsági feltételek szigorítása (Frazer-Marlier 2010).

Ezzel szemben *„az alapjövedelem olyan jövedelem, amelyet egy politikai közösség valamennyi tagja számára egyéni alapon biztosít, anyagi helyzettől függetlenül és munkakötelezettség nélkül."* (Van Parijs 2010, 9.). A meghatározás az állampolgári alapjövedelem egyik legelkötelezettebb hívétől, Philippe Van Parijs-tól származik, aki már az 1990-es évek közepén megírta azt a könyvét,[8] amelyet máig az alapjövedelem legátfogóbb normatív megalapozásának tartanak (Misetics 2010). A jelenleg is működő minimumjövedelmi rendszerekhez képest nagyon fontos különbséget jelentene, hogy az alapjövedelem szegénynek és gazdagnak egyaránt járna, ráadásul ugyanolyan összegben, függetlenül a háztartás összetételétől. [9] Ez azonban nem jelentené automatikusan – legalábbis a tervezetet támogatók szerint - a jobb módúak helyzetének a javulását.[10] Hasonlóképpen nem számítana a munkavállalói hajlandósággal mért érdemesség sem, így még a sokszor emlegetett lusta, Malibu-i szörfös is megkaphatná (Van Parijs 2000). Egy még ennél is „radikálisabb" elgondolás szerint a minimumjövedelem bevezetésének együtt kellene járnia a maximum jövedelem bevezetésével is (Vandenberghe 2002).

Az alapjövedelmet Van Parijs rendszeres időközönként fizetett készpénzes juttatásként képzeli el, de nem zárja ki annak lehetőségét sem, hogy ezt egy összegben (alaptámogatás)[11] fizessék ki. A természetben nyújtott támogatásokat vagy szolgáltatásokat viszont már nem sorolja az alapjövedelem kategóriája alá, mert ezek korlátoznák a fogyasztás idejét és annak célját. Bár az elnevezés azt sugallná, hogy az alapjövedelmet a nemzetállamok finanszírozzák, de a tervezet támogatói ugyanígy elképzelhetőnek tartják a nemzetállamok alatti (tartomány vagy önkormányzat) vagy feletti (pl. EU, ENSZ) szinteket is. A definíció másik fontos eleme az adott politikai közösséghez való tartozás, de ennek kritériumait meg lehet kirekesztő és kevésbé kirekesztő módon is fogalmazni. Az alapjövedelem támogatóinak többsége nemcsak a jogi értelemben vett állampolgárokat tekinti kedvezményezettnek, hanem minden olyan személyt, aki jogszerűen és tartósan az adott állam területén él. A közösségi tagságot az életkor mentén is meg lehet határozni, erre vonatkozóan is több elgondolás született, így vannak, akik a születéstől a halálig tartó jognak tartják, míg mások csak a népesség nagykorú tagjainak biztosítanák[12] (Van Parijs 2010).

[7] A rászorultsági alapon járó szelektív ellátások társadalmi legitimitása Magyarországon is alacsony. A Medián 2011 őszén végzett közvélemény-kutatása szerint a megkérdezettek fele értett egyet azzal, hogy az állam a szegények közül csak azokat támogassa, akik ezt munkájukkal, magatartásukkal kiérdemelték. (Scharle-Medgyesi 2012)

[8] Real Freedom for All: What (if anything) can justify capitalism? (Van Parijs 1995)

[9] A fogyasztási egységre épülő jelenkori szociálpolitikai gyakorlatokkal szemben Van Parijs azért tartja jobb megoldásnak az egyéni jogosultságot, mert így nem kell felmérni a kedvezményezettek életkörülményeit, következésképpen felszámolja az ellenőrzéssel együtt járó kontrollt. (Van Parijs 2010)

[10] Ezt a javaslatok többsége úgy kívánná elérni, hogy az alapjövedelem bevezetésével párhuzamosan részben eltörölné a létező juttatások és adókedvezmények jelenlegi rendszerét.

[11] Ebben a konstrukcióban a kedvezményezettek a nagykorúság betöltésekor jutnának hozzá a támogatáshoz.

[12] Igaz, ez utóbbi esetben az alapjövedelmet univerzális gyermektámogatási rendszerrel egészítenék ki, illetve a nyugdíjkorhatárt átlépők számára járulékfizetési kötelezettség nélküli alapnyugdíjat biztosítanának. (Van Parijs 2010)

Az alapjövedelemnél nagyobb elfogadottsággal bíró negatív jövedelemadó esetében már kevésbé lehet éles határvonalat húzni a két rendszer között. [13] A hasonlóságból adódóan sokan ugyanazokkal az előnyökkel ruházzák fel, mint az állampolgári jövedelmet. Parijs korábbi tanulmányaiban egyértelműen az alapjövedelem mellett érvelt, míg a negatív jövedelemadóról azt tartotta, hogy: 1) Nem képes a szegénység kivédésére. 2) A háztartás tagjai közötti igazságtalanabb elosztást generál. 3) Kevésbé hatásos a szegénységi vagy munkanélküliségi csapda elkerülésében (Van Parijs 2000). Később árnyaltabban fogalmazott, és azt is elismerte, hogy bizonyos körülmények esetén – például ha a postás készpénzben kézbesíti a támogatásokat vagy az adóhatóság rossz hatékonysággal működik – a negatív jövedelemadó rendszer jóval előnyösebb lehet (Van Parijs 2010).

Érvek a „realista utópia[14]" mellett

Philippe Van Parijs a már említett könyve bevezetőjében két nagyon rövid és kategorikus tételben foglalta össze az alapjövedelem szükségességét. 1) A jelenkori kapitalista társadalmak tele vannak elfogadhatatlan egyenlőtlenségekkel. 2) A szabadság mindennél fontosabb. A két tézis úgy kapcsolódik össze okfejtésében, hogy amennyiben a „valódi szabadság" nem csupán jog,[15] hanem az anyagi javak függvénye is, úgy az emberek jövedelmei ebben a vonatkozásban kétségkívül meghatározó jelentőséggel bírnak. A „valódi szabadság" azonban nem egyenlő a vásárláshoz és a fogyasztáshoz való joggal. Sokkal inkább arra vonatkozik az egyének szabadsága, hogy lehetőségük legyen úgy élni, ahogyan élni szeretnének.[16] Ugyanez a társadalmi igazságosság felől közelítve úgy hangzik, hogy a „valódi szabadsághoz" szükséges lehetőségeket – így végső soron az ehhez szükséges forrásokat - egalitariánus szempontok szerint kellene a társadalom tagjai között elosztani (Van Parijs 1995). Carole Pateman a szabadságot nem elsősorban a rendelkezésre álló anyagi lehetőségek függvényeként értelmezi, hanem sokkal inkább az egyének autonómiájaként vagy önrendelkezéseként. A szerény, de tisztes megélhetést biztosító alapjövedelem ebben a vonatkozásban inkább a „valódi demokrácia" zálogaként jelenik meg, amely - az általános választójoghoz hasonlóan - lehetővé tenné az egyének számára a lehető legteljesebb körű társadalmi részvételt (Pateman 2004).

Egy másfajta érvrendszerben a feltétel nélküli alapjövedelem szociálpolitikai szükségszerűségként jelenik meg, melyre azért van szükség, mert a teljes foglalkoztatáson alapuló szociális vagy jóléti modell gazdaságilag megvalósíthatatlanná, ökológiailag védhetetlenné, valamint szociálisan elfogadhatatlanná vált. Ebből adódóan az alapjövedelemben egy olyan szociálpolitikai reformstratégia központi elemét látják, amely a jóléti állam értékeit - szabadság, egyenlőség és társadalmi igazságosság - átmenti a teljes foglalkoztatottság utáni időszak viszonyai közé (Mückenberger-Offe-Ostner 2010). Közvetett módon a szociális biztonsági rendszerek megújításához köthető az a szakmapolitikai érvelés is, mely szerint a munkateszt és a jövedelemteszt együttes elhagyása a szegények és munkanélküliek alkupozíciójának erősödéséhez, ezzel pedig a lehetőségeik kibővüléséhez

[13] Ez egy olyan egységes adókedvezmény, ami a kedvezmény összegénél kisebb adóteher esetén juttatás formájában is igénybe vehető. A legfontosabb különbséget tehát az jelenti, hogy a negatív jövedelemadót utólag fizetik meg, szemben az alapjövedelemmel, amely ún. ex ante alapon működő rendszer. (Van Parijs 2010)

[14] A kifejezést Ulrich Beck használta a feltétel nélküli alapjövedelemre. (Beck 2009)

[15] A szabadságnak erre a fajta értelmezésére használt „negatív szabadság" fogalmát Parijs félrevezetőnek tartja, ezért nem is használja. (Van Parijs 1995)

[16] Ezt még kiegészíti azzal, hogy ehhez egy olyan társadalmi berendezkedés is szükségeltetik, amelyben ugyan a társadalom tagjait formálisan ugyanazok a jogok illetik meg, de az intézményeknek úgy kellene működniük, hogy a legtöbb lehetőséget a legesélytelenebbek számára biztosítsák. (Van Parijs 1995, 4-5) Lényegében hasonló tartalommal bír a „pozitív szabadság" és a társadalmi életesélyek fogalma is.

vezetne. Ezek szerint egy univerzális támogatási rendszer kiküszöbölné a szelektív jóléti transzferek két legtipikusabb hibáját: egyrészt a szegények könnyebben juthatnának hozzá a támogatáshoz, másrészt semmilyen szempontból nem megbélyegző az a jövedelem, amely mindenkinek, állampolgári alapon jár. Ráadásul ebben a konstrukcióban elkerülhetővé válna a rászorultsági alapon járó ellátásoknak tulajdonított szegénységi vagy munkanélküliségi csapda kockázata is (Van Parijs 2010). Ugyanezzel érvel Vandenberghe is, aki szerint az alapjövedelem bevezetésével a munkaerőpiac rugalmasabbá válna, az emberek eldönthetnék, hogy magasabb bérezésű, jó munkákat vagy rosszul fizetett,[17] alacsony presztízsű munkákat vállalnak-e el. Ennek következtében az embertelen munkakörülmények jórészt megszüntethetőek lennének, mivel a munkavállalók hatékonyabban tudnának védekezni a kizsákmányolással szemben[18] (Vandenberghe 2002, Wright 2004). Ez utóbbihoz kapcsolhatók a fenntartható fejlődés ökológiai szempontjai is (Van Parijs 2010), hiszen az állampolgári jövedelem a munkanélküliséget nem a már ismert, „ortodox", gazdasági növekedésre alapozott stratégiákkal kezelné, hanem a kínálati oldal kiszolgáltatottságának csökkentésével.

A munkakényszer alóli mentességet az alapjövedelem támogatói nemcsak „negatív szabadságként" értelmezik, hanem egyúttal a fizetett munkán alapuló állampolgárság tartalmának megújítását, a fizetett munka „trónfosztását" is remélik tőle. Azt feltételezve, hogy az ily módon felszabadult időben lehetővé válna, hogy az emberek számukra fontos és/vagy társadalmilag hasznosabb tevékenységeket végezzenek (Beck 2009). Ezeket az elgondolásokat elsősorban Arendt és Habermas munkái inspirálták, és röviden úgy foglalhatók össze, hogy az államon és a piacon túli vagy kívüli társadalmi cselekvések kiformálása és társadalmilag hasznos tevékenységként való elismerése nemcsak az egyének számára lenne hasznos, hanem hozzájárulhatna egy igazságosabb, demokratikusabb és élhetőbb társadalom (emberarcú kapitalizmus?) kialakításához is (Beck 2009, Vandenberghe 2002, Pateman 2004). Cole is azért támogatná az alapjövedelem bevezetését, mert ez egyrészről kihívás lehetne a munkával kapcsolatos morális diskurzusoknak,[19] másrészről más irányba vinné a foglalkoztatás- és szociálpolitikára irányuló kritikai elemzéseket és szakmapolitikai javaslatokat (Cole 2008).

Az alapjövedelem bevezetését a mellette érvelők ezzel együtt gazdaságilag is fenntarthatónak, sőt megtérülő beruházásnak tartják. Beck szerint amennyiben a munka függetlenedne a jövedelemtől, úgy ez jelentős gazdasági mobilitást, produktivitást és kreativitást is gerjesztene. Mások azzal érvelnek, hogy a GDP körülbelül 30 százalékát kitevő nyugdíjakat, munkanélküli ellátásokat, ösztöndíjakat, adókedvezményeket, stb. el lehetne törölni abban az esetben, ha mértékét nem egy fix összegben állapítanák meg, hanem a GDP egy bizonyos százalékát (30-50) osztanák el az állampolgárok között (Vandenberghe 2002).

[17] Ugyanakkor azt is hozzáteszi, hogy az alacsony fizetséggel járó munkák között is van olyan, amit megéri elvállalni a munka önmagában vett értéke vagy az általa szerezhető tapasztalat miatt, de ezeket az aspektusokat csak az érintettek látják át. (Van Parijs, 2010)

[18] Wright szerint az univerzális alapjövedelem csökkentené az osztálykülönbségeket, pontosabban növelné a munkásosztály hatalmát. Ehhez két feltétel egyidejű teljesülése szükséges: a juttatásnak viszonylag bőkezűnek, ugyanakkor gazdaságilag is fenntarthatónak kellene lennie. (Wright 2004)

[19] Cole szerint a szociológiai, szociálpszichológiai kutatások maguk is hozzájárulnak azokhoz a kormányzati nézetekhez/törekvésekhez, amelyek a fizetett munkavégzést kitüntetett jelentőségűnek látják. A szociológia nem ismerte/ismeri el a munkához való instrumentális viszonyt a munkanélküli válaszadók körében. Angliában például a konzervatív párt bukása után a Munkáspárt munkanélküliségi politikájában is változatlan maradt a munkanélküliséget individuális problémaként tárgyaló szociológiai diskurzus. (Cole 2008)

Ami ellene szól

Az alapjövedelem mellett érvelők egyik legfontosabb érve, hogy amíg a munkára nem mint jogra, hanem kötelességre tekintenek, amíg a jövedelmek szisztematikusan a munkához kötődnek, mindazok, akik munka nélkül vannak, folyamatosan arra vannak kényszerítve, hogy még a legrosszabbul fizetett munkák elvállalásával is kifejezzék állampolgári elköteleződésüket a munkaetika iránt (Vandenberghe 2002, Chan 2004). Az ellene felhozott érvek szerint viszont, ha a munkát politikai jogként értelmezzük, akkor a megélhetési alapjövedelem bevezetése sem tudná biztosítani a munkanélküliek önbecsülésének és társadalmi hasznosságának érzését, sőt azt intézményesítené, hogy az illető munkájára nincs a társadalomnak szüksége (Gorz 1999, Phelps 2000). Ebben az értelmezésben a bérmunka nemcsak és nem elsősorban „elidegenedett kényszermunka", hanem olyan kompenzációs vagy emancipációs funkcióval[20] is rendelkezik, amely *„kiszabadít az olyan szűk körű közösségbe való bezártságtól, amelyben az egyének közötti kapcsolatok erősen személyesített jellegű magánkapcsolatokat jelentenek, amelyeket a változékony erőviszonyok, érzelmi zsarolások és rögzített formába nem önthető kötelezettségek szabályoznak*" (Gorz 1999, 4.).

A munkához való instrumentális viszonyulás, a hagyományos munkaetika az amerikai irodalomban egyébiránt sokkal hangsúlyosabban jelenik meg.[21] Galston például – Van Parijs cikkére reagálva – amellett érvel, hogy a munka értelemadó és időstrukturáló szereppel is bír. A munka segíti a fiatalokat a pszichés értelemben vett felnőtté válásra, emellett a gazdasági és társadalmi mobilitás forrása is (Galston 2000). Az alapjövedelem kritikusai szerint a korábban önkéntes és főként a privátszférához tartozó tevékenységek kvázi fizetett munkává történő átalakítása azon túl, hogy megfosztaná az embereket a munkával együtt járó pszichés és szociális előnyöktől, még a kirekesztettség újabb formáinak kialakulásának veszélyét is magában hordozhatná (Castel 1998, Gorz 1999,Török 2006).

Az előzőhez szorosan kapcsolódik Van Parijs azon érvelésének cáfolata, mely szerint a nők kettős terhelésén is könnyíthetne, ha bizonyos életszakaszokban megengedhetnék maguknak a munkaerőpiacról való kivonulást, ilyenformán az alapjövedelem bevezetéséből a nők többet profitálhatnának (Van Parijs 2000). Parijs argumentációjában ez az alapjövedelem feminista aspektusaként szerepel, ugyanakkor ezzel a kijelentésével pont a nemek közötti egyenlőség alapelvét sérti, hiszen – ahogy erre Carole Pateman is felhívja a figyelmet – a háztartási munkát egyértelműen női feladatként tünteti fel, így a férfiakat szinte automatikusan felmenti a családi élet és a munkavállalás összehangolásának követelménye alól (Pateman 2004). Ebből adódóan a feministák jelentős része[22] azért kritikus az állampolgári jövedelemmel, mert attól tartanak, hogy bevezetése megerősítené a már egyébként is meglévő egyenlőtlenségeket mind a fizetett, mind a fizetetlen munkák piacán, következésképpen arra ösztönözné a nőket, hogy még több háztartási és gondozási munkát vállaljanak magukra.

Míg az alapjövedelem támogatói a társadalmi igazságosság és a demokratikus alapértékek és intézmények megújításának lehetőségét látják az univerzális jövedelemben, addig a legtöbb morális ellenérv éppen arra hivatkozik, hogy amennyiben a semmiért adunk valamit, úgy az sértené az emberek igazságérzetét. Ezek szerint a reciprocitás egy rendkívül fontos eszme arra vonatkozóan, hogy azok, akik juttatásban részesülnek, valamilyen módon

[20] Lásd még Castel 1998, 410-411.

[21] Az egyik szerző szarkasztikus megjegyzése szerint Európában feltételezhetően nagyobb visszhangja lenne a munkához való negatív viszonyulásnak. (Galston 2000)

[22] Fontos megjegyezni, hogy a feminista kritikák többnyire nem az alapjövedelem ideáját utasítják el. A nemi szerepek szerinti munkamegosztással, mint egy lehetséges és nem kívánatos mellékhatással számolnak, és ugyanakkor olyan szakmapolitikai intézkedések bevezetését is szükségesnek tartanák, amelyekkel valamennyire kivédhetőek lennének ezek a hatások. Lásd bővebben (Elgarte 2010)

ellentételezzék azt, feltéve, hogy erre képesek. Ez azt is jelenti, hogy a reciprocitás önmagában nem elegendő, de nélkülözhetetlen alapelve a társadalmi igazságosságnak (Galston 2000, Phelps 2000). A munkához való viszonyuláshoz hasonlóan ebben a kérdésben is megfigyelhető az európai és amerikai politikai tradíció különbsége. Phelps egyik legfőbb ellenérve éppen az, hogy az univerzális alapjövedelem bevezetését a választók már csak azért sem támogatnák, mert ennek ideája nem egyeztethető össze a liberális köztársaság hagyományos amerikai eszméjével.[23] De még ha sikerülne is a választókkal elfogadtatni és bizonyos országokban bevezetnék, akkor is súlyos nemzetközi és belföldi mellékhatásokkal kellene számolni. Galston például azt hozza fel elrettentő példaként, hogy mi történne,[24] ha az Egyesült Államok bevezetné, de Mexikó már nem (Galston 2000).

Az alapjövedelem bevezetése természetesen ugyanannyira gazdasági, mint politikai kérdés, ezért egy ilyen típusú jövedelemnek egyszerre kellene fenntarthatónak és viszonylag bőkezűnek is lennie. Ezzel kapcsolatosan is sok kétely merül föl, így az ellene felhozott érvek egyik visszatérő eleme, hogy a jóléti államok jelenlegi szolgáltatásai és juttatásai nem teszik szükségessé és lehetővé sem egy univerzális alapjövedelem bevezetését (Bergmann 2010, Caputo 2008, Panitch 2011). A szolgáltatások versus készpénzes juttatások dilemmája részint arra vonatkozik, hogy egy svéd típusú jóléti állam szolgáltatásainak kiépítése és fenntartása fontosabb, mint az univerzális jövedelem bevezetése (Bergmann 2010), részint arra, hogy a jövedelemegyenlőtlenségek csökkentése helyett továbbra is inkább a szegénység enyhítésére kellene fókuszálni (Caputo 2008). Másrészről egy fenntartható feltétel nélküli alapjövedelem, azon túl, hogy nem lenne képes dekommodifikálni a munkaerőpiacot, azzal a veszéllyel is járna, hogy növelné az alapszükségletek (egészségügyi szolgáltatás, oktatás, gyermekgondozás) árujellegét, arra kényszerítve az embereket, hogy a piacról elégítsék ki ezen szükségleteiket (Panitch 2011). Panitch szerint veszélyes Van Parijs azon meggyőződése, hogy az emberek kellőképpen racionálisak és kockázatkerülőek ahhoz, hogy a jövedelmük egy meghatározott részét egészségügyi biztosításokra költsék.[25] Ha tehát valódi szabadságot akarunk, a munkaerőpiac helyett hasznosabb lenne a közszolgáltatások piacát árutlanítani (Gorz 1999, Bergmann 2010, Panitch 2011).

Összegzés

Egy feltétel nélküli alapjövedelem bevezetése ma még politikailag és gazdaságilag is kivitelezhetetlen vállalkozásnak tűnhet, ám vannak olyan elemei, amelyek mindenképp megfontolásra érdemesek. Különösen fontosnak tartom Dahrendorf véleményét, aki egyfajta középutas politikát képvisel, amennyiben egyszerre tartja kívánatosnak a teljes foglalkoztatás megvalósítására irányuló törekvéseket és a mindenki számára biztosított alapvető jövedelmi garanciát, ami nem feltétlenül azonos a feltétel nélküli alapjövedelemmel.[26] Ugyancsak egyet lehet érteni azon javaslatával is, mely szerint: „*A szabadság terminusaiban fontosabb*

[23] Itt John Rawls társadalom-felfogását hivatkozza, aki a társadalmat egy olyan gazdasági vállalkozásnak látja, melyben az egyének elsősorban a saját, egyéni boldogulásukon keresztül járulnak hozzá közjóhoz. Az igazságosság így csak azokra vonatkozik, akik, még ha minimális mértékben is, de képesek és hajlandóak valamivel hozzájárulni ehhez a közös gazdasági „tortához". (Phelps 2000)

[24] Az egyik valószínűsíthető következmény a bevándorlási politikák szigorítása, valamint a szélsőséges politikai erők színrelépése és megerősödése lehetne. (Galston 2000)

[25] Panitch azzal érvel, hogy közel 50 millió amerikai nincs biztosítva, és ebben nemcsak a pénzhiány játszik szerepet, hanem az is, hogy az emberek hajlamosak arra, hogy a jövőbeli megelégedésük és biztonságuk helyett a szükségleteik azonnali kielégítését válasszák. (Panitch 2011)

[26] *„Ez nem kell, hogy olyan garancia legyen, amely vetélkedik a normálbérekkel vagy önmagában lehetővé tesz egy elfogadhatóan kényelmes életmódot. De olyan jogosultság legyen, amely nincs alávetve a politikai divatok presszióinak."* (Dahrendorf 1994, 277.)

megállapítani a jogot a nem dolgozáshoz, hogy a kormányok ne kényszeríthessék az embereket olyan függőségbe, amelytől szabadulni akarnak." (Dahrendorf 1994, 236.)

Ehhez pedig az szükséges, hogy az univerzális elvet érvényesítsék, mert a jövedelem- és a munkateszt érvényesítése óhatatlanul az érdemes és érdemtelen szegények megkülönböztetésével jár együtt, *„s ez a többségi osztály kirekesztési, nem pedig befogadási szándékát hangsúlyozza"* (Dahrendorf 1994, 278.). Castel szerint a kollektív érvényű, törvényileg intézményesített garanciák azért szükségesek, hogy a segítséget kérőt – a személyes tulajdonságaitól elvonatkoztatva – jogosultnak, ne pedig rászorulónak tekintsék (Castel 2005). Ehhez először a szankciókat kellene eltörölni és nemcsak azért, mert ezek nem tudják megváltoztatni a viselkedést, hanem azért is, mert nagyon könnyű visszaélni velük.

A kényszerek és a szankciók eltörlése mellett szólnak továbbá azok a szociálpolitikát produktív ágazatként tételező megközelítések, amelyek a szociális kiadásokat, ideértve a minimális megélhetést biztosító jogosultsági típusú ellátásokat is, az emberi képességekbe való befektetésként fogják fel.[27] Ilyen módon a megélhetés biztonságát garantáló jóléti transzferjövedelmek az aktivizáló vagy képessé tevő szociális szolgáltatások sikerességének az előfeltételeiként jelennek meg. Ám azt is fontos megjegyezni, hogy nemcsak az aktivizálás, hanem a jogosultságokra épülő szociálpolitika, így a feltétel nélküli alapjövedelem is lehet „kétarcú", és – még ha más módon is – ugyancsak hozzájárulhat a tartósan munkanélküliek másodrendű állampolgárrá válásához. Az előzőeket úgy lehetne röviden összefoglalni, hogy a kényszerek alkalmazása nem egyeztethető össze az esélyteremtéssel, ugyanakkor, reális alternatívák és szolgáltatások hiányában, az alapjövedelem inkább a léthez, mintsem a teljes jogú társadalmi tagsághoz való jogot garantálná.

Irodalomjegyzék

BECK, U. (2003): *A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba*. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság Századvég Kiadó, Budapest

BECK, U. (2009): *A munka szép új világa.* Belvedere Meridionale, Szeged

BERGMANN, B. R. (2010): Svéd típusú jóléti állam, vagy alapjövedelem – melyik élvezzen prioritást? *Esély,* 5. 68-80.

CASTEL, R. (1998): *A szociális kérdés alakváltozásai.* Max Weber Alapítvány – Wesley Zsuzsanna Alapítvány – Kávé Kiadó, Budapest

CHAN, C. K. (2004): Placing dignity at the Center of Welfare Policy. *International Social Work*, 47 (2), 227-239.

COLE, M. (2008): Sociology contra government? The contest for the meaning of unemployment in UK policy debates. *Work, Employment and Society,* 2008, 22 (I), 27-43.

CSOBA, J. (2010): *A tisztes munka. A teljes foglalkoztatás: a 21. század esélye vagy utópiája?* L' Harmattan Kiadó, Budapest

DAHRENDORF, R. (1994): *Modern társadalmi konfliktus.* Gondolat Kiadó, Budapest

ELGARTE, J. (2010): Az alapjövedelem és a nemi szerepek szerinti munkamegosztás összefüggései. *Esély*, 5. 61-67.

FRASER, N. (1997): *Justice Interruptus: Critical Reflections on the „Postsocialist" Conditon*. New York: Routledge, 1-33.

[27] Ilyen például a képesség-szemlélet (capability-approach), amelynek két legismertebb képviselője a közgazdász-filozófus Amartya Sen és a filozófus Martha Nussbaum.

FRASER, N. (2003): Rethinking recognition: overcoming displacement and reification in cultural politics. In Hobson, B. (ed): *Recognition Struggles and Social Movements*. *Contested Identities, Agency and Power*. Cambridge University Press, pp. 21-32.
FRAZER, H. – MARLIER, E. (2010): Minimumjövedelmi rendszerek az EU tagállamaiban. *Esély,* 5. 81-139.
GORZ, A. (1999): Minimumjövedelem és állampolgáriság. *Szociológiai Figyelő.* November, 108-114.
HANDLER, J. F. (2003): Social Citizenship and Workfare int he US and Western Europe: From Status to Contract. *Journal of European Social Policy*, 13: 229-243.
MCDONALD, C. – MARSTON, G. (2005) Workfare as Welfare: Governing Unemployment in the Advanced Liberal State, *Critical Social Policy*, (.25): 374-401.
MISETICS, B. (2010): Egy radikális társadalompolitikai reformgondolat. *Esély*, 5. 3-8.
MÜCKENBERGER, U.- OFFE, C.- OSTNER, I. (2010): Az állam által garantált alapjövedelem: napjaink szociálpolitikai szükségszerűsége. *Esély,* 5. 42-60.
PANITCH, V. (2011): Basic income, decommodification and the welfare state. *Philosophy&Social Criticism.* 37, 935-945.
PATEMAN, C. (2004): Democratizing Citizenship: Some Advantages of a Basic Income. *Politics&Society 32*, 89-105.
SEVENHUIJSEN, S. L. (1998): *Citizenship and the Ethics of Care. Feminist Considerations on Justice, Morality and Politics*. Routledge, New York and London
SEVENHUIJSEN, S. L. (1999): Too Good to be True? Feminist thoughts about trust and social cohesion. *Focaal*, 34. 207-222.
TÖRÖK, E. (2006): Túllépheténk-e a bérmunka társadalmán? *Szociológiai Szemle, 2.* 111-130.
TRONTO, J. C. (1993): *Moral Boundaries. A Political Argument for an Ethic of Care.* Routledge, New York and London
VANDENBERGHE, F. (2002): Working Out Marx: Marxism and the End of the Work Society. *Thesis Eleven*, 69. May, 21-46.
VAN PARIJS, P. (1995): *Real Freedom for All. What (If Anything) Can Justify Capitalism?* Clarendon Press, Oxford
VAN PARIJS, P. (2010): Alapjövedelem: egy egyszerű és erőteljes gondolat a huszonegyedik század számára. *Esély*, 5. 9-40.
WRIGHT, E. O. (2004): Basic Income, Stakeholder Grants, and Class Analysis. *Politics&Society* 32, 79-87.

Internetes letöltések

GALSTON, W. A. (2000): What About Reciprocity? A response to „A Basic Income for All" by Philippe Van Parijs. http://www.bostonreview.net/BR25.5/galston.html. Letöltés ideje: 2013.03.26.
PHELPS, E. S. (2000): Subsidize Wages. A response to „A Basic Income for All" by Philippe Van Parijs. http://www.bostonreview.net/BR25.5/phelps.html. Letöltés ideje: 2013.03.26.
SCHARLE-MEDGYESI (szerk.) (2012): *Felemelkedés közös erővel: a tartós mélyszegénység csökkentése célhoz kötött támogatások révén. Zárójelentés 2012. március 12*.
Haza és Haladás Közpolitikai Alapítvány, Budapest. Forrás:
http://www.hazaeshaladas.hu/ftp/elso_tanulmany/tanulmany.pdf. Letöltve: 2012. március 17.
VAN PARIJS, P. (2000): A Basic Income for All. If you really care about freedom, give people an unconditional income. http://www.bostonreview.net/BR25.5/vanparijs.html. Letöltve: 2008. 04.11.

VAJDA NORBERT*

A közösségvesztést követő társadalmi integráció lehetőségei

Absztrakt:
A XXI. századi hazai lakhatási szegénység nagyon sokféle formában jelentkezik, a közbeszédben rögzült „hajléktalan" kategória ennek csak egyik, önmagában is rendkívül heterogén világot rejtő szeglete. Tanulmányomban a lakhatási szegénység egyes formái közötti mozgásokkal és az ezek mögötti háttérváltozókkal foglalkozom. A makroszintű, elmúlt félévszázadban folyamatosan változó társadalompolitika releváns hatásai mellett a mikroszinten érvényesülő motivációkat is vizsgálom. Utóbbi esetben a lakóhelyen mozgósítható erőforrások területi összefüggéseit a hozzáférhetőség dimenzióján túl a közösségi integráció átalakuló formái között elemzem.

Kutatási eredményeim azt mutatják, hogy a deprivált élethelyzetekben a társadalmi tőke hasznosításának új formái is megjelentek. A munkaerőpiaci részvétel továbbra is a közösségi szolidaritás alappillérre, ám az átalakuló feltételek között a nyilvánvaló előnyök mellett a determinisztikus folyamatok az érintetteket a kirekesztettség általuk addig még nem ismert körülményei közé kényszerítik.

Abstract: Prospects of social integration after the loss of community
The domestic housing poverty can make an appearance in many different ways in the XXI century. "Homeless" category -, which is common in public discourses- is just one stratified slice of this very heterogeneous world.

This paper deals with the migrations between various forms of housing poverty. It examines the relevant effects of the constantly changing macro-level social policy of the past 50 years and micro-level motivations too. In the second case I analyze the relationship between the available local resources and the transforming dimensions of community integration.

Research results show that new forms of utilizing social capital have appeared in deprived life circumstances. The participation in the labor market continues to be pillar of the community solidarity, but beyond the obvious advantages, the stakeholders have to face with entirely unknown forms of exclusion.

---

* A szerző a Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Kar egyetemi tanársegédje, az ELTE-TÁTK Szociológiai Doktori Iskola doktorjelöltje

Társadalom- és gazdaságpolitika

Magyarországon az elmúlt fél évszázadban a depriválti térségek kialakulásban a redisztributív és piaci elosztás váltakozó prioritásai döntő szerepet játszottak, míg az érintett területek népesség-összetételének homogenizálódásában a társadalomszerkezeti folyamatok domináltak (Ladányi-Virág, 2009). A mindenkori döntéshozók által meghatározott gazdaságpolitika és a tudatos társadalompolitikai intervenciók a mikroszintű döntések befolyásolását célozzák, de ezek többnyire csak az egyén társas kapcsolatain keresztül érvényesíthetik hatásukat.

A települési hierarchiából következő egyenlőtlenségeket az államszocialista vezetés felismerte, és következetesen igyekezett ellene fellépni. A körzetesítés fűnyíróelvszerű, átgondolatlan koncepcióján túl a nagyvárosi termelési központok közelében elérhető lakóingatlanok bővítése érdekében, napjaink lakáspiacát is alapvetően meghatározó, konkrét lépéseket tettek. Az intézkedéssorozattal összefüggő társadalompolitikai irányelv szerint a lakáshiány és a lakáselosztás igazságtalanságai a második világháborút megelőző arisztokratikus berendezkedés maradványai. Az államszocialista hatalom mindkettőt meg akarta szüntetni, de csak az első esetében tudott számottevő eredményeket felmutatni. Ahogyan Szelényi Iványék 1970-es években végzett kutatási eredményeiből jól tudjuk, a papíron rögzített elvekkel szemben a munkahelyek közelében épült, korszerű panellakásokba döntő többségében nem munkáscsaládok költöztek, hanem a magasabb érdekérvényesítő képességgel rendelkező, képzettebb népesség talált új otthonra (Konrád-Szelényi, 1971).

A munkásszállókon családok elhelyezésére nem nyílt lehetőség. Az itt lakók jobbára azok a személyek voltak, akik a gazdaságszervezési központoktól messze rendelkeztek csak állandó lakhatással. A lakáselosztás igazságtalanságait tehát nem sikerült megszüntetni, a képzetlen, depriválti népesség továbbra is az agglomerációs övezeteken túli, szerepkör nélkül hagyott falvakban koncentrálódott.[1]

Az 1990-es években a politikai rendszerváltást kísérő gazdasági rendszerváltás következményei szinte azonnal éreztették hatásaikat. A piacgazdaságban a „kapun belüli munkanélküliség” valódi munkanélküliséggé transzformálódott, ami a szolgáltatások dominálta termelésben elsősorban a képzetlen alsó státuszú népességet érintette. A munkásszállókat bezárták, jövedelem hiányában pedig a nagyvárosokban rövid idő alatt nagy tömegek veszítették el a fedelet a fejük fölül. Az utcára kerülteket felkaroló civil szervezetek elérték, hogy a hajléktalanság problémája bekerüljön a köztudatba, majd azt is, hogy a későbbiekben a szociális ellátások között önálló célcsoportot alkotva, támogatásukra állandó intézményrendszer épüljön ki.

Lakhatási szegénység fogalmi kerete

Az idén 25 éves magyar piacgazdaság tehát új kihívásokat teremtett a társadalmi munkamegosztásból mind inkább kiszoruló néptömegek számára. Az állam visszaszoruló felelősségvállalása elsősorban a munkahelyek felszámolását jelentette, amely ha alacsony szinten is, de státusztól függetlenül garantált fogyasztást biztosított. Ez az alapvető változás nem hagyta, nem hagyhatta érinthetetlenül a magyar rétegek egymáshoz való viszonyát, ami

[1] A szegregálódó falvakba beszorult népesség esetében a redisztribúció egyenlőtlenségeit az 1970-es évek közepétől mind inkább kiterjedő, az államszocialista időszak központosított termelőkapacitásai mellett érvényesülő második gazdaság sem tudta ellensúlyozni.

napjainkra mind a szélesebb értelemben vett társadalmi dezintegráció, mind a lokális közösségek eróziójában tetten érhető.

A státuszhierarchia a lakhatási szegregáció formájában láthatóvá teszi az eltérő érdekérvényesítő képességgel rendelkező csoportok kontúrjait. A környezet folyamatainak saját szükségletkielégítés-érdekében történő befolyásolása a társadalmi mezők mindegyikében érvényes, ugyanakkor a lakhatási viszonyok azok, amelyek egyértelműen, mindenki számára értelmezhető módon mutatják meg a különbségeket. Nem véletlen, hogy az önmaga létfeltételeihez viszonyító, lakhatását komfortos feltételekkel megteremtő népesség a nyomor legszélsőségesebb formájaként tekint az 1990-es évektől megjelenő nagyvárosi „hajléktalanokra".

A hajléktalanság fogalma - hasonlóan a legtöbb társadalomtudományi rétegképző változóhoz[2]-, nem pontosan definiált.

> *„Nincs olyan, hogy „hajléktalanok". Helyesebben, van egy ilyen fikció, ahogy minden megjelölés az."* - állapította meg Győri Péter 2005-ben született írásában (Győri, 2005).

Ezzel a kijelentéssel jelen sorok szerzője is egyetért. Biztonsággal mindössze annyit mondhatunk, hogy a csoport minden tagja esetében igaz az az állítás, hogy a lakhatás feltételei tartósan nem megoldottak.

A fentiekre való tekintettel a hajléktalanság terminológiai keretét nem jogi aspektusban, hanem a hazai és a nemzetközi szakirodalom főbb értelmezési kategóriáit kiindulópontként elfogadva, szociálpolitikai szempontok érvényesítése mellett tárgyalom. Elsősorban az „rooflessness" és a „houselessness" állapot társadalmi kapcsolódásait, illetve mindkét élethelyzet viszonyrendszerét elemzem a „living in insecure housing" kategória lakhatási feltételeivel való összehasonlításban. Az ETHOS tipológia megközelítését elfogadva a hajléktalanságra nem mint egy körülhatárolható, rögzült társadalmi állapotra, hanem mint folyamatra tekintek, amely Magyarországon napjainkban több százezer háztartást érint.

A lakhatási szegénységnek ebben a kategóriájában tehát nemcsak azok érintettek, akik mindennapi küzdelmet folytatnak otthonaik megtartásáért,[3] hanem azok is, akik formális szervezetek szállásain vagy szívességi lakáshasználóként kénytelenek életkörülményeiket fenntartani. A területi változó a hozzáférés és a jogosultság kritériumait takarja, míg a fizikai feltételek az adott ingatlan állapotát, felszereltségét jellemzik. Egy pillanatra sem szabad elfelejteni, hogy a szakkifejezések mögött a valódi nyomor rejtőzik, amely a létfeltételek rögzítésével alapvetően befolyásolja az ebben a környezetben tengődők közösségi integritását, s ezen keresztül mindennapi életesélyeit.

Elemzésemben nem a közbeszédben „hajléktalanokként" azonosított, utcán vagy hajléktalanszállókon élő emberek helyzetével foglalkozom. Nem is azokkal, akik lakhatásukat a munkaerőpiac és a közszolgáltatások hozzáférhetőségének szempontjaiból megteremtették, de annak megtartásában gazdasági okok miatt folyamatosan komoly kihívásokkal kell szembenézniük. Arra a közegre koncentrálok, amelyben a társadalmi rétegek térbeli

[2] Lásd bővebben a csoportképző ismérvek önkényességéről pl. Ladányi János-Szelényi Iván vitáit Kertesi Gáborral és Michael S. Stewarttal a „cigány", illetve az „underclass" kategóriák használhatóságáról, illetve határairól (Ladányi-Szelényi 2001; Stewart 2001; illetve Ladányi-Szelényi 1998; Kertesi 1998).

[3] Bár az elmúlt évek egyik legfontosabb társadalompolitikai intézkedéssorozata a lakhatás megőrzését tűzte ki célnak, ennek a szegmensnek a problémáját nem sikerült, nem sikerülhetett felszámolni.

elkülönülése végletesen determinálja az alsó státuszú népesség mobilitási esélyeit,[4] s amelyben kedvezőbb feltételeket biztosító területeken *belül* a depriválti populáció egy része állandó lakóhelyváltásokra kényszerül.

Adatfelvételek

A lakhatási szegénység fentebb meghatározott keretei között az elmúlt években több adatfelvételben is szerepet vállalhattam (Kozma-Vajda et al, 2010, illetve Vajda, 2009; 2010-2011; 2014). Az egymástól független, kvalitatív és kvantitatív módszereket egyaránt alkalmazó kutatások a

(1) piaci és közszolgáltatásokhoz való hozzáférés mellett

(2) a gazdasági és társadalmi determinációkkal, valamint

(3) a státuszinkonzisztencia és belső tagozódás jelenségével foglalkoztak.

Az adatok másodelemzése azt mutatja, hogy a lakhatási szegények kiterjedt táborán *belül* az elmúlt másfél évtizedben mind határozottabban kirajzolódik egy csoport, amely Budapesten megszerzett lakhatását rendszeresen feladni kényszerül. Egyik részük nincstelenként érkezett a fővárosba, másik részük pedig jellemzően családi tragédiák következtében került utcára. Közös bennük, hogy a magasabb státuszú csoportokhoz fűződő, alapvetően formális közegekben érvényesülő kapcsolataikat a végsőkig igyekeznek megőrizni, budapesti lakhatásuk bizonytalansága ugyanakkor rendkívül megnehezíti ezt. A gazdasági környezet, s az ezen keresztül elérhető munkajövedelem hozzáférhetősége azonban arra ösztönzi őket, hogy a városhatáron belül alkalmazkodjanak a változó körülményekhez.

A lakhatási szegénységgel sújtott népességnek ez a szegmense, amelynek tagjai annak ellenére, hogy a korábban biztosított önálló lakhatás mellett elveszítették mikrokörnyezetük személyközi viszonyokra épülő támaszait, képesek a társadalmi tőkéjük új feltételek közötti, közösségi integrációjukat támogató hasznosítására.

Nagyvárosi dezintegráció

A hajléktalanság[5] okait, illetve stációit kutatók előtt jól ismert, hogy a lakhatás elveszítésében, illetve feladásában nem a gazdasági háttérváltozók elsődlegesek. A szűkebb értelemben vett közösségi és családi kapcsolatok azok, amelyek erodálódása elsősorban felelőssé tehető az egyén lakásvesztéséért (Breitner, 1999). A jelenkori, posztmodernnek nevezett társadalmakat a közösségek dezintegrációja és az egyén részére krízishelyzetben természetes támaszt nyújtó kapcsolatok visszaszorulása jellemzi.

A folyamat hatásai alól a nukleáris család egyén részére támogatást, megbecsülést biztosító viszonyai sem jelentenek kivételt (Harcsa, 2014). Másrészről azonban a társadalmi munkamegosztásban történő részvétel - a termelésbe és fogyasztásba való bekapcsolódás

[4] A közbeszédben rögzült „hajléktalan-fikció” értelemszerűen része a lakhatási szegények csoportjának. Mint látni fogjuk, utóbbiak igen heterogén közeget képeznek, amelybe a lakásukat önként vagy kényszer hatására elhagyó tömegek mellett éppúgy beletartoznak a bizonytalan és/vagy elégtelen lakhatási körülmények között élők is. A tanulmány tehát nem arra vállalkozik, hogy a nevezett kategóriákat elkülönítse egymástól, mivel alapkoncepciójának lényege éppen az ezek közötti átfedések és átjárások megvilágítása. Lásd. bővebben: „Cirkuláris hajléktalanság” fejezet.

[5] Itt és a következőkben is a „hajléktalanok” kifejezéssel azokat a személyeket jelölöm, akik közterületen éjszakáznak, illetve a hajléktalan ellátás bármely lakhatási szolgáltatását igénybe veszik.

alappillérre - továbbra is a szélesebb értelemben vett közösségi integráció[6]. A hátrányok halmozódásának mechanizmusai szerint a gazdasági körülmények és/vagy a mikrokörnyezet instabilitása miatt bekövetkező lakásvesztés gyakorlatilag determinálja a munkaerőpiacról történő kirekesztődést is. Amíg az embernek nincs relatíve stabil közege rekreációra, addig a reintegráció esélyei, a munkajövedelmek szempontjából kedvezőbb területeken is, minimálisak maradnak. Ennek megteremtése tehát létkérdés, mégis az 1990-es években a fővárosi állandó lakhellyel nem rendelkező, munkahelyeiket elveszítő tömegek hajléktalanszállókon vagy éppen ideiglenes szívességi lakáshasználóként tengődve a nyomor és a kilátástalanság állandósulását konstatálhatták. Az egyéni életutak és az informális kapcsolatok szegmentációja mentén a szakemberek körében végzett interjúsorozatom alapján[7] az alábbi tipológiát különíthetjük el:

a) Azok az emberek, akik eltérő okok miatt, de elveszítették minden korábban meghatározó kapcsolatukat, mentálisan és fizikailag leépültek. Az új, támogató jellegű viszonyok létrehozásának és fenntartásának valószínűsége esetükben rendkívül alacsony.

b) Ettől az egyesek által „végállomásként", mások által „zsákutcának" aposztrofált élethelyzettől azoknak volt esélye távol maradni, akiknek maradtak működtethető kapcsolataik. A formális intézményhálózat szolgáltatásai mellett ezeken keresztül tömegeknek sikerült rendszeres munkajövedelemre szert tenniük, de lakhatási körülményeik hosszú távú, önerőből történő finanszírozásának hiányában marginális státuszuk nem változott.

c) A napi megélhetés biztonságosabbá tételének reményével sokan tértek vissza eredeti falusi közösségeikbe. A családi-közösségi szolidaritás és az alacsonyabb lakhatási költségek miatt egy meghatározó részük, munkavállalás reményében, többet tartósan már nem hagyta el települését. A termelő központok, ezen belüli is kifejezetten Budapest migrációs hatása azonban piacgazdasági körülmények között is megmaradt, az érkezők lakhatási körülményeit azonban elsősorban a tartós bizonytalanság jellemzi.

A továbbiakban a két utóbbi csoport képviselői körében az elmúlt 5 esztendőben végzett adatfelvételeim eredményeit mutatom be. Az érintett egyének, illetve családok tartózkodási helye mindkét esetben Budapest, ahol a szűkebb mikrokörnyezet vonatkoztatási pontjainak átalakulása mellett a szolidaritás változó formáira és hatásaira is fel kell hívni a figyelmet.

Lokális, depriválti közösségek dezintegrációja

A rendszerváltást közvetlenül követő gyár- és munkásszálló bezárások következtében hazaköltözők valóban újra felfedezhették a közösségi szolidaritás elveszettnek hitt élményét. A hasznosságérzet, a kompetens tudás nem a munkamegosztásban való részvételből, hanem elsősorban a családi szerepekhez kötötten tudott újjáéledni. Az olyan alapvető életfeltételek tartós bizonytalansága azonban, mint a napi élelem beszerzésének körülményei, betegség esetén az egészségügyi intézmények elérhetetlensége, téli fagyok idején a fűtés megoldatlansága a komfort nélküli kalyibákban a deprivált térségek állandósuló problémájává

[6] Mint látni fogjuk ez a paradoxon a lakhatási szegények fentebb lehatárolt csoportjára általánosan jellemző.

[7] Vajda Norbert: A beavatkozás határai, komplex egyéni szükségletek a budapesti hajléktalan-ellátásban, kézirat, 2014. Az interjúkban a fővárosi hajléktalanellátás szolgáltatói oldaláról a Menhely Alapítvány, az Oltalom Karitatív Egyesület és a Máltai Szeretetszolgálat vezető munkatársai vettek részt, 2013-14-ben.

váltak. Ezen körülmények között hosszú időn keresztül kizárólag a közösséghez tartozás kínált kiszámíthatóságot és stabilitást.

Az 1990-es évek első felét jellemző általános anómiás állapot az állam és a társadalom átalakuló viszonyrendszeréből következett. Az emberek azt tapasztalták, hogy a fokozott fogyasztás lehetősége az árubőségen keresztül valósággá vált, de ezzel egy időben az is mindenki számára egyértelművé vált, hogy a rendszeres munkajövedelmet az állam a továbbiakban nem garantálja polgárai számára. Az individuális szemlélet erősödése és a szolidaritás csökkenése a magyar társadalom egészére vonatkozott, mégis a depriválti kistelepüléseken, homogén tömbökben élő underclass tagjainál továbbra is ezekkel ellentétes irányú mechanizmusok domináltak. A radikálisan eltérő működést a lakhatási helyzetből következő elszigeteltség és az egymásrautaltság élményéből táplálkozó csoporttudat[8] teremtette meg, majd tartotta fenn tartósan (Ladányi-Szelényi, 2006).

A szegregált falvak nem ritkán etnikai dimenzióban is homogén társas identitásán az első törést azok okozták, akik a lokális szereplőkön kívüli kapcsolataikra támaszkodva meg tudták bontani a közös kiszolgáltatottságot kompenzáló belső értékrendszert. Ezt követően ezek az emberek foglalták el a helyi politikai-gazdasági elit pozícióit, amelynek mind a legális, mind az illegális mezőkben[9] érvényt tudtak szerezni. Erre jellemzően a településhatárokat túllépő, de lokális bázishálózaton alapuló politikai-hatalmi és gazdasági érdekrendszerek kínáltak lehetőséget.

A helyi eliten kívül azonban a falvak népessége számára továbbra is a redisztributív források jelentették - és mind a mai napig jelentik - az egyetlen, többé-kevésbé rendszeres bevételt. A szolidaritás mindinkább a családok, azon belül is az egy fedél alatt élő háztartások szintjére süllyedt, azonban napjainkban a dezintegráció már ezen a színtéren is érvényesül. A nélkülözés között a bevételek és költségek megosztása továbbra is csak a legalapvetőbb szükségletek kielégítését teremti meg, felhalmozásra, az egyéni preferenciák teljesítésére pedig nincs lehetőség. Az állandósult kiszolgáltatottság mellett a személyközi viszonyrendszerek gyengülésében a változó értékpreferenciák folyamatos konfrontációt teremtenek, ami a mikrokörnyezet stabilitását is alapjaiban ingatta meg (Kozma, 2004).

A következmény nagyon hasonló a nagyvárosi nukleáris családmodell válságához: a külső környezet kudarcai és konfliktusai a mikrokörnyezet informális csatornáiban nemhogy tompulnának, hanem mind inkább felerősödnek.

A közösségekhez kötött szolidaritás meggyengülése általános érvényű. A széttöredezett szolidaritás és a munkajövedelemhez való hozzáférés esetlegessége többeket arra sarkall,[10] hogy elhagyják a települést és a városokba költözzenek.[11]

[8] A modern társadalmakban a nagycsoportok határai a legtöbb esetben elmosódottak, ezért csoporttudatról is csak korlátozott formában beszélhetünk (Angelusz, 2000).

[9] Az illegális mezőben való tevékenység ebben a formában nem a kirekesztődés, hanem a társadalmi integráció eszközévé vált.

[10] Mind társadalomelméleti, mind szolgáltatásszervezési szempontból fontos lenne ismerni, hogy a nevezett migránsok milyen arányban érkeztek Budapestre az elmúlt 25 évben, erről azonban nincsenek megbízható információink. A különböző célcsoportokra fókuszáló ellátások tevékenységadminisztrációját nem sikerült megteremteni, így az egyes szolgáltatók statisztikai adatainak összevetésére nincs lehetőség. Sajnálatos módon ebben az esetben a kvalitatív technikák nem működnek. A lakhatási szolgáltatást is nyújtó szociálpolitikai és gyermekvédelmi rendszer szereplői eltérő területekről, gyakran egymásnak ellentmondó trendeket feltételeznek ugyanarra az időszakra vonatkoztatva.

[11] Körükben, országhatáron belül a legfőbb cél továbbra is Budapest, de a csoport nemzetközi migrációs tevékenysége is számottevő. Lásd erről bővebben pl.: Hajnal, 2012

Budapesti lakáshasználat

A deprivált térségek széttöredezett közösségeiből a fővárosba áramló nincstelenek[12], a helyben lakásukat elveszítő sorstársaikhoz hasonlóan, a kezdeti időszakban meglévő, megmaradt kapcsolatrendszerüket felhasználva képesek ideiglenesen fedelet biztosítani a fejük fölé. Valójában az informális kapcsolatok használata csak egy állomást jelent az állandósuló költözködések sorozatában. A rokonoknál, ismerősöknél történő ún. szívességi lakáshasználat előrevetíti az ideiglenességet. A jellemzően leromlott állapotú ingatlanokba összezsúfolt, alacsony vagy éppen semmilyen bevétellel sem rendelkező tagok között hamar feszültséghez vezet a lakásfenntartáshoz kapcsolódó költségek megosztása. Az azonos státuszú egyének szolidaritása így az új közegben sem lehet tartós.

> *„… mink egy hajléktalanok voltunk a párommal… kinn aludgáltunk az utcákon a párommal... bontott lakásokban, felkerültünk Szabolcsból, mert ott nem volt helyünk, egyik testvérem bevett, másik kidobott..."* Önkormányzati bérlakásban élő, budapesti középkorú nő, 2009-ben

> *„Anyukám nem adott helyt nekem… Szolnok megyéből jöttünk el… nagyon felelőtlenek voltunk … 5 és 3 éves gyerekekkel, nekivágtunk… a testvérem fogadott be, de nagyon sokan voltunk a lakásban, ott nem maradhattunk…"* Egyházi fenntartású bérlakásban élő budapesti középkorú nő, 2009-ben

A dezintegráció és társadalmi folyamatokból való kirekesztődés egyik fontos indikátoraként értelmezhető az egyén alapvető szükséglet-kielégítését garantáló mezők jogrendszeren *kívülre* torlódása (Gábor-Galasi, 1982). A feketegazdaságból származó alkalmazotti munkajövedelem mellett ennek legfőbb jele a lakhatás illegális körülmények közötti, hatósági fenyegetések ellenére történő fenntartása[13]. A város központi részén található, elhagyatott, leromlott, nem ritkán életveszélyes épületek gyakran nyújtanak menedéket a bizonytalan lakhatási körülményekkel rendelkezők számára[14]. A város dzsentrifikációs folyamatait elemző kutatásom során (Vajda, 2009) sikerült több egykori lakásfoglalóval interjút készítenem. A különböző hátterű egyének, családok vándorútjai egy közös pontban találkoztak az ezredforduló környékén, mivel ekkortájt ugyanabban a belvárosi romos épületben lettek önkényes lakásfoglalók, az esetek többségében kiskorú gyermekeikkel együtt.

> *„A Király utca 25-ben én voltam az első… bementem, jöttek a nénik, mondom nincs helyem, tényleg ott aludtam a szivacson a két gyerekkel…én voltam a főkolompos…aztán feltörtem az egyik lezárt lakást, nem volt nehéz, alig tartotta valami… egy szoba egy nagyon-nagyon kicsi konyha, meg egy WC, ennyi volt benn."* Egyházi fenntartású bérlakásban élő budapesti, középkorú nő, 2009-ben

> *„Anyám testvérei szóltak, hogy itt van még egy kis lyuk, gyere te is, így odaköltöztünk…"* Egyházi fenntartású bérlakásban élő budapesti, fiatal férfi, 2009-ben

Az események után 10 évvel készített interjúsorozatom során már senki sem lakott az elfoglalt épületben. A felkutatott családok azonban legfeljebb pár kilométerrel költöztek odébb. Kutató munkám fontos tapasztalata volt, hogy ezek az emberek nem őrizték meg egykori

[12] Az elvándorlás az esetek többségében nem hirtelen elhatározásból születik. Jellemzően több lépésben, hosszabb idő alatt, fokozatosan szakadnak el az otthonhoz kapcsolódó kötelékek.

[13] Jelen tanulmány kereteinél fogva nem foglalkozik azokkal a személyekkel, családokkal, akik még nem veszítették el otthonaikat, de ennek a kategóriának, a lakásmegszerzés és a lakásfenntartás költségeinek jelentős elmaradása miatt - pl. bírósági végrehajtás keretében-, egyértelmű bemeneti oldalát képzik.

[14] A kizárólag utcán, szabad ég alatt, erdőkben, vagy nem lakhatást szolgáló épületekben éjszakázók állandó összeütközésben vannak a jogállam hatósági szereplőivel.

sorstársaikkal való kapcsolatukat, néhány közvetlenebb rokoni kontextust leszámítva nem sokat tudtak egymásról, akkor sem, ha új otthonaik néhány száz méter távolságban helyezkednek el.

Eredeti, fizikailag több száz kilométerre élő közösségükkel rendszertelenül kerülnek érintkezésbe. Saját gyerekeik esetében mindennél fontosabbnak tartják, hogy minél előbb kereső szakmához jussanak. Nem a végzettség, hanem a szaktudás és a kapcsolati tőke élvez prioritást. A fiatal fiúk rendszerint az apjukkal, idősebb fivérükkel közösen kezdenek el dolgozni. A jobbára illegális foglakoztatásban végzett munkavégzés miatt hamar kikerülnek az iskolai képzésből, ami a felfelé irányuló vertikális társadalmi mobilitás esélyét minimálisra szorítja. A család rendszerint igényt tart jövedelmük meghatározott részére. Ezzel kapcsolatban az idősebb generáció képviselői az első pillanattól egyértelművé teszik a fiatalok felé, hogy erre a lakhatás fenntartása és megtartása (!) miatt van szükség, s ameddig egy fedél alatt élnek, addig ebben ne is számítsanak változásra.

> *„Megpróbálják azt csinálni, amit én mondok nekik .... csak nagyon nehéz….szeretnék azért már nekik valami kis külön valamit….nyáron jó, mert megy ez az aszfalt. Ők mennek és csinálják… kemény munka, de csinálják… akkor jobban össze tudjuk magunkat szedni… maguknál hagynak 1-2 ezer forintot, a többit ideadják anyának… persze."* Egyházi fenntartású bérlakásban élő budapesti, középkorú nő, 2009-ben

A kamaszgyerekek függetlenedési törekvései a korai gyermekvállalásban jelentkeznek, ami önmagában semmiképpen sem járul hozzá - szélesebb és szűkebb értelemben vett - családjuk lakhatási problémáinak enyhítéséhez. A család interakciós mintázatában a közösen megélt nélkülözések élénken jelen vannak, ami a közvetlen vérségi kapcsolatokon keresztül erős családi kötelékeket teremt. Ez óriási előnyt jelent a társas kapcsolataikat elveszítő, lakhatásukban ugyancsak folyamatosan veszélyeztetett, magukra maradt egyénekhez képest.[15]

Budapesti hajléktalan ellátás

A Budapesten korábban lakhatással rendelkező emberek a státuszvesztés problémáját is érintő elmagányosodáshoz vezető krízishelyzet következtében, saját erőforrások és informális kapcsolatok hiányában, a formális ellátórendszer segítségét tudják leginkább igénybe venni. Ezen belül a lakhatást is biztosító szociálpolitikai szolgáltatások közül az alacsonyküszöbű, a belépéshez minimális jogosultsági kritériumokat meghatározó hajléktalanellátó rendszer tudja az érintetteket legnagyobb arányban befogadni.

> *„… elkövettem, olyan hibát, hogy… a feleségem dolgozott... s odaadta az albérleti pénzt... s én nem befizettem az albérletet, hanem mondom befektetetem, s akkor abból még tudunk majd élni egy ideig…..s jövő hónapban is odaadta, de azt is elveszítettem….s még akkor sem kellett volna elmennünk az albérletből, mert többé-kevésbé fizettünk mindent rendesen... csak a feleségem tartotta ezt nagyon erkölcstelen dolognak… így ő elment a fiához, én meg hazamentem vidékre…aztán ott nem volt semmi lehetőségem, visszajöttem, megint laktam albérletben is, most meg szállón lakom…"* Átmeneti hajléktalanszállón élő, középkorú férfi, 2010-ben

[15] Természetesesen ezek a családok sem tudják minden tagjukat megvédeni attól, hogy kiessenek a család védőhálójából. Ők a későbbiekben nem ritkán a cirkuláris hajléktalanság új belépőinek számát gyarapítják.

A magyarországi mélyszegények csoportján belül a fővárosi hajléktalanszállókon és közterületeken élők nagyobb részénél a lakhatás és a napi élelem beszerzésének állandó kétségei között a hosszú távú tervezés alapfeltételei sem teljesülhetnek.[16].

A családból, közösségekből, társadalmi folyamatokból való kirekesztettség a szerepek és a hozzájuk kapcsolódó jogok és kötelezettségek sokféleségét számolja fel, miközben kizárólag a hajléktalan kategória érvényességét hagyja meg[17]. A kiszolgáltatottság a saját élethelyzetet befolyásoló döntési lehetőségek minimalizálódása mellett válik mind elviselhetetlenebbé. Az állandósuló feszültséget és az ebből folyamatosan táplálkozó frusztrációt az alkohol rendszeres fogyasztása ideiglenesen tompítani képes, de ezzel párhuzamosan az egyén mentális és fizikai képességeit visszafordíthatatlanul károsítja. A következmény nem lehet más, mint annak a statikus állapotnak a kialakulása, amely a magasabb státuszú csoportok tagjaitól és a munkamegosztás folyamataitól is véglegesen elzárja az érintetteket.

A krízisállapot elmélyülése és a társadalmi folyamatokból való kizárás ellen a formális válaszok jelenlegi formájukban nem hatékonyak. Pedig nemcsak a hajléktalan-rehabilitációs intézményekben, hanem az átmeneti szállókon, sőt az egynapos jogviszonyt teremtő éjjeli menedékhelyek szakmai programjában is szerepel a foglalkoztatás és lakhatás segítésén túl a szociális integráció támogatása.

> *„A magyarországi hajléktalan ellátás a máig magán viseli a kezdeti évek nyomait… nem maradt erőnk, és nem volt segítő eszközünk a hajléktalanok tömegének csökkentésére, az egyén társadalmi tagságának, önbecsülésének, egészségének, hitének visszaszerzésére. Heroikus küzdelmünk nyomán sikerült közösen kialakítanunk egy a hajléktalanságot végállomásként kezelő, a hajléktalan embereket legtöbbször csak életben maradásukban segítő hajléktalan ellátást Magyarországon."* Írta Vecsei Miklós 2008-ban (In: Győri-Maróthy, 2008:1).

Tudatos, hosszú távú, megtervezett és az egyén szükségleteihez igazított beavatkozás a hajléktalan-ellátás intézményrendszerén belül a rehabilitációs intézményekben történik. Ezek az egyén társadalmi tagságának helyreállítása érdekében különböző, rendszerint egy-egy elismert, több évtizedes tapasztalattal rendelkező szakember elképzelésére épített modellt valósítanak meg. Sajnálatos módon ők önmagukban, az intézményeik rendkívül alacsony férőhelyszáma miatt, makroszintű változásokat nem hozhatnak. Ezeken túl néhány száz fő bevonására alkalmasak az Európai Uniós forrásokból fedezett, szállókon és az utcai szolgáltatások körére is kiterjesztett reintegrációs programok. A hajléktalan-ellátásban éves szinten tízezres nagyságrendben jelenlévők számához viszonyítva könnyen belátható, hogy rendszerszintű változások ezektől sem várhatóak.[18]

---

[16] Amint azt a fenti interjúrészletből is láthatjuk, a felhalmozásra és az ebből következő magasabb fogyasztásra való szándék nem tűnik el. A „befektetés" a döntési kompetencia és a kompetens tudás létezését hivatottak igazolni, amellyel az egyén közösségi tagságát igyekszik mások mellett saját maga előtt is igazolni.

[17] Hajléktalan kategória mint „hajléktalan-fikció" nemcsak a külvilág terminológiájába, hanem az érintettek identifikációjába is beépül.

[18] Az alapvető probléma, hogy a hazai hajléktalan-ellátás célja sohasem került társadalompolitikai kontextusban meghatározásra. Ehhez a nem kívánt állapothoz minden bizonnyal szélesebb összefüggések tisztázatlansága vezet. Intézményszintű probléma, hogy az egyén és/vagy család lakhatási szegénységére a szociális ellátórendszer eltérő tagjai egymással csak esetlegesen egyeztetett válaszokat fogalmaznak meg. A hajléktalan ellátás kapcsolata az olyan alapvető, vérségi-rokoni kapcsolatokra, ennek megfelelően a közösségi integritásra tudatosan erőforrásként tekintő szereplőkkel sem tisztázott, mint a gyermekvédelem vagy a családsegítés. A hajléktalan-ellátás helyzete sajnos egyáltalán nem kedvezőbb az egyén speciális szükségleteire célzott válaszokat megfogalmazó pszichiátriai és szenvedélybeteg ellátás esetében sem.

A fővárosi hajléktalan-ellátórendszer a nevezett körülmények ellenére mégis képes folyamatosan hozzájárulni jelentős néptömegek társadalmi reintegrációjához. Az egyén komplex szükségletei közül azonban szinte kizárólag az alapszükségletekre tud reagálni, így a fedél biztosításán túl az alapvető élelmezés, tisztálkodás és a ruházkodás azok a területek, amelyekhez minden rászoruló hozzáférése biztosított.

> *„Romániában, ha nincs családod, nem lehet megélni. 2008. május közepe óta vagyok Magyarországon. Hajléktalan vagyok, a budai erdőkben élek. Láthatod, nem vagyok vadember, senki meg nem mondja rólam, hogy otthontalan vagyok, mert én adok magamra. Én megveszem azt, amire szükségem van. A szociális munkásoktól kérhetnék ruhát, cipőt, de én inkább megveszem a kínaiaktól. Sőt, még fodrászhoz is rendszeresen járok. Szoktam viccesen mondani a többi hajléktalantársamnak, hogy ti nem is tudjátok, milyen jó dolgunk van! Romániában is éltem az utcán, de én ott nem találkoztam … olyan intézménnyel, ahol az ember egyszerűen besétál, s tisztálkodhat, vagy éppen kimoshatja a ruháit.* Télen-nyáron a budai erdőkben élő fiatal férfi, 2010-ben

A hazai hajléktalan-ellátás egészségügyi intézményeinek, vagy az idősek részére fenntartott hajléktalanok otthonainak hozzáférhetősége Budapesten sem nevezhető teljes körűnek. Ezek kiépültsége jellemzően az adott területért felelős szolgáltató kapacitásaitól, alternatív - tehát nem a központi költségvetésből származó - bevételeitől függnek, amelyek a többi társadalmi rétegtől elkülönítve működnek, megteremtve egy párhuzamos, a perifériális helyzetűek részére kiépített intézményrendszert. Végeredményben azt láthatjuk, hogy az érintettek mind a közvetlen állami fenntartású, minden társadalmi réteg előtt nyitott intézményekben, mind a közvetlenül civil vagy egyházi fenntartású, de a hajléktalan-ellátáson belül található szolgáltatásokban megtalálhatóak.

Cirkuláris hajléktalanság

A hajléktalanlét a „hajléktalan-fikció” ellenére egyáltalán nem minden esetben jelent végállomást. A cirkuláris hajléktalanságban az emberek az ideiglenes szállások között vándorolnak. Ennek a vándorútnak meghatározott pontjain találkoznak a hajléktalan-ellátással, majd meghatározott pontjain eltávolodnak tőle. A közterületeken élők az utcai szociális munkások látókörébe kerülhetnek, a lakhatást biztosító ellátások pedig ideiglenesen fedelet nyújthatnak a rászorulóknak.

> *„… a mélyszegénység, a bizonytalan lakhatási körülmények világán belül igen intenzív ki-bemozgás, fluktuáció észlelhető az önálló lakhatást nélkülöző (intézményes lakhatásra szoruló) és valamifajta önálló, de bizonytalan lakhatási állapot között”*(Győri-Vida, 2010:11).

A rendszer különböző pontjain ki-bemozgó személyek aránya az idődimenzió figyelembevétele mellett tehát számottevően változik. Nem tudjuk pontosan, hogy az elmúlt években mekkora létszámú volt a magyar társadalomnak ez a specifikus populációja, azonban a kvantitatív adatelemzésen alapuló mérések és az ezekre épülő szakértői becslések több tízezres tömegről szólnak.

A hajléktalan emberek körében a Menhely Alapítvány 1999 óta azonos módszertan alapján végez adatfelvételt. A Február Harmadika munkacsoport, a hajléktalan ellátásban dolgozó szociális munkások segítségével, minden év azonos időszakában a válaszadásra hajlandó és az adatfelvétel időpontjában éppen valamelyik szállón vagy utcán éjszakázó személyeket kérdezi

meg.[19] Az adatfelvétel nem lehet reprezentatív, de vizsgált problémánk szempontjából ennek negatív hatásaival nem kell számolnunk.[20] A témában az egyetlen Magyarországon fellelhető országos vizsgálat adatai alapján arra vagyunk kíváncsiak, hogy egy adott időszak alatt, hány *különböző* egyénnel találkoztak a kutatás készítői.

> *Azon nem csodálkoztunk, hogy az egymást követő évek kérdezései alkalmával nem ugyanazt a 7 500 embert találtuk ugyanazokon a helyeken, nagy meglepetést okozott viszont, hogy* ***összesen 27 662 különböző hajléktalan embert találtunk*** *az említett időszakban. ... szinte bizonyosak lehetünk abban, hogy a vizsgált öt év leforgása alatt <2006-tól 2011-ig> valamennyi időt utcán élők, illetve szállón lakók száma nem lehetett kevesebb 48 ezer főnél"* <Kiemelés eredetiben is> (Gurály, In: Győri-Vida 2013:145).
>
> ***„… az adatbázisban csak egyszer szereplő hajléktalan emberek száma meglepően nagy állandóságot mutat a vizsgált években.*** *Ha nem az összes válaszadó számát tekintjük, hanem az adott évből az adatbázisban szereplő összes megkérdezett számához viszonyítunk ... akkor hasonlóan kiegyensúlyozott képet kapunk…"* <Kiemelés eredetiben is> (Szabó, In: Győri-Vida 2013:152).

Az adatok részletes vizsgálatából kiderül, hogy a megkérdezett személyek 70%-ával (!!!) csak egyetlen egyszer találkoztak az adatfelvétel készítői a hat esztendő alatt (Szabó, In: Győri-Vida 2013:151). Ezt a kiugróan magas arányt alapvetően kétféle jelenség magyarázza.

1. Egyrészről, a kutatók által is hivatkozott, az adatfelvétel korlátaiból adódó problémákat kell rendszerezni.
2. Másrészt az egyéni életutakban megfigyelt, a közösségi integritás változó formáinak közvetett lenyomatát szükséges értelmezni. [21]

Az adatfelvétel korlátait részletesen elemzik a szerzők, ami minden valószínűség szerint meghatározó részét magyarázza a 70%-os értéknek. A hajléktalan-ellátásba beragadt, de a kutatók előtt rejtve maradt látens tömeg mellett ugyanakkor joggal feltételezhetjük az ellátórendszernek azt a hatását, amely a lakhatás biztosításával az egyéni életutak mentén hozzájárul a magasabb státuszú társadalmi csoportokkal való kapcsolatok ideiglenes vagy tartós rendeződéséhez. Ez a hajléktalan státusz elveszítésével is együtt jár.

Ennek eredménye, hogy a közfelfogás szerinti hajléktalan címkéjétől éves szinten több ezer ember képes megszabadulni. Az egyéni életutak elemzése alapján azt állítom, hogy, a gazdasági mezőben érvényesülő készségeik *állandósága* mellett, a fővároson *belüli* sorozatos lakhelyváltoztatásuk társas kapcsolataik átrendeződésével teremti meg a reintegráció tartós feltételeit.

---

[19] A Február Harmadika kutatás potenciális válaszadói lakhatási körülményeik miatt tökéletesen illeszthetők a hajléktalan-fikcióba, így a lakhatási szegénység speciális szegmeseként, valamint annak további megjelenési formái közötti vándorlásukkal megfelelő egységet képeznek elemzett problémánk pontosabb megismeréséhez.

[20] Ennek oka, hogy nem az alapsokaság mintázatait kívánjuk az egyes válaszok megoszlásai mentén igazolni. A független adatbázisok bevonásával célunk - mindösszesen - az, hogy egyéni életutakban megfigyelt, a perifériális léthelyzet rendszeres helyváltoztatási kényszerének makroszintű arányaival kapcsolatos elképzeléseinket pontosítani tudjuk.

[21] A két háttérváltozó összefüggése is valószínűsíthető, de ennek arányáról az alapadatok ismerete nélkül semmilyen határozott elképzelésünk sem lehet.

Munkamegosztás és szolidaritás

Saját, célzott kutatásomban a lakás- és nem ritkán családvesztés traumáját, valamint az átalakuló szociális kapcsolatok következményeit és a marginalizálódott élethelyzetekben a forrásokhoz való hozzáférés formáit kutattam (Vajda, 2010-11). Interjúalanyaim mindegyike hajléktalanná válása miatt hosszabb időszakra teljesen kiszorult a munkaerőpiacról. Az adatfelvétel időpontjában azonban már rendelkezett tartós munkajövedelemmel, és ezen keresztül rendszeresen tevékenykedett saját státuszán kívüli szociális környezetben is. A megkérdezettek között voltak, akik éppen közterületen, utcán, elhagyatott épületekben, városkörnyéki erdőkben, s voltak, akik valamilyen formális intézményben - hajléktalanszállón, idősek otthonában, egészségügyi intézmények különböző osztályain, stb. - oldották meg ideiglenes lakhatásukat.

A hajléktalanságból való „kilépés" következhet egyszerűen abból, hogy egy másik célcsoportra fókuszáló szociális vagy akár egészségügyi intézményben kaptak ideiglenes elhelyezést. Ezekben az esetekben nem a lakhatási, hanem valamilyen egyéb - például egészségügyi, életvezetési - szükségletre reagál az ellátás, így az igénybevevők címkéje - és nem ritkán ezen keresztül saját identifikációja is - ezt követi.

> *„… éltem szenvedélybetegként … ez a szüleimnek meg a családomnak köszönhető, hogy belemeneküljem még gyerekfejjel… aztán voltak munkahelyeim…, de, mint tudjuk, a kábítószer és az alkohol is nem kevés pénzbe kerül… aztán egyszer csak azt vettem észre, hogy utcára kerültem. Először ott vidéken, ahol van a szülővárosom, ott kezdtem el csövezni, lerobbant sporttelepek öltözőjében aludtam, állomás WC-jében… aztán így felkerültem Pestre, itt-ott építkezéseken dolgoztam... aztán a végén maradt az utca. Elkezdtem aluljárókban aludni… majd rájöttem, hogy ez nem az az életszínvonal… egy szervezeten keresztül lekerültem Ráckeresztúrra, ami egy drogterápiás otthon… egy évig voltam ott… majd visszakerültem utcára, mert volt ott néhány csúszásom… bekerültem egy hajléktalanszállóra… ott ismerkedtem meg a jelenlegi feleségemmel. Van négy gyerkőcünk… kimentünk albérletbe, de azt sajnos nem igazán tudtuk finanszírozni… jelenleg egy családok átmeneti otthonában lakunk."*
> Családok átmeneti otthonában élő, budapesti középkorú férfi, 2011-ben

A cirkuláris hajléktalanságban érintettek jellemzően a társadalmi tagozódás különböző szereplőihez fűződő személyes kapcsolataiknak köszönhetően tartósan képesek a redisztributív ellátásoktól *független* munkajövedelemre szert tenni. Ezek a bevételek szinte *sohasem bejelentett* munkahelyekről származnak, mégis az illegalitás itt nem kirekesztődéshez, hanem a többi társadalmi csoporthoz való illeszkedést biztosítja. Ennek oka, hogy többféle formában, de minden esetben személyes kapcsolatokon alapuló, a többség valós szükségleteire reagáló, általuk *elismert teljesítményekhez kötődő* munkavégzésre kerül sor.[22]

Az érintettek, a modern kor alsóbb státuszú nagycsoportjaihoz, így a statikus léthelyzettel jellemezhető emberekhez hasonlóan, érdekeik érvényesítéséért nem lépnek fel közösen, és nem jellemzi őket a belső csoportszolidaritás sem.[23] Tömegszállókról, a közös napközbeni tevékenységekből gyakran igen jól ismerik egymást, mégis a hajléktalantársadalomnak ebben

[22] Ebből következik, hogy guberálás és a kéregetés semmi esetre sem tartozhat ebbe a körbe. Ennek megfelelően az általam alkalmazott terminológia nem esik egybe a Február Harmadika Munkacsoport által használt jövedelemkategóriával. Lásd. még: Gurály, In: Győri-Vida 2013: 147-148

[23] Ez alól kivételt jelentenek a külső személyek - például szociális munkások - által tudatosan szervezett csoportok, amelyek a közösségfejlesztés társadalmi akció modelljét alkalmazva a fennálló hatalmi viszonyok megváltoztatását tekintik céljuknak.

a dinamikusnak nevezhető szegmensében sem nagyon alakulnak ki szoros kötelékek. Belső rétegződésükben a lakásvesztés előtti státuszok nem sokat számítanak, a gyors állapotromlások és a halálozások magas aránya miatt szinte kizárólag a jelen teljesítménye értékelhető.

Az ebbe a csoportba tartozó személyek[24] mindannyian tudatosan határolják el magukat, akár ugyanazon a szállón tartózkodó,[25] statikussággal jellemezhető sorstársaiktól. Érvelésükben egyértelműen központi szerepet játszik az azonosnak látszó élethelyzetben tanúsított magatartások közötti különbségek hangsúlyozása.

> *„…az emberek azért lesznek hajléktalanok, mert nem tudják megoldani a problémáikat… mivel úgy általában minden életfeltétel hiányzik… s elég sok ember van, aki emiatt baromi összeférhetetlen… s mindenhonnan kitiltják”* Átmeneti szállón élő, középkorú nő, 2011-ben

A magatehetetlenségre, a döntési kompetencia hiányára és a saját mikrokörnyezet befolyásolásának drámai csökkenésére hívják fel a figyelmet. Ezzel állítják szembe önmagukat, akik ugyanazokon az ágyakon hajtják nyugovóra a fejüket, de minden nap tesznek azért, hogy ezen változtassanak.[26]

> *„…igen, és ez a hajléktalanokra jellemző… belenyugszanak… hogy ezt most itallal, vagy anélkül, másmivel…, de én ezt végig egy állapotnak tartom, tehát egy körülménynek, de nem identitásnak. Nekem van más identitásom… azt mondták nekem nemrég egy beszélgetés során, amin többen is részt vettünk, hogy te olyan nagyon józan vagy!… rettentően jólesett!... Azt mondani egy <volt> alkoholistának, hogy józan gondolkodása van… akkor e mögött van valami... néha úgy érzem, hogy én gondolkodásilag kívül állok a hajléktalanságon…”* Átmeneti szállón élő, budapesti idősebb férfi, 2010-ben

Összegzés

Tanulmányomban a magyarországi lakhatási szegénység egy speciális szegmensét vizsgáltam. Ez a marginális csoport területi és társadalmi hierarchia vetületében is rendkívül heterogén forrásokból kap utánpótlást, hasonlóan a tartósan kirekesztett népességhez. Tagjai ugyanakkor ez utóbbi csoporttal ellentétben nem szegregálódnak a többségtől, hanem a munkamegosztás folyamatain keresztül képesek a korábbi, több dimenzióban érvényes kirekesztettségüket felszámolni, s ezzel akár végleg elhagyni depriválta státuszukat.

Mindehhez a lakhatás és a személyközi viszonyok stabilitására van szükség. Utóbbi esetében a cirkularitásból való kilépéshez elengedhetetlen a rendszeres munkajövedelmet biztosító

[24] Fontos megjegyezni, hogy a kiszolgáltatottságból következő léthelyzet ennek a csoportnak a tagjaira is ugyanúgy vonatkozik, így a statikus állapotba való lecsúszás veszélye esetükben is bármikor bekövetkezhet.

[25] A személyes támogató közeg hirtelen megszűnése és a krízishelyzet gyors elmélyülése miatt közöttük is találunk olyanokat, akik az éjszakáikat közterületen töltik. *„Nem, fapadra nem akartam menni..., igen, ezt úgy képzeld el, hogy akkor az utcáról jártam dolgozni. Továbbra is lakásokat villanyoztam napközben, éjjel meg a dobozok alatt feküdtem.”*Átmeneti szállón élő középkorú férfi, 2011-ben

[26] A megállapítások érvényessége egyáltalán nem bizonyított, ugyanakkor jelen írásnak nem is célja ezek ellenőrzése. Meg kell jegyezni azonban, hogy az elhangzó magyarázatok az okokra szinte sohasem térnek ki, ha mégis, akkor a „személyiségjegyek” konceptualizálhatatlan fogalmával beérik a válaszadók.

kapcsolatok kialakítása, ugyanakkor tartós eredményhez a nukleáris család természetes támaszként való újraszerveződésére is szükség van.

A vizsgált populáció budapesti, 2000-es évek első évtizedét jellemző megjelenési formái tekintetében kutatási eredményeim alapján két fő forrást különítettem el.

A nagyvárosi nukleáris családokból kihulló, elmagányosodó emberek döntő többsége igyekszik helyben maradni. A krízishelyzet bekövetkezésékor az érintettek általában nem rendelkeznek semmiféle tartalékkal, így támogató hálózatuk kimerülésével, nagy valószínűséggel, a hajléktalan-ellátás helyi menedékhelyei jelentik az egyetlen lehetőséget arra, hogy ne a szabad ég alatt kelljen tölteniük az éjszakáikat.[27]

1989 után a homogén státuszú depriválti településeken, a lakhatási viszonyok által lehatárolt nagycsaládokban a társadalmi tőke krízishelyzetekben is hosszú távon érvényesülni tudott. A közös kirekesztettség egyértelműen a Putnam által leírt kollektív, összekötő társadalmi tőke kiterjedését fokozta, amely a közösségi tudat belső erősödése mellett a homogenizálódó csoportok *befelé* zárását is elősegítette[28] (Putnam, 2000).

Mindkét esetben Robert Castel által leírt kiilleszkedési folyamatnak vagyunk tanúi,

> *„… egy olyan koordináta rendszerben, ahol az egyik tengely a társadalomban a munka révén való betagolódásé vagy be-nem-tagolódásé, a másik pedig a társadalmi-családi társas kötelékekbe való beilleszkedésé vagy be-nem-illeszkedésé…"* (Castel, 1993:4).

A globális recesszió a szolidaritás szintjét a nemzetállamok szintjén is látványosan csökkentette, miközben a fogyasztás és az individualizáció továbbra is réteghelyzettől függetlenül értéket képvisel. Fukuyama a nagy szétbomlás fogalmával a bizalomhiányt, a közösségek és a családok felbomlását jellemzi (Fukuyama, 2000). Ez a fajta dezintegráció a lokális politikai-gazdasági hatalom legális és illegális pozícióinak megragadásával és kisajátításával kiépítette a depriválti térségek elitjét. Immár nem a putnami összekötő, hanem a szerző által áthidaló társadalmi tőkeként jellemzett erőforrás adja a különböző mezőkben növekvő társadalmi integritásukat. Rendkívül érdekes, hogy éppen erre az eredményre van esélyük azoknak az adott településen nyomorba beragadt, több generáció óta társadalmi kirekesztettségben élő személyeknek is, akik a szétzilálódott közösségi-családi kapcsolataik feladást követően véglegesen a fővárosba költöztek.

> *„… nagyon nehéz Pesten házat szerezni, de vidéken jobban meghalunk éhen… mindenképpen Pesten kell maradni, mert itt van munka… nem tudom hogyan tovább, nagyon sokan vagyunk… nem tudom mi lesz később, nem tudom, nem tudom…"*
> Önkormányzati bérlakásban élő, budapesti középkorú nő, 2009-ben

[27] Ezt mutatja a Február Harmadika Munkacsoport eredménye is: „*… a hajléktalan emberek rendkívül erősen kötődnek az egyes településekhez… ha a hajléktalan emberek kapcsolatba kerülnek egy hajléktalanellátó intézménnyel egy településen, akkor egészen elenyésző számban választják később e helyett egy másik település hajléktalanellátását"* (Szabó,: In: Győri-Vida 2013: 158-159)

[28] Ez a mindennapok szintjén az egy fedél alatt élők különböző forrásokból származó bevételeinek közös felhasználását jelentette. A nagyszülők nyugdíját és a különböző családtámogatásokat az aktív korúak, jellemzően képzettséget nem igénylő, idényjellegű napszámos bérével, vagy az ugyancsak ideiglenes bevételeket biztosító közmunkában történő részvétellel egészítették ki. A költségekhez való hozzájárulás nem jelentett automatikus tagságot, a költségekhez való hozzá nem járulás pedig nem jelentett automatikus kizárást. Az elsőre az Alföld-környéki tanyavilágban jellemző „csicskáztatás", utóbbira az aktív korú férfiak bevételeinek hiánya, illetve eseteges forrásainak önkényes felhasználása szolgáltat példákat.

> *„Jobban élek én itt Pesten, mint ők vidéken… tudod, hogy vannak azok ott? A testvéreim megdöglenek éhen, ha nem jönnek fel dolgozni Budapestre."*
> Önkormányzati bérlakásban élő, budapesti középkorú férfi, 2009-ben

Mivel az állam nem szabályozza a munkamegosztás minden szegmensét, a nevezett csoport tagjainak éppen azokon a területeken nyílik leginkább lehetőségük a belépésre, ahol a jogszabályok érvényessége kevéssé vagy egyáltalán nem teljesül. Az illegális fekete- vagy szürkegazdaság lehetőséget teremt számukra, hogy a szerepcserék révén a termelési és a fogyasztói oldalon is saját döntési kompetenciájuk határait kibővítsék, ami a társadalmi-gazdasági folyamatokban való részvétellel dezintegratív pozíciójuk korrekcióját is elősegíti.

Mindezt a társadalmi tőke átalakuló lehetőségei teremtik meg számukra. Lényeges megjegyezni, hogy az érintettek nem egyszerű elszenvedői az átalakulásoknak, hanem a bourdieui értelemben vett habitusukkal maguk is alakítják környezetük struktúráit (Bourdieu, 1983). A társadalmi pozíciók alkotta viszonyok közötti küzdelmek hosszú évtizedeken keresztül a hierarchiába szerveződő, de egymástól elkülönülő rétegek közötti konfliktusokkal leírhatóak voltak. A bemutatott mikro- és makroszintű környezeti feltételek változása azonban a legalsó státuszú, legkiszolgáltatottabb népesség tagjai számára is lehetőséget teremtett a társadalmi tőke egyéni szintű felhalmozásra és aktív használatára.

A nyomor és a kiszolgáltatottság ellenére így mégis képesek tartósan, a magasabb státuszúakkal partneri viszonyt létesítve bekapcsolódni a munkamegosztásba, ami a tartós reintegráció esélyét is megteremti számukra. Bizonytalan lakhatási feltételeik között azonban szinte kizárólag illegális munkavállalóként tesznek szert rendszeres jövedelemre, ami egyben determinálja közösségi integrációjuk mértékét.

Irodalomjegyzék

ANGELUSZ RÓBERT: Rétegződés és láthatóság, In Angelusz Róbert: A láthatóság görbe tükrei. Társadalomoptikai tanulmányok. Budapest, Új Mandátum, 2000. 39–58.

BÉNYEI ZOLTÁN–GURÁLY ZOLTÁN-GYŐRI PÉTER–MEZEI GYÖRGY: Tíz év után, Esély, 2000/1

BOURDIEU, PIERRE (1978): A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése. (Szerk.: Ferge Zsuzsa és Léderer Pál) Budapest: Gondolat Könyvkiadó

BOURDIEU, PIERRE (1997 [1983]): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Angelusz Róbert (szerk.): A társadalmi rétegződés komponensei. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 156–177.

BREITNER PÉTER: A hajléktalanná válás lépcsőfokai, Esély, 1999/1

CASTEL, ROBERT: A nélkülözéstől a kivetettségig - a "kiilleszkedés" pokoljárása, In: Esély, 1993/3

ETHOS Typology on Homelessness and Housing Exclusion, http://www.feantsa.org/spip.php?article120&lang=en

FUKUYAMA, FRANCIS (2000): *A nagy szétbomlás. Az emberi természet és a társadalmi rend újjászervezése*. Budapest: Európa Könyvkiadó.

GÁBOR R. ISTVÁN - GALASI PÉTER: A \"második"\ gazdaság. Tények és hipotézisek, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1982

GARY ALAN FINE, TIM HALLETT AND MICHAEL SAUDER: Myths and Meanings of Bowling Alone, Society, September 2004

GIRASEK EDMOND – SIK ENDRE: Munkaerőpiac és informális jövedelem, In: Társadalmi riport 2006, Kolosi Tamás, Tóth István György, Vukovich György (szerk.). Budapest: TÁRKI, 65–85.

GURÁLY ZOLTÁN: A csata, sorsfordulók és hajléktalanság, 2006, http://www.menhely.hu/index.php/hajlektalansagrol/februar-3

GYŐRI PÉTER – MARÓTHY MÁRTA: Merre tovább? Egy nemzeti hajléktalanügyi stratégia lehetséges keretei, Pro Domo Füzetek, 2008

GYŐRI PÉTER: Hajléktalanok – a szavak és számok hálójában, In: Beszélő, 2005/3-4

GYŐRI PÉTER-VIDA JUDITH (szerk.) Mindennapi hajléktalanság, Menhely Alapítvány és BMSZKI, 2010

GYŐRI PÉTER-VIDA JUDITH (szerk.) Változó és változatlan arcú hajléktalanság, Menhely Alapítvány és BMSZKI, 2013

HAJNAL LÁSZLÓ ENDRE: Romák Kanadában, kivándorlás Magyarországról az 1990-es évek második felétől, In: A migráció szociológiája 2, szerkesztette: Sík Endre, ELTE-TATK, 2012

HARCSA ISTVÁN: Családi kohézió – A szülők és a gyermekek társas együttléte a mindennapok világában, Központi Statisztikai Hivatal, 2014

KERTESI GÁBOR: Az empirikus cigánykutatások lehetőségeiről, In: Replika, 1998. március

KONRÁD GYÖRGY – SZELÉNYI IVÁN (1971) [1969]): A lakáselosztás szociológiai kérdései. In Szelényi Iván (szerk.): A szocialista városok és a szociológia. Budapest: Kossuth Könyvkiadó

KOZMA JUDIT - VAJDA NORBERT ET AL: Nyomorgó családok és szociális szolgáltatások, Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet, 2010.

KOZMA JUDIT: Napszámosok, Esély, 2004/6

LADÁNYI JÁNOS-SZELÉNYI IVÁN: Az etnikai besorolás objektivitásáról, In: Kritika 1998/3

LADÁNYI JÁNOS-SZELÉNYI IVÁN: Van-e értelme az underclass kategória használatának, In: Beszélő, 2001/11

LADÁNYI JÁNOS-VIRÁG TÜNDE: A szociális és etnikai alapú lakóhelyi szegregáció változó formái Magyarországon a piacgazdaság átmeneti időszakában, In: Kritika, 2009 júl-aug.

LADÁNYI, JÁNOS-SZELÉNYI, IVÁN: Patterns of Exclusion, Columbia University Press, 2006

MICHAEL L- SHIER, MARION E. JONES, JOHN R. GRAHAM: Employment Difficulties Experienced by Employed Homeless People, Journal of Poverty, 2012

ORBÁN ANNAMÁRIA - SZÁNTÓ ZOLTÁN: Társadalmi tőke. In: Erdélyi Társadalom 2005/2. 55-70.

PUTNAM, ROBERT: Bowling Alone. The Collapse and revival of American community. New York: Simon and Schuster, 2000

RUKMANA, DEDEN: Comparing the residential origins of homeless families and homeless individuals in Miami-Dade County, Florida, Area, 2011/43

SIMONYI ÁGNES: Munka nélkül. Családi alkalmazkodási stratégiák és hiányuk. In Szalai Júlia (szerk.): Az államtalanítás dilemmái: szociálpolitikai kényszerek és választások. Aktív Társadalom Alapítvány, Budapest, 1995. 193-213. old.

STEWART, S. MICHAEL: Depriváció, romák, és „underclass"In: Beszélő, 2001/7-8

TÓTH ESZTER ZSÓFIA: A fekete vonat, Cséplő Gyuri, A pártfogolt - Ingázók a dokumentumfilmekben, http://eszmelet.hu/index3.php?act=period&lang=hu&item=653&info=Eszm%C3%A9let%20foly%C3%B3irat,%2077.%20sz%C3%A1m%20(2008.%20tavasz)&auth=T%C3%B3th%20Eszter%20Zs%C3%B3fia:

VAJDA NORBERT: A beavatkozás határai, komplex egyéni szükségletek a budapesti hajléktalan ellátásban, kézirat, 2014

VAJDA NORBERT: A Király utca lakóinak mindennapos viszontagságai, In: Kritika, 2009/10

VAJDA NORBERT: Mi kis családunk, Fedél Nélkül, 2010. október – 2011. szeptember

KÓBOR KRISZTINA*

Újításból szolgáltatás – szolgáltatásból újítás, nyugat-dunántúli és észak-alföldi módra

Absztrakt:
Jelen tanulmány célja, hogy a Nyugat-dunántúli és Észak-alföldi régió szociális és gyermekvédelmi célú civil/nonprofit szervezetei által megvalósított újításokat, innovációkat bemutassa. A tanulmány elméleti háttere és a bemutatott eredmények doktori disszertációm témáján és kutatásán – szociális és gyermekvédelmi célú civil/nonprofit szervezetek kapcsolatai, hálózatai két régióban – alapulnak.

Abstract:
The aim of this study is to introduce the innovations realized by the civil/nonprofit organizations with social and child-protection aims in the Western Transdanubian and Northern Plain regions. The theoretical background and the introduced results are based on my PhD-thesis – relationships and networks of civil/nonprofit organizations with social and child-protection aims in two regions.

Bevezetés

A szociális és gyermekvédelmi[1] szolgáltatások területén folyamatosak az elvárások az innováció tekintetében, ez számos pályázati programban kap hangsúlyt, ugyanakkor nem igazán definiálják, mit is jelent a fogalom, hogyan lehet azt a gyakorlatban értelmezni, és hogyan lehet terjeszteni (feltehetően az ugyanilyen gyakran emlegetett „jó gyakorlat" jelszó valami hasonló igényt tükröz). Az innovációk meghatározása és vizsgálata annak ellenére gyér a szociális és gyermekvédelmi szektorban, hogy a rendszerváltozás után felálló részletes és tagolt szociális, majd gyermekvédelmi ellátórendszer számos eleme (legrégebben talán a hajléktalanokat ellátó rendszer, legújabban pedig talán a családon belüli erőszak áldozatainak védelmére felállt rendszer) éppen a civil mozgalmak, kezdeményezések újításaiból és nyomásának hatására jött létre.

* A szerző a Széchenyi István Egyetem Petz Lajos Egészségtudományi és Szociális Képzési Intézet Szociális Tanulmányok Tanszék egyetemi adjunktusa, a Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola PhD-hallgatója

[1] A legtöbb megközelítés (lásd pl. a KSH nonprofit szervezeteinek besorolását) a gyermekvédelmet, ebből következőleg a gyermekvédelmi célú szervezetek munkáját a szociális szféra tevékenységeihez sorolja. Én azonban szükségszerűnek érzem a két fogalom elkülönítését, ezzel is kiemelve, hogy más célcsoporttal foglalkozik, más jogszabály adta eszközökkel operál és különböző jogszabályok (1993. évi III. törvény és 1997. évi XXXI. törvény) alapján működik a szociális és gyermekvédelmi tevékenység ma, Magyarországon. Néhány szakembernek bizonyára az is zavaró lesz, hogy a fogalomhasználatban nem választom ketté a gyermekjóléti és gyermekvédelmi kifejezéseket, ahogy ezt az 1997. évi XXXI. törvény megteszi. Ennek oka a fogalomhasználat egyszerűsítése, illetve az, hogy az imént hivatkozott jogszabály is a gyermekek védelméről szól, ezért a törvény címében érvényesített fogalmat használom magam is.

Alapvetően tehát megállapítható, hogy a hazai – főként pályázati – rendszer az átfogó, minden célcsoportra kiterjedő szociális és gyermekvédelmi ellátások működtetése mellett további újításokat, innovációkat kíván meg. Az innovációs nyomás tehát egyrészt és főként a szakpolitika oldaláról érte a szervezeteket, akik forrásaik és fennmaradásuk érdekében akkor és ott hoztak létre újításokat, amikor és ahol arra forrásokat tudtak szerezni. Másrészt viszont a már működő szolgáltatások minőségének javítása, jobbá tétele érdekében, illetve azon szociális problémák feltárása érdekében, melyek (kimondva vagy kimondatlanul) sokakat érintenek, és melyekre beavatkozás, cselekvés szükséges, szintén születtek innovatív megoldások a szociális és gyermekvédelmi célú civil/nonprofit szervezetek részéről (pl. családon belüli erőszak kezelése).

Tanulmányommal éppen ezért az a célom, hogy a Nyugat-dunántúli és az Észak-alföldi régió tekintetében feltárjam, hogy a szociális és gyermekvédelmi célú civil/nonprofit szervezetek milyen típusú és tartalmú innovációkat valósítanak meg működésük során. Ennek érdekében a következőkben felvázolom azt a szociálpolitikai kontextust, amiben a vizsgált szervezetek mozognak, majd kitérek a szociális innovációk kérdéskörére, végül állításaim empirikus kutatásommal támasztom alá.

Szociálpolitikai kontextus

Hegyesi Gábor (1989) a ’80-as évek magyar szociálpolitikai folyamataiban – szorosan kötve a politikai rendszerben, gazdaságban és társadalomban bekövetkező változásokhoz – három alapvető folyamatot vél felfedezni: a szociális problémák halmozódását és számuk emelkedését[2], az állami szociálpolitikai rendszer válságát[3], valamint az új szervezetek, mozgalmak[4] keletkezését. Európai szinten ez az időszak a jóléti pluralizmus időszaka, amikor elmozdulás történik a szolgáltatások felé, egyre több szükséglet ismerődik el és társadalmi szinten kerül megfogalmazásra, ugyanakkor a munkaerő-piaci krízis hatására foglalkoztatási programok indulnak el, illetve a demográfiai struktúra változása arra készteti a jóléti államokat, hogy bizonyos szolgáltatások biztosítását a magánszektorra hárítsák át (Kákai 2009).

A bekövetkező társadalmi (szociális problémák halmozódása, növekvő igények), gazdasági (foglalkoztatási krízis, pénzügyi válság) és politikai (államszocializmus összeomlása, állam által irányított fejlődésből való kiábrándulás) válságai hatására a figyelem a civil/nonprofit szektor felé fordult, ami a szervezetek számának robbanásszerű emelkedésében fejeződött ki (Salamon – Anheier 1999). A civil/nonprofit szektor megteremtődése több szerző szerint is (Hegyesi 1989, Bocz 1997, Kuti 1998, Salamon-Anheier 1999, Evers-Laville 2004, Salamon-Sokolowski-List 2004, Kákai 2009) tehát a közösségi beavatkozás bővülő igényével, és az állam által biztosított szolgáltatások összeomlásával/visszavonulásával van összhangban mind magyar, mind pedig európai szinten.

A civil/nonprofit szektor megteremtődésével egyből fontos szerep hárult rá. 1989-ben Ferge a hárompólusú társadalmat, a jóléti társadalom útját írja le Magyarország számára, melyben a legfontosabb mozgatórugónak a társadalmi önszerveződések és mozgalmak együttesét látja, mint az állam és a piac befolyásolásának eszközét az állampolgár érdekében

[2] Munkanélküliség, hajléktalanság, értékvesztés, devianciák, szegénység, stb.

[3] Az államszocialista rendszer összeomlása, a „nincs szociális probléma” elvének megszűnése, egyes, az állam által biztosított, „ingyenesnek” tartott szolgáltatások megszűnése vagy fizetőssé alakulása, a paternalista-gondoskodó állam ideájának szétpukkanása.

[4] A mozgalmak intézményesülését elősegítette, amikor 1987-ben az alapítvány jogintézménye visszakerült a Polgári Törvénykönyvbe, majd 1989-ben megszületett az egyesülési jogról szóló törvény.

(Ferge 1989). 2010-ben aztán ugyanő az, aki megállapítja, hogy ebből a prófétai látomásból nem sok vált be, és a szektor problémáiról nem sok szó esik. Felvázolja a „csúnya állampolgárok", a „róluk, de nélkülük", a „szegények mozgalmai", az egyenlőtlenségek, és a „törékeny függetlenség" problematikáját, kijelenti, hogy az érdekvédelmi, hatalommal felruházó szervezetek helyett a szolgáltató szervezetek túlsúlya látható, s megállapítja, hogy bár az új rendszerben talán a legsikeresebb elem a civil társadalom, mégis a pénz, a gazdaság vált az integráció fő eszközévé. A három rendszerelem (állam, gazdaság és civil társadalom) kiegyensúlyozott kapcsolatát, egymásra való hatását azonban továbbra is az integrált, jóléti társadalom alapjának tartja (Ferge 2010). Evers (2004) – elméleti szinten - ugyanezt a komplex kapcsolatot látja az állam, a közösségi politika és a harmadik szektor között, melyek egyes szolgáltatásokat megosztanak, másokat pedig egymást kiegészítő rendszerben működtetnek.

A magyar fejlődés - a társadalom (Szűcs 1983), a civil/nonprofit szektor (Kuti 1998, Jagasics 2001, Kákai 2009), és a Ferge kifejezésével élve (1989) jóléti társadalom tekintetében is (Ferge 1989, 2010, Bullain 2005, Majláth 2009, Kákai 2009) - azonban egyenetlen. Ezáltal az eversi komplex kapcsolat, ami az egyes szolgáltatások megosztásában, illetve kiegészítő rendszerében kellene, hogy jelentkezzen, másként valósul meg. Erre a másként megvalósulásra jó példa a szociális igazgatásról és a szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvényben és a gyermekek védelméről szóló 1997. évi XXXI. törvényben nevesített szolgáltatások rendszerében, az elmúlt évtizedekben tapasztalható erős innovációs kényszer. Bizonyos szolgáltatások (hajléktalanok segítésére irányuló szolgáltatások, támogató szolgálat, közösségi ellátások, családon belüli erőszak áldozatait segítő szolgáltatások stb.) a civil/nonprofit szervezetek innovációs készségére és a valós társadalmi szükségletekre alapozva kerültek be a törvénybe (több éves modell kísérletekkel történő megalapozást követően). A civil/nonprofit szervezetek által kidolgozott innovatív szolgáltatások többször kerültek tehát intézményesítésre, bevezetésre, illetve további működtetésre civil/nonprofit, vagy akár állami/önkormányzati szervezetek által.

Ugyanakkor nem csak az alulról jövő szükségletekre reagálás kényszere az, ami a civil/nonprofit szervezeteket innovációra, s az ellátórendszer kiegészítésére, új szolgáltatás létrehozására ösztönözte. A pályázati rendszer innovációs követelménye külső, vagy felső ösztönzőként azt eredményezte, hogy a forráshiánnyal küzdő szervezetek ott is próbáljanak innovációt találni, ahol valójában nem feltétlenül volt rá szükség, ugyanakkor a már meglevő, esetlegesen jól használható innovációk elterjesztése pedig háttérbe került. Osborne (1998b) jól követhetően írja le ezt a folyamatot a brit önkéntes és közösségi szerveződések körében. Azt bizonyítja, hogy ezen szervezetek számára nem feltétlenül természetes vagy fontos funkció az innováció, inkább az őket körülvevő környezet (politikai, intézményi) az, ami bátorítja, ösztönzi a civil innovációk megszületését. Osborne (1998b) szerint tehát a civil/nonprofit szervezetek számára nem szervezeti felépítésükből vagy kultúrájukból következik az újító tevékenység, inkább a külső hatások az elsődlegesek, ellentétben más szervezetek innovációs tevékenységével.

A fentiekben sok szó esett innovációról, innovációs tevékenységről és motivációkról, ezért az alábbiakban tisztázom, mit is ért a szakirodalom a fogalom alatt.

Az innováció elméletei

Schumpeter (1911) klasszikus megközelítése szerint a termelés meglevő dolgok és erők kombinációját jelenti. Mást, vagy ugyanazt más módon termelni viszont annyit tesz, mint ezeket az erőket más módon kombinálni, s ezek az **új kombinációk az innovációk.** Az

innovációs elméletek túlnyomó része a közgazdaságtanból származik, melybe csak a ’90-es évek közepétől kapcsolódtak be más tudományágak.

Így született meg többek között a **szociológiai innovációelmélet** (Rogers 1983, 1995), mely nem az innovációt létrehozó szervezetre, hanem az innováció elterjedésére fókuszál. Az innovációt egy ötletnek, viselkedésnek vagy tárgynak tekinti (kitágítva ezzel a klasszikus, schumpeteri definíciót), ami újnak tűnik a célcsoport számára. Ez az elmélet radikálisan más megközelítést indukál a többi innovációs vagy változáselmélettel szemben. A változás Rogers megközelítésében nem öncélúan a fejlesztésért jön létre, hanem azért, hogy a létrejövő „termék” ezek után jobban igazodjon az egyének és csoportok szükségleteihez. Ebben az elméletben tehát nem az emberek változnak, hanem az újítások maguk (Robinson 2009). Rogers szerint (1983: 210–238) a következő tényezők határozzák meg egy innováció elfogadását és bevezetését a potenciális alkalmazók szempontjából: először is bevezetésének relatív előnyei, másodszor a kompatibilitás, harmadik feltétele pedig a megismerhetőség-kiszámíthatóság kielégítő szintje. A rogersi elmélet tehát nem csupán kitágította a klasszikus innovációs megközelítést, hanem elterjedésével is foglakozott, ezáltal behozva az ipari szférába a társadalom kérdéskörét. Ennek a kérdéskörnek pedig egy újabb eredménye a szociális innovációk témája.

Az innovációs elméletek – méltatlanul – sokáig elhanyagolták a **szociális innováció** kérdéskörét. Az ipari társadalom innovációs paradigmája a technikai újításokra koncentrál leginkább, így a nem technikai újítások, valamint a szociális innovációk – annak ellenére, hogy folyamatosan fejlődnek és jelen vannak – elhanyagolása jellemző. Ennek ellenére tisztában kell azzal lennünk, hogy a szociális innovációk nélkül nem kezelhetők az olyan kérdések, mint a tartós munkanélküliség vagy a szociális ellátórendszerben keletkező „lyukak” (Howaldt és Schwarz 2010). Az elmélet szerint tehát a szociális innováció – a schumpeteri megközelítésre visszautalva – egy új kombinációját és/vagy egy új variációját hozza létre a gyakorlatnak, azzal a céllal, hogy jobban ki tudjon elégíteni szükségleteket, vagy válaszolni tudjon felmerülő igényekre és problémákra, gyakorlati alapon. Nyilván – ahogy minden innovációnál – az újítás nem feltétlenül jelenti azt, hogy az innováció jó, illetve be is válik. Moulaert és társai szerint – valamint jelen tanulmányban az általam használt szociális innováció fogalom is így értelmezhető - az összes fenti definíció és megközelítés a szociális innovációkról egyszerre analitikus és normatív, de a legjobb megközelítés az, amikor az általuk megjelölt három dimenzió egymással összekapcsolódik és interakcióba kerül. A három dimenzió pedig a következő:

- Emberi szükségletek kielégítése, amelyek jelenleg nem kielégítettek, mert a piac és a kormányzat számára már nem vagy még nem fontosak.
- A részvétel növelése a szociális kapcsolatokban, a kormányzásban, a szükségletek kielégítésében, főként a depriválti csoportokra koncentrálva.
- Szociálpolitikai kapacitás növelése, és források elérése a részvétel növelése és a szükségletek kielégítése céljából (empowerment dimenzió) (Moulaert et al. 2005: 1976).

Osborne (1998b) túllép a szociális innovációk definiálásán, és a társadalmi szektor által megvalósított szociális újításokra fókuszál. Tipológiájában – melyet a továbbiakban én is alkalmazni kívánok – a „mit” helyett a „hogyan” kérdése kerül előtérbe, így megkülönböztet:

1. Hagyományos tevékenységeket (a szervezet speciális tevékenységet végez, de az újítás vagy változtatás bármely eleme nélkül).
2. Fejlesztő tevékenységeket (a szervezet tevékenységében adalékként, járulékként jelenik meg a változás). A szervezet ugyanazt a tevékenységet végzi, ugyanazzal a klienscsoporttal, de minőségileg továbbfejleszti a módszereket.
3. Újító tevékenységeket (a szervezet megváltoztatja tevékenységének mintázatát és/vagy készségeit). Ezen tevékenységi körön belül a szervezet megvalósíthat totális

innovációt, amennyiben új klienscsoporttal kezd el foglalkozni, vagy új szolgáltatásokat ajánl. Az is lehetséges, hogy a szervezet bővítő innovációt végez, ha új klienscsoporttal kezd el foglalkozni, ugyanakkor már kidolgozott módszereket használ. S végül, Osborne (2008) szerint létezik a fejlődési innováció, ami ugyanazt a klienscsoportot célozva más módszerekkel, szolgáltatásokkal operál.[5]

Osborne (2008) arra is felhívja a figyelmet, hogy a fentiek nem normatív kategóriák, csupán az innovációk azonosítására szolgálnak, ezért az empirikus kutatásom során talált innovációk esetében is jól alkalmazható keretet ad a fenti tipológia.

A kutatás módszertani háttere

Empirikus kutatásom során a Nyugat-dunántúli és Észak-alföldi régióban vizsgáltam a szociális és gyermekvédelmi célú civil/nonprofit szervezeteket, kapcsolataikat, illetve az általuk innovációként definiált újításokat. A kutatás során első lépésben adatbázist hoztam létre (2009. szeptember – 2010. március), melynek szociális és gyermekvédelmi célú civil/nonprofit szervezetekről szóló adatai a KSH, az APEH (NAV) és a bírósági nyilvántartás adatain alapulnak. A két régióban összesen 2192, értelmezésemben szociális célú civil szervezet létezett akkor. A saját értelmezést azért érdemes kiemelni, mert a KSH besorolása szerint összesen 18 összefoglaló kategória létezik a civil/nonprofit szervezetek tevékenységeit tekintve, s az egyes összefoglaló kategórián belül több aleset. A szociális tevékenységen belül összesen 35 alkategóriát különböztetnek meg, melyekbe azonban nem tartozik bele pl. az adományosztás. Én azonban saját kutatásomban – gyakorlati tapasztalatomra alapozva, ami azt mutatta, hogy a tevékenységek összekapcsolódnak és nem a KSH által alkalmazott kategóriákban maradnak – új kategóriákat is bevontam a szociális és gyermekvédelmi célú civil/nonprofit szervezeteket tekintve, s így a vizsgálandó szervezetek száma kibővült. A KSH által szociális tevékenységnek tartott kategóriákon kívül ide soroltam a nyugdíjas szervezetek tevékenységét, a mentális és szenvedélybetegségek kezelését, a munkanélküliek és álláskeresők segítését, valamint a kisebbségek védelmét, és az adományosztást is.

Kutatási tervem szerint ezen szervezeteket először e-mailes, telefonos, postai megkeresés alapján kérdőív kitöltésére kértem (2010. március – 2010. augusztus), majd a visszaérkezett kérdőívek elemzése után félig strukturált és fókuszcsoportos interjút készítettem (2010. augusztus – 2010. november) a legtöbb kapcsolattal rendelkező, legaktívabb szervezetek és kapcsolati szervezeteik képviselőivel. Az adatbázisban szereplő szervezetekből mintát nem vettem, célom az volt, hogy az összes ott szereplő szervezettel, illetve a lehető legtöbbel felvegyem a kapcsolatot. A két régióban megjelenő összesen 2192 szociális és gyermekvédelmi tevékenységet folytató civil/nonprofit szervezet közül 224 szervezet küldte vissza a kérdőívemet, amiből 12 kérdőív nem tartalmazott elég adatot az elemzéshez.

A visszaküldött kérdőívek közül 40 szervezetet választottam ki, akikkel fókuszcsoportos interjút szándékoztam készíteni. Ebből 20 szervezet vállalta a fókuszcsoportos interjút, 20 szervezet esetében viszont időhiányra és a megszervezésre fordított kapacitáshiányra hivatkozásuk miatt csupán interjút sikerült készítenem. Végül 10-

[5] Osborne (2008) longitudinális vizsgálata feltárja, hogy 1994 és 2006 között csökken a valódi innovációs tevékenysége a brit civil társadalomnak, ugyanakkor a fejlesztő innovációk előtérbe kerülnek. Osborne (2008) ennek a mintának is külső motivációt tulajdonít. Vizsgálatai szerint ebben az időszakban egyrészt a politikai akarat azt ösztönzi, hogy a civil szektor minél több helyi önkormányzati feladatot vegyen át, és a szolgáltatások folyamatos fejlesztése, nem pedig átalakítása kerül előtérbe. A második motivációként azonosítja, hogy a finanszírozás is a politikai akaratot támasztja alá, azaz az a tevékenység kerül támogatásra, ami a politikai céloknak megfelel.

10 szervezettel készítettem fókuszcsoportos interjút[6] a Nyugat-dunántúli és az Észak-alföldi régióból, 10-10 szervezettel pedig interjúztam[7].

Alapvető adatok a vizsgált szervezetekről

Az innovációkról szóló adatok bemutatása és elemzése előtt célszerűnek látom, hogy néhány alapvető jellemző (települési megoszlás, alapító, cél és tevékenység, financiális erőforrások) alapján megismerhessük a kérdőívet kitöltő, majd interjúba és fókuszcsoportos interjúba vont szervezeteket.

A településtípusok szerinti megoszlás nagyjából azonos eloszlást mutat a régiók szerint, illetve az egyes típusok szerint is. A Nyugat-dunántúli régióból 54 szervezet megyeszékhelyen, 39 városban, 15 pedig községben székel, míg az Észak-alföldi régióban 51 szervezet küldte vissza a kérdőívet megyeszékhelyről, 36 városból és 17 községből. Összesen tehát a két régióból kérdőívet kitöltő szervezetek 50%-a található megyeszékhelyen, 35%-a működik városban, és csak 15%-a faluban, községben.
Ez a megoszlás a teljes adatbázisban szereplő szervezeteket figyelembe véve a falvakban, kistelepüléseken működő szervezetek tekintetében alatta marad a teljes adatbázisban szereplő megoszlásnak. Ezt az eltérést valószínűleg az a tény okozza, hogy a kistelepüléseken működő szervezetek többsége nyugdíjas szervezet, akiket egyrészt nehezebb elérni, másrészt pedig kevésbé vállalták a kérdőív kitöltését, tekintettel a szervezetek méretére és tevékenységeire, valamint a kérdőív témájára. Ezen szervezetek többsége nem töltötte ki a kérdőívet, mert saját bevallásuk szerint nincsenek olyan jellegű kapcsolataik, melyek számomra értékelhetők lettek volna. Ugyanakkor a kérdőívet kitöltő szervezetek arányára visszatekintve látható, hogy az Észak-alföldi régióban, a falvakban megjelenő szervezetek közül többen is töltötték ki a kérdőívet, ami arányban is van az ezen a települési szinten megjelenő szervezetek számával.

Az általam vizsgált szervezetek túlnyomórészt magánszemélyek által alapítottak, ezután a más szervezet által alapított szervezetek következnek, majd a vegyes alapítású és az önkormányzatok által alapított szervezetek. A régiók között a szervezetek létrehozói tekintetében nem mutatkozik nagy különbség, bár az Észak-alföldi régióban úgy tűnik aktívabb a civil/nonprofit szektor a szociális és gyermekvédelmi célú szervezetek létrehozásában.

Az alapítási éveket áttekintve megállapítható, hogy 1996-ban alakult a legtöbb szervezet. A legrégebbi szervezet 1968-as alapítású (nyugdíjas klubról van szó), míg a legfrissebb 2010-es. Eszerint történelmi hagyományokat őrző szervezetek is bekerültek kutatásomba, azaz leggyakrabban a Hazafias Népfront bázisán és kapcsolatain előálló különböző civil/nonprofit szervezetek.

A vizsgált szervezetek céljaik szerint elsősorban adománygyűjtésre, családsegítésre, álláskeresők segítésére és foglalkoztatásra, terápiára, kutatásra, érdekvédelemre, közösségfejlesztésre és továbbképzésre alakultak. Bár a Nyugat-dunántúli régióból küldte vissza valamivel több szervezet (108) a kérdőívet, mégis, a céljaikat tekintve az Észak-alföldi régióból származó szervezetek tűznek ki több célt maguk elé. Ugyanakkor az egyes célok arányát tekintve nincs különbség a két régió között. A családsegítés, az érdekvédelem és a

[6] A fókuszcsoportok összeállítását a felkért szervezetekre bíztam, arra kérve őket, hogy legfontosabb kapcsolataikat képviselő szervezeteket hívják meg (pl. önkormányzatok, más civil szervezetek, önkéntesek, stb.). Az egyes fókuszcsoportok létszáma 3-8 fő között mozgott, és összesen 20 csoport zajlott le a két régióban.

[7] Egyes szervezetek időhiányra és kapacitáshiányra hivatkozva nem vállalták számomra a fókuszcsoport megszervezését, így az ő képviselőikkel interjút készítettem; összesen 20 interjú készült a két régióban.

közösségfejlesztés, mint a szervezetek céljai, dobogós helyeket foglalnak el a rangsorban. Egy szervezeti cél mindenesetre meglepő, hogy bekerült a válaszok közé, ez pedig a kutatás, ami az Észak-alföldi régióban hangsúlyosabb. Ez a Regionális Szociális Forrásközpontok Országos Hálózatába tartozó szervezetek célja elsősorban, ami viszont nem csupán a kutatást, de a szociálpolitikai beavatkozást, szolgáltatásfejlesztést, esetlegesen az innovációs kényszert is maga után vonja a szociális és gyermekvédelmi célú civil/nonprofit szervezetek céljai közé.

A szervezetek által jelzett tevékenységeknél a válaszok száma – ahogy a céloknál is – többszöröse az adott régióban vizsgált szervezetek számának. Ez az arány főleg az Észak-alföldi régióban kiugró (104 szervezetnél 359 válasz, míg a Nyugat-dunántúli régióban 108 szervezetnél 177 válasz), ami arra utal, hogy a szervezetek több lábon állnak és többfajta tevékenységet folytatnak a komplex problémák kezelése érdekében, amikkel szembesülnek. Mindkét régióban kiemelkedik a tevékenységek közül a mentálhigiénés tevékenység folytatása, ami egybecseng a szervezetek által kitűzött egyik elsődleges céllal, a családsegítéssel. Mindkét régióban fontos tevékenység még az adománygyűjtés és –osztás, ami szintén a családsegítéshez köthető tevékenység. Ugyanakkor kiemelkedik az Észak-alföldi régió a kutatások, az intézmények működtetése és a rehabilitáció tekintetében. A célokat és tevékenységeket egymás mellé vetítve látható, hogy a közösségfejlesztés, családsegítés, terápia és mentálhigiénés célok gyakran fordulnak át intézmény működtetésébe vagy támogatásába, rehabilitációs és mentálhigiénés tevékenységbe. A képzés és kutatás, valamint a munkanélküliek segítése és az adománygyűjtés és –osztás pedig egy az egyben megjelenő feladatok.

A vizsgált szervezetek alapadatainak lezárásaként bemutatom a szervezetek bevételeinek alakulását (1. ábra). A szervezetek bevételeit vizsgálva a két régió tekintetében megállapítható, hogy a szociális és gyermekvédelmi célú civil/nonprofit szervezetek jelentős gazdasági erőt képviselnek a régiókban. 2009-ben a két régió vizsgált szervezeteinek összbevétele csaknem elérte a másfél milliárd forintot. Ebből az észak-alföldi szervezetek nagyobb arányban (825 millió Ft) részesültek.

1. ábra: A Nyugat-dunántúli és az Észak-alföldi régió vizsgált szociális és gyermekvédelmi célú civil/nonprofit szervezeteinek bevételei (2009) (n=203)

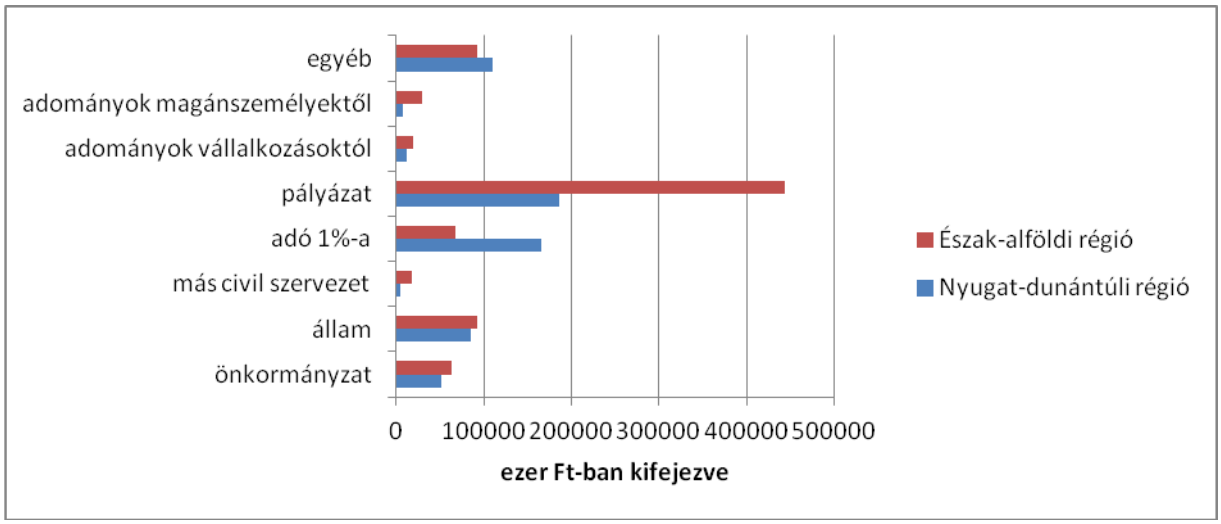

A bevételek közül kiemelkedik a pályázati bevételek köre, ami az Észak-alföldi régió tekintetében (444 millió Ft) több mint kétszerese a Nyugat-dunántúli régió (185 millió Ft) hasonló bevételeinek. Ha erre az adatra vetítem Osborne (1998a és b) megállapításait, és a

pályázati rendszer következményének tekintem az innovációk megjelenését, akkor várakozásom szerint az Észak-Alföldön fogok nagyobb innovációs aktivitást találni.
A következő kiemelkedő tétel az adó 1%-a, melyben azonban a Nyugat-dunántúli régió teljesít jobban. Ez nagy valószínűséggel visszavezethető a régió jobb foglalkoztatottsági arányára is. A Nyugat-dunántúli régióban működő szociális és gyermekvédelmi célú civil/nonprofit szervezeteinek adó 1%-ból eredő bevétele két és félszerese az Észak-alföldi régióban megjelenő szervezetek hasonló bevételeinek.
A harmadik legjelentősebb bevételi forrás mindkét régióban az „egyéb" kategóriába sorolt bevétel. Ide pl. az egyesületi tagdíjak, vállalkozási tevékenységből eredő bevételek tartoznak.
A szervezetek legkisebb bevételi forrása mindkét régióban az adományozásból eredő bevétel. Ide értendő a magánszemélyek, forprofit szervezetek és más civil/nonprofit szervezetek által nyújtott támogatás. Ugyanakkor itt jelentős különbség mutatkozik a két régió között. Az Észak-alföldi régióban működő vizsgált szervezetek ilyen irányú kapcsolatai úgy tűnik erősebbek a nyugat-dunántúli szervezetekhez viszonyítva, hiszen itt jelentősebb a bevétel a forprofit szervezetek felől.
A legjelentősebb különbség azonban a magánszemélyektől és a más civil/nonprofit szervezetektől érkező támogatás között van. Magánszemélyek esetében az észak-alföldi vizsgált szervezetek négyszer annyi támogatást (29 millió Ft) tudtak realizálni, mint a nyugat-dunántúliak (7 millió Ft). Hasonló arány mutatkozik a más civil/nonprofit szervezet támogatása esetében is.

Mindkét régió szervezetei leggyakrabban az adó 1%-ból jutnak bevételhez, valamint pályázatokból. Gyakoriság szerinti megoszlásban harmadik helyen szerepelnek az egyéb források, majd a magánszemélyek, aztán pedig az önkormányzatok következnek, mint bevételi források. Az állami bevételek, majd a más civil/nonprofit szervezetek által nyújtott támogatások zárják a sort. Látható, hogy egyrészt a szervezetek (és ezáltal az általuk nyújtott szolgáltatás is) kiszolgáltatottak a meghatározott időnként és átmenetileg nyújtott pénzforrásoknak, melyet igyekeznek saját (általában vállalkozási tevékenységből származó) bevételekkel pótolni, ezáltal folyamatossá tenni a szervezet működését. Ez többé-kevésbé sikerül, ugyanakkor azonban sok szervezetnek okoz gondot a 14. fókuszcsoportos interjún is említett tőkefelhalmozás, ami más bevételi források realizálása esetén is hátrányt okozhat.

„nem tudunk felhalmozni, nem volt eddig alkalmunk felhalmozni olyan tőkét, amely nagyobb volumenű és saját erő kiképző fejlesztéseket szolgálhatna. Sokszor azért nem tudunk egy nagyobb pályázatban részt venni, mert ugye nincs saját erőnk.." (14. fókuszcsoportos interjú, Észak-alföldi régió, megyeszékhely)

Az összesített számokon túllépve azonban érdemes figyelmet fordítani az egyes szervezetekre is. Főként nyugdíjas szervezetek és adott intézményt támogató civil/nonprofit szervezetek esetében jellemző, hogy költségvetésük évi 10-20 ezer Ft körül mozog, ez településtípustól és régiótól függetlenül megjelenik. Településtípushoz köthetően azonban jellemző az az evidencia, miszerint kisebb településen működő szervezetek jellemzően kevesebb bevételt realizálnak. Ez nyilván tárgyi erőforrásaik szűkösségéből is következik, hiszen pályázati információhoz jutni, valamint formailag megfelelő pályázatot írni írógépen szinte lehetetlen, márpedig a szervezetek legnagyobb financiális erőforrását a pályázatok jelentik. Nyilván ehhez a kérdéskörhöz személyi erőforrások hiánya is kapcsolódik, hiszen a pályázat megírásához és lebonyolításához, ebben jártas szakember is kell.
Ezeknek a szervezeteknek azonban nem is biztos, hogy céljuk az effajta fejlődés. Ahogy az egyik, Tisza menti nyugdíjas klub vezetője írta a kérdőívhez csatolt levelében:

„Mi egy kicsi település kicsi szervezete vagyunk, nekünk az az öröm, ha az időseket össze tudjuk hozni, programokat csinálunk nekik. Sütemény és üdítő mindig van, mindig hoz valaki, és együtt vagyunk, ez a lényeg." (Gávavencsellői Nyugdíjas Klub)

A kutatásomban vizsgált szociális és gyermekvédelmi célú civil/nonprofit szervezetek alapadatairól tehát összefoglalóan a következők mondhatók el.

1. táblázat: Összefoglaló a két régió vizsgált szervezeteinek alapadatairól

Szempontok	Nyugat-dunántúli régió	Észak-alföldi régió
településtípus	túlnyomórészt megyeszékhelyen működő szervezetek	
alapítók	inkább magánszemélyek	
célok	családsegítés, közösségfejlesztés, érdekvédelem és terápiás tevékenység	
tevékenységek	mentálhigiénés programokat működtetnek, rehabilitációt folytatnak, illetve intézményt működtetnek és támogatnak	
gazdálkodás	a legtöbb bevétel az adó 1%-ból	a legtöbb bevétel a pályázatokból realizálódik

Újításból szolgáltatás – szolgáltatásból újítás, nyugat-dunántúli és észak-alföldi módra

A vizsgált, fent bemutatott 212 szervezetet először arra kértem[8], hogy definiálja az innováció fogalmát, erre a kérdésre azonban a szervezetek 30%-a nem tudott vagy nem akart válaszolni. A többi szervezet többségében ***újító elképzelés*** kidolgozásának vagy adoptálásának tartja az innovációt. Ennél lényegesebben kevesebben gondolják azt, hogy innováció esetében kreatív szakmai fejlesztésről beszélünk, ami elősegíti a szervezet jövőbeni tevékenységét, és még kevesebben tekintik új projektnek, szükséges változásnak vagy új lehetőségnek az így bevezetett tevékenységeket.

A kérdőívben tapasztalható bizonytalanság az interjúk során is megjelent. A legtöbb interjúalany bizonytalan volt annak tekintetében, hogy mit is tekintsen innovációnak. Ez a bizonytalanság alátámasztja a fent említett osborne-i állítást, miszerint maga az innovációs tevékenység nem szerves része a civil/nonprofit szervezetek tevékenységének, inkább külső motiváció hatására előálló jelenség. Azon szervezetek innovációinak azonban, melyek újításokat említettek, fontos jellemzője, hogy az ***informális szektorból és az informális szektornak*** születnek, tehát Moulaert (2005) megfogalmazását követve olyan szükségleteket elégítenek ki, melyekkel a piac vagy a kormányzat még nem vagy már nem foglalkozik.
Ahogy egyik interjúalanyom említette:

„..és ez a mi alapítványunk múltja, jövője és stabilitása, hogy megpróbálunk az itteni emberek fejével gondolkodni, mire lenne szükségük, és mihez értenek.."[9]

[8] A kérdőív 3.1. kérdése alapján: Kérem, definiálja, mit jelent az Ön számára az innováció fogalma!
[9] 16. fókuszcsoportos interjú

Megvalósított innovációk a két régióban

Kérdőívem[10] alapján a vizsgált szervezetek a két régióban összesen 83 innovációt jeleztek számomra, ami a szervezetek negyedénél valósul meg.
Úgy tűnik, az innovációs tevékenységben az Észak-alföldi régió jár előbbre, ugyanis itt a régió vizsgált szervezeteinek (104 szervezet) harmada (31,5%) bizonyult innovatív szervezetnek, míg a Nyugat-dunántúli régióban a vizsgált szervezetek (108 szervezet) ötöde (23%) jelzett innovációt[11] számomra (2. ábra).
A 2. ábra továbbá jelzi azt is, hogy nem csupán a magukat innovatívnak tartó szervezetek aránya nagyobb az Észak-alföldi régióban, hanem az innovációk aránya is. Míg az Észak-Alföldön az említett, 83 innováció 55%-át találtam, addig a Nyugat-Dunántúlon 45%-át. Mivel a fentiekben említettem, hogy az Észak-Alföldön több bevételt realizálnak a szervezetek a pályázatokból, ezáltal nagyobb innovációs aktivitás várható, ez az adat nem ért meglepetésként.

2. ábra: A vizsgált szervezetek által két régióban megvalósított innovációk (2010) (n=212)

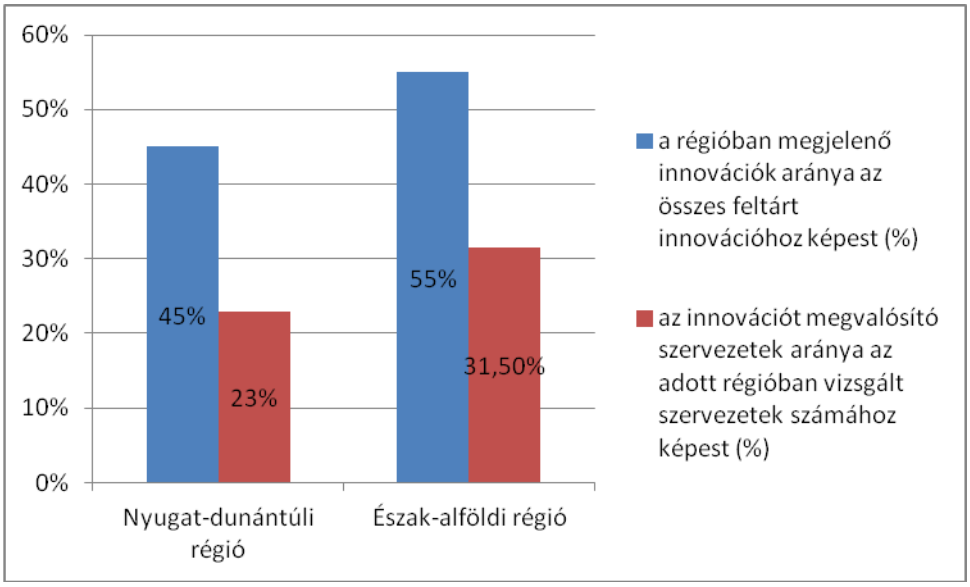

Véleményem szerint azonban nem elég innovációt létrehozni, fontos az is, hogy a létrehozott újítást elterjeszteni lehessen. Ez azonban csak a más szervezetekkel való együttműködés, kapcsolat során lehetséges, ahogy Rogers (1983) megállapította. Ennek tükrében nem csak a

[10] A kérdőív 3.2. és 3.3. kérdései alapján: Van-e az Önök szervezete által megvalósított – mások számára is jól adaptálható, használható – közösségi innováció (pl. szolgáltatás)? Kérem, húzza alá a megfelelőnek érzett választ!

1. igen
2. nem
3. nem tudom

Kérem, sorolja fel az Önök szervezete által megvalósított – mások számára is jól adaptálható, használható – közösségi innovációkat (pl. szolgáltatás)!

[11] Az innováció mérése kérdőívemben végig saját bevallás alapján történt. Amit a kérdőívet kitöltő személy innovációnak tartott, azt fogadtam el én is.

saját innovációk ismerete, de a más szervezetek által megvalósított újításokról való tudomásszerzés, illetve ezek használata is lényeges[12]. (3. ábra)

3. ábra: A más szervezetek által két régióban megvalósított innovációk (2010) (n=212)

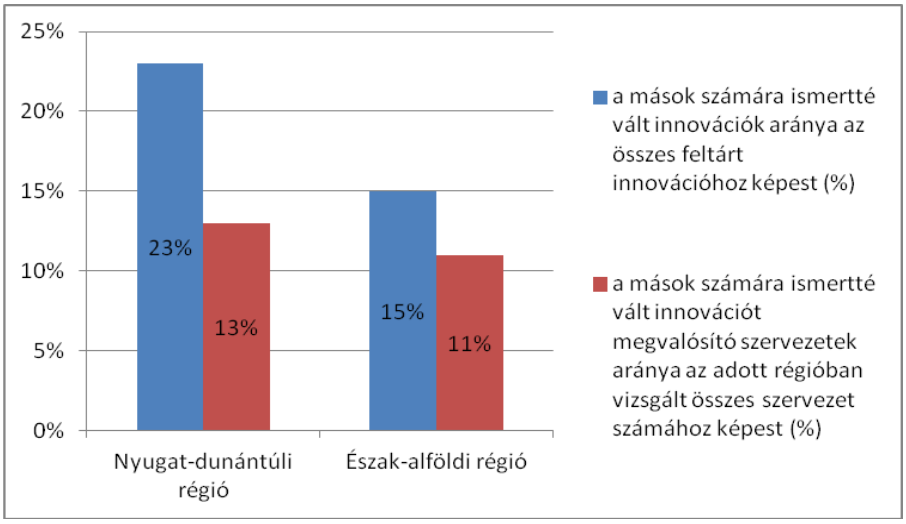

A 3. ábra a más szervezetek innovációiról való tudásokat mutatja meg. Ez alapján megállapítható, hogy a Nyugat-dunántúli régióban megjelenő innovációkból (ami a 2. ábra alapján az összes innováció 45%-a) 23% ismert más szervezetek számára is, míg az Észak-alföldi régióban megjelenő 55%-ból (2. ábra) csupán 15%.
Szintén ezeket az összehasonlításokat lehet megtenni az innovatív szervezetekre vonatkozóan. Míg a Nyugat-Dunántúlon a 23%-nyi innovációt megvalósító szervezetből (2. ábra) csak 13%-ot (3. ábra) ismernek mások, mint innovatív szervezetet, az Észak-Alföldön 31,5%-ból (2. ábra) csupán 11%-ot (3. ábra).

Civil innovációk tartalma a két régió szociális és gyermekvédelmi szférájában

A kvalitatív vizsgálat segített pontosítani a kvantitatív adatok által megrajzolt képet a két régióban működő szociális és gyermekvédelmi célú civil/nonprofit szervezetek innovációiról. Alapvetően az interjúalanyok által említett innovációkat három szinten[13] előálló újításként tudom besorolni, melyet kiegészítve Osborne (1998b, 2008) kategóriarendszerével, az alábbi mátrixot kapom (2. táblázat).

[12] A kérdőív alábbi kérdései alapján: 3. 4. Tud-e más szervezet által megvalósított – mások számára is jól adaptálható, használható – közösségi innovációról (pl. szolgáltatás)? Kérem, húzza alá a megfelelőnek érzett választ!
1. igen
2. nem
3. 5. Kérem, sorolja fel a más szervezete által megvalósított – mások számára is jól adaptálható, használható – közösségi innovációkat (pl. szolgáltatás)!

[13] A három szintet tekintve a klasszikus értelmezést követem: mikroszintnek tekintem az egyének, családok, csoportok szintjét, a mezoszint az intézmények, szolgáltatások szintje és a makroszint a (szociál)politika szintje.

2. táblázat: Szociális és gyermekvédelmi célú civil/nonprofit szervezetek innovációs tevékenysége két régióban

Szociális és gyermekvédelmi célú civil/nonprofit szervezetek innovációs tevékenysége	*Tradicionális tevékenység*	*Fejlesztő tevékenység*	*Újító tevékenység*
Mikroszint	- máshol és máshogy hozzáférhetetlen képzések nyújtása - rendezvények - képessé tételre irányuló tevékenységek	- tevékenységek újszerű módon való összekapcsolása	
Mezoszint		- foglalkoztató kialakítása - közösségi ház - új szolgáltatás olyan településeken, ahol azelőtt nem volt	- támogatások egyedi módon való becsatornázása, - önellátó háztáji gazdaságok ösztönzése, helyi televízió, szociális fürdő üzemeltetése, - kiléptető szolgáltatás bevezetése, krízis-szolgáltatás, - hangstúdió és sötétszoba berendezése, - szépségszalon fogyatékkal élőknek és élőkkel
Makroszint			- falugondnoki szolgálat három lábának megteremtése - újfajta, komplex képzés-foglalkoztatás

A ***mikroszinten megjelenő innovációk*** körében általában tehát olyan képzéseket, rendezvényeket, képességfejlesztő „mini projekteket" találtam, melyek jobbára a ***tradicionális tevékenységet*** felölelő kategóriában mozognak, néha kilépve egy-egy tevékenységgel a fejlesztő kategóriába. Érdekes módon ezek a tevékenységek jobbára észak-alföldi szervezetek által említődtek, ezért számomra úgy tűnik, hogy ott nagyobb hangsúly helyeződik az egyébként hozzáférhetetlen képzések, szolgáltatások megteremtésére a civil/nonprofit szervezetek által, illetve szintén kiemelt jelentőségű a békés egymás élés segítése. Mindez nyilvánvalóan következik a régió szolgáltatással és infrastruktúrával való ellátottságából és a lakosság szociális összetételéből is.

„…így most már itt nálunk is elérhető a szélessávú Internet hozzáférés, és ezzel egy időben átalakult a Teleházaknak a sorsa, mert most már azt nem nagyon várhatjuk, hogy hát olyan céllal bejönnek, hogy valaki csak Internetezzen, tehát otthon mindenkinek van. Most már a képzések felé megyen ez a dolog (..) Többször feltették a kérdést, hogy hát miért kell Rozsályba ilyen? Hogy ebbe lesz-e kihasználtság? Igenis van, mert a legközelebbi város Szeged, vagy Csenger, 30 km-re helyezkedik el, és oda bejutni? Megszűnt a vasúti közlekedés.

Oda bejutni szinte lehetetlen, vagy akinek saját, saját autója van. Szóval, aki ezeket a szolgáltatásokat igénybe szeretné venni, azoknak legtöbbször nincs is autójuk. Már mint Teleház, tartottunk ilyen digitális írástudás képzést, és így ezután aztán jobban tudnak elhelyezkedni az emberek."[14]

„..egy cigány ember, egy civil szervezet elnöke, aki minden erejével azon van, hogy tisztességes, ne legyen fajgyűlölő, meg amire büszke vagyok, hogy egész Hajdú-Bihar megyében nem volt példa arra, hogy ilyen-olyan települési napokon, mint például vannak Szoboszlói Napok, vagy még ilyen napok, mint Csege Napok is, biztos tetszett már hallani róla, igen, hogy cigány és magyar együtt, illetve, ha van egy 3 napos rendezvénysorozata, akkor abból 1 napot cigány, vagy roma napnak tituláljon, de ugyanúgy, a programok részét is képezi…"[15]

„Az Agora projekt valósítja meg az egyének, a város lakóközösségének képessé tételét, tudásokkal és készségekkel való felruházását…. fut végig település lakosságán. A személyes kapcsolataimon elindulva segítek másoknak szociális problémáik megoldásában, azzal a feltétellel, hogy tovább kell adnia az információkat másnak.... saját maguk vonják be, csatárláncot alkotva."[16]

Mezoszinten a legnagyobb hatást kiváltó innováció számomra az az inkubátorházként való működés volt, amit a Zalai Falvakért Egyesület, illetve a „homo faber" Foglalkoztatási és Szociális Alapítvány valósít meg. A két szervezet nem csupán saját ötleteket valósít meg, de más szervezeteket vagy magánembereket is szívesen fogad és hátteret biztosít ötleteiknek, *„…hogy a cselekvő ember tudjon cselekedni, annak kell egy háttér."*[17]

„Az innováció után újabb innovációkat gerjesztünk, tehát nem az a dolgunk, hogy fenntartsunk szolgáltatásokat és hosszú távon működtetünk, és aztán persze nem szakadunk el."[18]

A másik innováció, ami szerintem a legnagyobb hatást váltja ki környezetében, az önellátó háztáji gazdaságok ösztönzése. Ennek keretében a civil/nonprofit szervezet, az önkormányzat és mezőgazdasági vállalkozók fognak össze, és végeznek szokásos, mezőgazdasági és állattenyésztési feladatokat, közben munkát és megélhetést adva rászorulóknak, majd a megtermelt termékeket szintén számukra, kedvező áron értékesítve. A felesleg értékesítésébe pedig újabb innováció, a helyi televízió csatlakozik be.

„… tulajdonképpen ezt úgy szoktuk mondani, hogy a mi önellátó háztáji gazdaságunk működtetése, ösztönzése, meg az önkormányzat szociális földprogramja párhuzamosan működik, és egy kört alkot, teljességbe kiegészíti egymást, ezt nem is lehet másképpen itt a végeken, ha nem működünk együtt, mint a civil szféra, önkormányzati szféra, akkor egyáltalán nem is számíthatunk semmire, és ezt nem kell összekeverni. Mi is tudunk gazdálkodni, ők is, de igyekszünk egymást segíteni, amit mi csinálunk, már ők nem csinálják, stb., tehát mindenki a saját keretein, meg korlátai között ezt végzi."[19]

[14] 16. fókuszcsoportos interjú
[15] 8. interjú
[16] 11. interjú
[17] 11. interjú
[18] 14. fókuszcsoportos interjú
[19] 16. fókuszcsoportos interjú

Az ország másik végén szintén hasonló foglalkoztatási modell működik, már határon átnyúló kapcsolatokat is mozgósítva, valamint a turizmusra is építve.

„Van most egy közös projektünk, egy 24 város projekt, amibe 7 magyar város van, 8 osztrák és 9 szlovén város. Ez egy … program, amiben vannak gazdasági részek is, ez a közélet van benne jobban meg hát maga a város önkormányzata, inkább a Közélet alapítvány csinálja, vagyis hát alapítvánnyal vagy kht. -val együtt csináljuk ezt a magyarországi oldalt. (…) ők úgy koncentrálták az Európai Uniós forrásokat, hogy egyik vállalkozás egy meggyes ültetvényt csinált … hogy az 3 hét múlva kezdett nekik termelni és hasznot hozni…, a másik vállalkozó az már zöld almát termelt, és hát ….. konzervüzemet is létrehoztak, meg üdítőüzemet, és ezek is idézőjelbe kisvállalkozások, hogy a városon belül koncentrálták ezeket a vállalkozásokat. És nagyon érdekes dolog volt, hogy a bónuszkártyát is be akarjuk vezetni (…).Ez annyit jelent, minden városban 1 gazdasági egységet, 1 múzeumot vagy kiállító helyet kellett megjelölni, nálunk ugye a római kori kiállítóhelyet jelöltük meg, meg egy vendéglátó egység csatlakozott ehhez. És aki idejön turistaként, megkap egy ilyen tömböt, és ha ide jön, és szolgáltatást vesz igénybe, akkor például nálunk a múzeumi belépőből 50 százalék kedvezményt kap, a vendégházba meg X százalékot. Így összekapcsolódik a mezőgazdaság, az ipari termelés meg a szolgáltatások."

A két modell zsenialitása a helyi szükségletekre és lehetőségekre építésben, illetve a szektorok oly módon történő összekapcsolásában áll, hogy mindegyik számára tud kínálni valamit, ami a kapcsolat fenntartására ösztönzi. Érdekes módon ezek az újítások mindkét régióban azonos arányokban vannak jelen, sőt néhány esetben (pl. foglalkoztatáspolitikai programoknál) – anélkül, hogy tudnának róla - leképezik egymást. A mezoszinten megjelenő innovációk az osborni kategóriarendszert követve elsősorban fejlesztő és újító tevékenységekben realizálódnak.

A ***makroszinten*** megvalósuló innovációk szakmapolitikai szintekre hatnak, és természetesen nem működnek az előző két szinten megvalósított szolgáltatások, programok nélkül. A szintek tehát átjárhatók és összefüggenek, illetve térségi szintekkel való összefüggést nem feltétlenül mutatnak. Két szervezet esetében találtam makroszinten működő újítást. Az egyik innováció a falugondnoki szolgálat három lábának megteremtésére irányul (szociális menedzsment, vidékfejlesztés, közösségfejlesztés), a másik pedig egy újfajta, komplex képzés-foglalkoztatás megteremtésére (ez a tranzitfoglalkoztatás vagy termelőiskola modell). A két innovációs törekvés azt is megmutatja, hogy a problémák valóban komplexitásukban jelentkeznek, ezért nem csupán komplex szolgáltatást kell nyújtani a szervezeteknek, de komplex újításokat is kell bevezetniük, amihez feltétlenül szükséges a más célokat kitűző szervezetekkel való együttműködés. Mindkét innováció, ami makroszintű hatást céloz, egyértelműen az újító kategóriába tartozik, s a Nyugat-dunántúli régióban jelentkezik, igaz, a termelőiskola modell a régió leghátrányosabb településein, az aprófalvas zalai térségben jelenik meg.

Összegzés

Tanulmányom célja az volt, hogy a Nyugat-dunántúli és az Észak-alföldi régióban bemutassa a szociális és gyermekvédelmi célú civil/nonprofit szervezetek körében létrehozott innovációkat.
Összességében elmondható, hogy a szociális és gyermekvédelmi célú civil/nonprofit szervezetek innovációi speciális modellt állítanak elő, hiszen a szervezetek újításainak

jellemzője, hogy az ***informális szektorból és az informális szektornak*** születnek, a kapcsolat tehát, ami előállítja az innovációt, az innovációval egy irányba mutat, s egyúttal utal a Moulaert és szerzőtársai (2005) által létrehozott szociális innovációs kategóriák első dimenziójára (az emberi szükségletek kielégítésére). A definíció másik két elemének (részvétel és szociálpolitikai kapacitás növelése) kiteljesedése azonban - véleményem szerint – a két vizsgált régióban még várat magára. Mindkét régió civil/nonprofit szervezetek által előállított szociális és gyermekvédelmi innovációi egyelőre a funkcionalitás szintjén mozognak, s legfontosabb céljuk az új szolgáltatás létrehozása. Nyilván mindez annak is az eredménye, hogy addig, míg szociális szolgáltatáshiányos területeket találunk a vizsgált régiókban, a szervezetek célja elsősorban ezen hiányosságok pótlása, a tűzoltás, nem pedig az újítás. Ebből következően tehát érdemes lenne felülvizsgálni azt a legtöbb pályázatban megjelenő kívánalmat, miszerint az újítás, az innováció az elsődleges cél, s inkább olyan pályázatokat, programokat működtetni, melyek a már meglevő szolgáltatásokat tudják fenntartani, esetleg megújítani, minőségét fejleszteni, vagy a meglevő innovációkat disszeminálni. Ez lehetne a szociális szolgáltatások minőségpolitikájának alapja.
Mindezt megerősíti egyik interjúalanyom is, aki szerint a mindenben innovációt kereső magatartás sem célravezető, több figyelmet kellene fordítani azokra a rogersi (1983) kapcsolatokra is, melyek „megkenik" a már létező újítások útját, s ezáltal segítik azok a köz javára való terjedését.

„…állandóan innovációt követelünk, ugyanakkor a fenntarthatóságot senki nem figyeli és így elköltünk milliárdokat különböző innovatív programokra, csak nem terjednek el a köz javára, akkor mi a fenének, kérdem."[20]

Megállapítható tehát, hogy bár kutatásom talált innovációkat, ezek az újítások nem feltétlenül a szervezetek saját szükségleteiből és motivációjából állnak elő, inkább a pályázat kiírói szabják támogatási feltételként. Úgy tűnik tehát, hogy a szervezet és szolgáltatásai működéséhez szükséges forrásteremtés egyik alapja az, hogy bármi áron olyan innováció jelenjen meg, mely aztán nem feltétlenül jut el a célcsoporthoz, a rászorulókhoz.

[20] 19. interjú

Irodalomjegyzék

ANHEIER, H. K. – SALAMON, L. M. (ed.) (1998): *The nonprofit sector in the developing world* Manchester: Manchester University Press
BOCZ, J. (1997): *Szociális nonprofit szervezetek Magyarországon* Budapest: KSH Népességtudományi Kutató Intézet 1997/1.
BULLAIN, N. (2005): *Átfogó jogi reformkoncepció: Lépések egy értékalapú civil jövőkép felé* Civil Szemle 1. pp. 5-25.
EVERS, A. – LAVILLE, J-L. (ed.) (2004): *The Third Sector in Europe* Cheltenham: Edward Elgar Publishing
FERGE, Zs. (1989): *Van-e negyedik út? A társadalompolitika esélyei* Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
FERGE, Zs. (2010): *Társadalmi áramlatok és egyéni szerepek* Budapest: Napvilág Kiadó
HEGYESI, G. (1989): *A jóléti pluralizmus első jelei Magyarországon* ESÉLY 1. 39-49.
HOWALDT, J. – SCHWARZ, M. (2010): *Social Innovation: Concepts, research fields and international trends*
http://www.internationalmonitoring.com/fileadmin/Downloads/Trendstudien/IMO%20Trendstudie_Howaldt_englisch_Final%20ds.pdf
JAGASICS, B. (2001): *Civil történet* Zalaegerszeg: Landorhegy Alapítvány, Nonprofit Szolgáltató Központ
KÁKAI, L. (2009): *Kik is vagyunk mi? Civil szervezetek Magyarországon* Pécs: IDResearch Kft./Publikon Kiadó
KUTI, É. (1998): *Hívjuk talán nonprofitnak…..*Budapest: Nonprofit Kutatócsoport
MAJLÁTH, R. (2009): *A posztszocialista térség civil társadalma* Civil Szemle 4. pp. 53-70.
MOULAERT, F. et al. (2005): *Towards Alternative Model(s) of Local Innovation* Urban Studies October 2005 vol. 42 no. 11 pp. 1969-1990
OSBORNE, S. (1998a): *Voluntary Organizations and Innovation in Public Services* London: Routledge.
OSBORNE, S. (1998b): *Naming the Beast. Defining and Classifying Service Innovations in Social Policy* Human Relations (51, 9) pp. 1133-1154.
OSBORNE, S. et al. (2008): *The Once and Future Pioneers? The Innovative Capacity of Voluntary Organisations and the Provision of Public Services: a Longitudinal Approach* Public Management Review *on 'Innovation in Public Services'* 10, 1 – January 2008
ROGERS, E. (1983): *Diffusion of Innovations* New York: The Free Press
ROBINSON, L. (2009): *A summary of Diffusion of Innovations* www.enablingchange.com.au
SALAMON, L. M. – Wojciech Sokolowski, S. – List, R. (2003): *A civil társadalom „világnézetben"* Budapest: Civilitas Egyesület
SCHUMPETER, J.A. (1911): *Theory of Economic Development/Theorie der Wirtschaftlichen Entwicklung.* Berlin: Duncker&Humblot, 1987 (7)
SZŰCS, J. (1983): *Vázlat Európa három történeti régiójáról* Budapest: Magvető Kiadó

PILINSZKI ATTILA*

Egy diádkutatás margójára – módszertani megfontolások

Absztrakt:
A párkapcsolatok kutatása, a felek különböző nézőpontjának megragadása különös kihívások elé állítja a kutatót. A párkapcsolati stabilitás és minőség jellemzően egy olyan téma, amiről nem elegendő csak az egyik felet megkérdeznünk.
Jelen tanulmány célja bemutatni a diádkutatás sajátosságait, felhívni a figyelmet a jellemző buktatókra, valamint egy gyakorlati példán keresztül szemléltetni a diádkutatásokban gyakran használt Actor-Partner Interdependence Model-t (Kenny 1996). A cikk első felében a diádkutatás módszertani kérdéseivel foglalkozom, a második részben pedig a női munkavállalásra és párkapcsolati stabilitásra vonatkozó hipotéziseket tesztelem egy diádikus kutatás adatsorán.

Abstract:
To the margin of a dyadic research – methodological considerations
The research of partnerships, to capture the different viewpoints of partners is allways a special challenge for researcher. The relationship stability and quality are typically such subjects where that is not enough to if one of the partners is asked.
The present study aims to demonstrate the characteristics of the dyadic research, to draw to attention the typical pitfalls furthermore to illustrate the often used Actor-Partner Interdependence Model (Kenny 1996) through a practical example. In the first part of article I deal with to methodological issues of dyadic research, in the second part I test some hypotheses of female employment and relationship stability on dyadic research data.

* A szerző a Semmelweis Egyetem Egészségügyi Közszolgálati Kar, Mentálhigiéné Intézet egyetemi adjunktusa, az ELTE-TÁTK Szociológiai Doktori Iskola doktorjelöltje

Bevezetés

Egy adott jelenséget, a kapcsolat jellemzőit, egy szituációt többféleképp érzékelhetnek, értelmezhetnek és kommunikálhatnak mások felé az érintett felek. A főnök másként látja egy adott feladat fontosságát, sürgősségét, mint a beosztott; a szülő szerint más okok állnak a gyermek iskolai verekedése mögött, mint a verekedő (vagy megvert) gyermek szerint; a férj szerint leggyakrabban az anyagi ügyek miatt vitatkoznak, a feleség szerint viszont a barátokkal kapcsolatos konfliktusok a gyakoribbak. Könnyen belátható, hogy ha egy kapcsolatot, vagy olyan jelenséget szeretnénk vizsgálni, amiben többen érintettek, nem elegendő csak az egyik fél megkérdezése. Már a hatvanas évek végén megfogalmazódott az igény, hogy a családi témák vizsgálata során szükséges a feleségek mellett a férjeket is meginterjúvolni, ahogy erre egy tanulmány kritikus címe is utal: „Családszociológia vagy a feleségek családszociológiája?" (Safilios-Rothschild 1969). A családokkal végzett szociális munkának is alapelvei közé tartozik az elfogulatlanság és pártatlanság, a felek sokszor eltérő érdekeinek figyelembe vétele. A rendszerszemléletű családterápia definíciója szerint a család egy olyan rendszer, melynek tagjai befolyással bírnak egymásra, családként definiálják magukat és azonos értékrenden, hiten, meggyőződésen, közös identitástudaton alapuló koherenciát mutatnak (Bagdy–Mirnics 2006). A család tagjai folyamatos interakcióban vannak egymással, az egyéni magatartást nagymértékben meghatározza a felek közötti cirkularitás és interdependencia. A szociális munka lényege (többek között) az individuumok és környezetük közötti viszonyrendszerről, az abból fakadó problémákról és azok kezeléséről szól. A családon belüli egymásra hatásokkal napi szinten találkozik a segítő szakember, fontos azonban ezeknek rendszerezettebb, tudományos megismerése is.

Annak ellenére, hogy a családi kapcsolatok komplexitása közhelynek számít, a kutatásokban gyakran nem ragadják meg ezt az összetettséget. A családtagok közötti kapcsolatról való adatgyűjtés és annak elemzése speciális feladat és a kutatók gyakran választják inkább a hagyományos individuális elemzési módszereket.

Jelen tanulmány célja bemutatni a diádkutatás sajátosságait, felhívni a figyelmet a jellemző buktatókra, valamint egy gyakorlati példán keresztül szemléltetni a diádkutatásokban gyakran használt Actor-Partner Interdependence Model-t (Kenny 1996). A cikk első felében a diádkutatás módszertani kérdéseivel foglalkozom, a második részben pedig a női munkavállalásra és párkapcsolati stabilitásra vonatkozó hipotéziseket tesztelem egy diádikus kutatás adatsorán.

I. A diádkutatásokról

A diádkutatás lényegét tekintve több, mint hogy egy kérdezett helyett kettő véleményére támaszkodunk. A diádkutatások során a fókusz két személy közötti kapcsolat megértésén van, amit több perspektívából is megvilágítunk. A diád, mint elemzési egység a kutatás minden szakaszában meghatározza a kutatói döntéseket: a kutatási kérdés megfogalmazásában, a kutatási módszer kiválasztásában és az interpretációban is fontos szerepet játszik. Thomson és Walker (1982) a diádkutatás lényegi jellemzőit a következőkben látja:

- a kutatási kérdés a kapcsolat (két ember közötti mintázat) szintjén kerül megfogalmazásra;
- a résztvevők kiválasztása attól függ, hogy reprezentálni tudják-e a kapcsolatot – akár egy vagy két fő van kiválasztva, mint informátor;

- a mérőeszközt tekintve egy vagy két családtag értékeli magát, a másikat és/vagy a kapcsolatot;
- az elemzés interperszonális vagy interdiádikus, információt adva az egyének vagy kapcsolatok közötti mintázatokról;
- az adatok interpretációja és a következtetések a két személy közötti kapcsolatra vonatkoznak.

A diádadatok elemzésének egyik alapvető fogalma a függőség (nonindependence), azaz a diádok tagjai értelemszerűen nem egymástól független individuumok, hanem az egyik fél érzelme/viselkedése/vélekedése hatással van a másik fél érzelmére/viselkedésére/vélekedésére. A családi kapcsolatok területéről sok példát sorolhatunk erre: a férj kapcsolattal való elégedettsége többnyire a felesége pontszámával pozitív kapcsolatban van; a házimunkában való szerepvállalás a két fél közötti zéró összegű játszmaként fogható fel. Kenny megfogalmazásában a diádikus függőség definíciója: „Ha a diád két tagjától származó két pontszám nem független, akkor ez a két pontszám jobban hasonlít egymásra (vagy jobban különbözik egymástól), mint két olyan személytől származó két pontszám, akik nem tartoznak ugyanazon diádhoz" (Kenny–Kashy–Cook 2006: 4). E kölcsönös függőség és az adatok hasonlósága/különbözősége háttérében több ok is állhat:

- a kompozicionális hatás (amikor a tagok már akkor is hasonlítottak egymásra, mielőtt találkoztak volna);
- a partner hatás (az egyik fél jellemzője/viselkedése befolyásolja partnerének jellemzőjét/viselkedését);
- a kölcsönös befolyás (ld. cirkuláris okság a rendszerszemléletű családterápiában);
- a közös sors (egy külső tényező, ami mindkét félre hatással van) (Kenny–Kashy–Cook 2006).

Azzal, hogy a diádoktól származó adatok nem tekinthetők független megfigyelésnek, mindenképp sérül a hagyományos statisztikai módszerek (pl.: varianciaanalízis, regresszióelemzés) alapvető feltétele. Ha egyszerűen nem vesszük figyelembe az adatok függőségét, a statisztikai próba torz eredményeket hozhat: többnyire a statisztikai szignifikancia túl liberális, máskor pedig túlságosan konzervatív (Kenny–Kashy–Cook 2006).

A diád jellegű kutatásokban az adatok közötti függőség kezelésére szolgáló egyik stratégia, hogy csak az egyik féltől gyűjtünk adatokat elkerülve ezzel a kérdésből származó problémákat. Ezekben a vizsgálatok a mérőeszközeiben a kérdések a kapcsolatra, a másik fél percepciójára vonatkozhatnak, de mindenképp veszítünk a családi komplexitásból. Amennyiben több családtagtól gyűjtünk adatokat az említett okok miatt mindenképp elhibázott lépés, ha független egyénekként kezeljük őket. Így az adatok elemzésére egy másik stratégia, hogy két különböző mintába soroljuk a diádok tagjait (Kenny 2011). Az elemzést következetesen két mintán végezzük, például férjek és feleségek csoportjain. Természetesen ez az út csak akkor járható, ha a diád tagjai között valamilyen változó mentén különbséget tudunk tenni (pl. nem – férfi és nő; kor – idősebb testvér és fiatalabb testvér). Bár ezzel a módszerrel kikerüljük a függőség problémáját, de – ugyanúgy, ahogyan az egyik fél megkérdezésére építő kutatásokban – az adatok kettéosztásával csökken a tesztelhető hipotézisek köre. S ezek leginkább a kapcsolati mintázatokra utaló kérdések, melyek a diádkutatások fő fókuszát képezik. Kenny a diádkutatások legfontosabb jellemzőit abban látja, hogy

- az összes adat egy elemzés részét képezi;
- a diádot figyelembe veszik az elemzés során (nem, mintha az egyén lenne az elemzési egység);
- a diád tagjai közötti függőség közvetlenül mérésre kerül (Kenny 2011).

Az adatok közötti függőség ellenőrzésére a változó mérési szintjétől függően különböző statisztikai eszközök állnak rendelkezésünkre. Amennyiben a vizsgált változók nominális mérési szintűek, a Cohen's kappát (K) használhatjuk annak meghatározására, hogy az adott pontszámok függetlenek vagy sem. Az intervallum mérési szintű változók esetén korreláltatjuk a diádtagok pontszámait és a Pearson-féle korrelációs együtthatók alapján eldönthetjük, hogy azok egymástól való függése mennyire erős (Kenny–Kashy–Cook 2006).

A diádok típusai: megkülönböztethető és nem megkülönböztethető

A diádikus adatok elemzése kapcsán tisztázni kell néhány alapvető fogalmat. Egyik fontos kérdés, hogy a diád tagjait meg lehet-e különböztetni egymástól valamilyen változó mentén. Ez alapján beszélhetünk *megkülönböztethető* és *nem megkülönböztethető* diádokról. Amint az 1. táblázatban szereplő példákon láthatjuk, a heteroszexuális párkapcsolatban élők megkülönböztethető diádnak számítanak, a nem változó alapján különbség tehető. Ugyanígy a főnök és beosztott, ahol az intézményi hierarchiában elfoglalt hely szerint különböztethetőek meg a felek. A megkülönböztethető diádok tagjai mindig bizonyos (állandó és nyilvánvaló) szerepet töltenek be a kapcsolatban, ellentétben a nem megkülönböztethető diádokkal, ahol nincs olyan változó, ami mentén két csoportba sorolhatnánk a diádok tagjait.
Ez az alapvetés rendkívül fontos az adatbeviteli mód és az elemzési eszközök megválasztásakor, hiszen a diádok két típusának elemzésére különböző módszerek alkalmasak.

1. Táblázat - Példák a megkülönböztethető és nem megkülönböztethető diádokra (Kenny–Kashy–Cook 2006 alapján)

Diádok megkülönböztethető tagokkal	Diádok nem megkülönböztethető tagokkal
Férj és feleség	Homoszexuális pár
Főnök és beosztott	Munkatársak
Szociális szakember és a szolgáltatást igénybe vevő	Együttműködő szociális szakemberek
Idősebb és fiatalabb testvér	Ikrek
Vesztes és nyertes	Ellenfelek
Szülő és gyermek	Szobatársak
Pincér és vendég	Börtöntársak
Tanár és diák	Osztálytársak

A változók típusai

A diádikus vizsgálatokban a változók három fajtáját lehet megkülönböztetni: diádok közötti változók, diádon belüli változók és kevert típusú változók (Kenny–Kashy–Cook 2006). *Diádok közötti változó*nak nevezzük, amikor a változó értékei különböznek az egyes diádoknál, de az azonos diádok tagjainak megegyeznek a pontszámaik. Tipikusan ilyen változó a kapcsolat hossza (mióta élnek együtt), különböző időtartam óta együtt élő párokkal találkozhatunk, értelemszerűen az egy diádhoz tartozók ugyanannyi ideje élnek együtt. Ilyen változó a családi összjövedelem, ami a diád tagjainál megegyezik, azonban diádról diádra változó értéket mutathat.
A *diádon belüli változó* esetén az előzővel szemben a diádtagok értékei mindig különbözőek, de ha átlagoljuk a tagok pontszámait, minden diád pontszáma meg fog egyezni. Heteroszexuális pároknál a nem a diádon belüli változó prototípusa, hiszen minden diádban van egy férfi és egy nő. Ilyen változó lehet a családi szerep, amikor például szülők és gyermekek kapcsolatát vizsgáljuk. Amint láthattuk korábban, a diádon belüli változó szükséges ahhoz, hogy megkülönböztethető diádokról beszéljünk.

A harmadik, *kevert típusú változó* felvető értékei mind a diádon belül, mind pedig a diádok között változnak. Párkapcsolati minőséget vizsgáló kutatásokban az egyik legjellemzőbb kevert típusú változó a kapcsolattal való elégedettség. A diád két tagja sok esetben különböző mértékben mutat elégedettséget, s az egyes diádok összességében is elégedettebbek, mint mások. Egy másik tipikus kevert változó az életkor, mivel a két fél gyakran nem egyidős és a diádok között is megkülönböztethetünk fiatal párokat és idősebb párokat.

A diádkutatások típusai

A diádkutatásoknak a vizsgálatba vont személyek szempontjából három fő formája van: a standard diádikus dizájn, a one-with-many dizájn és a Social Relations Model (SRM) dizájn (Kenny–Kashy–Cook 2006). A standard dizájn esetében a diád két tagjára vonatkoznak az adatok (például a férjre és a feleségre); a one-with-many dizájn esetén egy válaszadó értékeli a vele kapcsolatban álló személyeket valamilyen szempontból (például tinédzser véleményezi a kapcsolatának szorosságát az apával, az anyával és a testvérével); a Social Relation Model dizájnál pedig több informátortól származnak adatok, a vele kapcsolatban állókról (például az apa nyilatkozik az anyával, a fiával és a lányával való viszonyáról; az anya nyilatkozik az apával, a fiával és a lányával való viszonyáról; és így tovább). Az olyan diád-vizsgálatokat, ahol bár az adatok jellege diádikus, de csak egy személy kerül megkérdezésre, egyoldali (one-sided), ahol pedig mindkét féltől gyűjtünk adatokat, kétoldali (two-sided) dizájnnak nevezzük (Kenny–Kashy–Cook 2006).

Diádadatok rögzítése

A diádkutatás dizájnja nem csak az adatelemzéshez használt metódusokat befolyásolja, de az adatrögzítés és adatrendezés módját is. Ha az adatok nem megfelelő struktúrában vannak elrendezve, nem tudjuk alkalmazni a szükséges statisztikai technikákat. A diádadatok alapvetően háromféleképp rendezhetők: individuális, diádikus és párosított (pairwise) struktúrába (Kenny–Kashy–Cook 2006). A korábban tárgyalt változótípusok két csoportba oszthatók: a diádok közötti változók tekinthetők a diádikus szintnek (a két félnek azonos a pontszáma), míg a diádon belüli és a kevert típusú változók az egyéni szintet képviselik, hiszen minden egyes diádban a felek pontszámai eltérőek lehetnek. Az adatbázist úgy kell felépíteni, hogy az adatoknak ez a jellegzetessége megragadható legyen.
Ha például az adattáblánk a hagyományos, azaz individuális módon strukturálja adatainkat, adja magát, hogy elemzési egységnek az egyént tekintsük. Ebben az esetben az egyéni és kevert típusú változókat tudjuk értelmezni (az adatok közötti függőség mellőzésével), azonban a diádok közötti változók nem elemezhetők. Amikor megkülönböztethető diádokról van szó és az elemzés tárgya éppen a megkülönböztető változó hatásaira vonatkozik, amint korábban említettem, az adatok két mintaként való kezelése indokolt lehet. Ezt az individuális adatbázis két részre osztásával (split file) és eszerint való következetes elemzésével tehetjük.
A kutatás diádikus jellegét adó változók elemzése azonban csak a diádikus vagy a párosított elrendezésű adatstruktúrában lehetséges. A diádikus struktúra esetén az elemzési egység a diád, annyi megfigyelés (sor) található az adatbázisban, ahány diádunk van. A diádok közötti változók esetén csak egy érték van minden diádnál (ld. 2. táblázatban a Z változó), míg a diádon belüli és kevert típusú változóknál a diád két tagjára vonatkozóan külön-külön szerepelnek a pontszámok (pl. X_1 és X_2).
A párosított struktúra valójában az individuális és a diádikus struktúra kombinációja, ahol minden rekord egyéni megfigyelést takar, azonban megjelennek a partner pontszámai is.
Gyakran több adatbázissal érdemes dolgozni a diádikus kutatásoknál. Az adatbevitel általában individuális struktúrában történik, és később ebből lehet transzformálni egyéb struktúrába az

adatokat. A következő SPSS syntax-szal egyszerűen tudunk egy individuális adatbázist diádikus elrendezésűvé formálni (Kenny–Kashy–Cook 2006):

```
DELETE VARIABLES Személy.
CASESTOVARS
    /ID = Diád
    /GRUPBY = INDEX .
```

2. Táblázat - Példák az adatstruktúrákra három diáddal, hat személlyel és három változóval (X,Y,Z) (Kenny–Kashy–Cook 2006)

Individuális

Diád	*Személy*	X	Y	Z
1	1	5	9	3
1	2	2	8	3
2	1	6	3	7
2	2	4	6	7
3	1	3	6	5
3	2	9	7	5

Diádikus

Diád	X_1	Y_1	Z_1	X_2	Y_2	Z_2*
1	5	9	3	2	8	3
2	6	3	7	4	6	7
3	3	6	5	9	7	5

Párosított

Diád	*Személy*	X_1	Y_1	Z_1	X_2	Y_2	Z_2*
1	1	5	9	3	2	8	3
1	2	2	8	3	5	9	3
2	1	6	3	7	4	6	7
2	2	4	6	7	6	3	7
3	1	3	6	5	9	7	5
3	2	9	7	5	3	6	5

* Ez a változó redundáns a Z_1-gyel, ezért nem szükséges a megjelenítése.

Az Actor-Partner Interdependence Model (APIM)

Annak függvényében, hogy egy vizsgált kérdésben a változók (X a független, vagy prediktor változó; Y a függő, vagy kimeneti változó) diádikusak vagy sem, különféle modelleket alakíthatunk (Kenny 2011):

- A prediktor változó (X) diádikus, azaz mindkét családtagtól külön pontszámok vannak; a kimeneti változó (Y) nem diádikus (1. ábra, 1. modell). A modellben az egyenes nyilak a predikciós utak (regressziós együtthatók) X1-Y és X2-Y mutatják a független változók hatását a kimeneti változóra. A prediktor változók egymással korrelláltatva vannak (kétirányú nyíl).
- A második lehetőség, amikor a kimeneti változó diádikus, de a prediktor változó nem az (1. ábra, 2. modell). Az egyenes nyilak az X hatását mutatják a kimeneti változóra. Mivel az X nem magyarázza az Y-ok teljes varianciáját, szükséges a kimeneti változókhoz egy reziduális, vagy hibaértéket (e1 és e2) rendelni, amik szintén korrelálnak egymással. Például amikor azt vizsgáljuk, hogy a családban a munkanélküliség előfordulása (mindegy, hogy melyik félnél) milyen hatással van a felek kapcsolati minőségére.

- A harmadik esetben mind a prediktor, mind a kimeneti változónál két személytől származnak adatok (1. ábra, 3. modell). Az ilyen jellegű kérdésfelvetések elemzésére alkották meg az Actor-Partner Interdepedence Model-t (APIM) (Kashy–Kenny 2000; Kenny 1996), ahol a két válaszadó pontszámai egy modellben vizsgálhatók, több kimeneti változóval. A továbbiakban ennek a modellnek a részletes bemutatásával foglalkozom.

1. ábra - Diádikus és nem diádikus változókkal építhető modellek

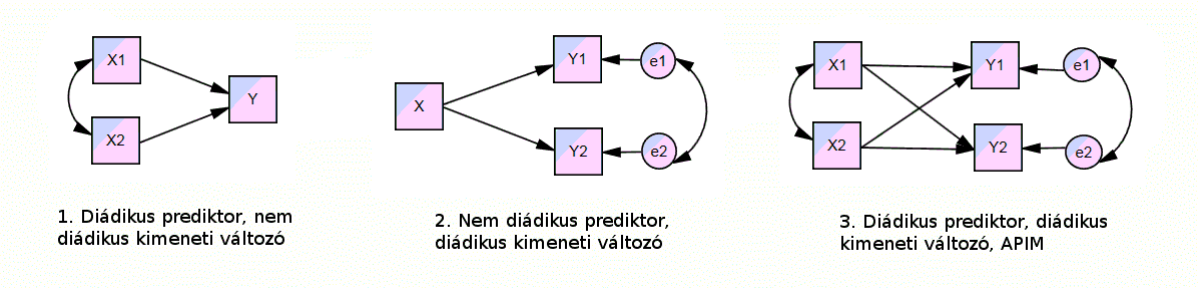

Az olyan adatgyűjtési módszer alkalmazásával, aminek keretében a családtagok számolnak be a kapcsolatukról, viselkedésükről vagy a másik féllel kapcsolatos percepcióiról, irányított adatokhoz jutunk. Azaz az A személy kapcsolatról szóló beszámolója más lehet, mint a B személyé, az egyik személy másként észlel egy történést, mint a másik. Ezért különbséget kell tennünk az *aktor* – aki beszámol a kapcsolatról – és a másik személy között, aki *partner* a kapcsolatban. A két egyéntől származó adat a kapcsolatban az aktorra és a partnerre vonatkozik, például jelzi A személy (aktor) kapcsolatát B személyhez (partner) és ezt a másik fél oldaláról is vizsgálhatjuk. Ez az alapvető asszimetria a diádikus adatokban meghatározó a két egyén szerepei között. A vizsgált témától függően különböző kifejezéseket használnak: például a kommunikáció megfigyelésénél *küldő* és *fogadó*, percepciók vizsgálatakor az *észlelő* és az *észlelés alanya* (Snijders–Kenny 1999).

Az Actor-Partner Interdependence Model (APIM) a diádikus kapcsolatok modellje, ami két válaszadó kapcsolatának konceptuális megközelítését a megfelelő statisztikai eszközökkel teszteli és értékeli. Az APIM egyre nagyobb ismertségre tett szert első közlése óta, és egyre elterjedtebb a társadalomtudományi kutatások körében. Jól mutatja ezt, hogy az 1996-ban közölt cikket (Kenny 1996) azóta több mint 300 jegyzett tanulmányban idézték (Web of Knowledge, Citation Report). A különböző témák, mint a kommunikációs készségek, kötődési stílus, személyiség mellett a modell gyakran használt a családtudományi tanulmányokban (Kluwer–Heesink–Van De Vliert 1997; Kurdek 1998, 2004; Lyons–Sayer 2005; Rayens–Svavarsdottir 2003).

2. ábra - Actor-Partner Interdependence Model (APIM)

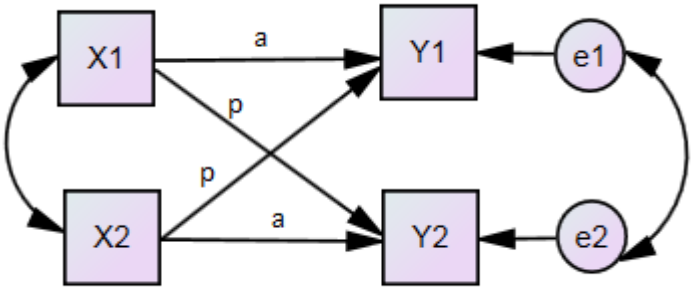

A 2. ábrán látható az Actor-Partner Interdependence Model vázlata, mely négy változót tartalmaz: két függő vagy kimeneti változót (Y1 – feleség kapcsolati instabilitása és Y2 – férj kapcsolati instabilitása), és két független vagy prediktor változót (X1 – feleség konfliktuskezelési stílusa és X2 – férj konfliktuskezelési stílusa). Így a mostani példában azt kívánjuk mérni, hogy a diád tagjánál mért konfliktuskezelési stílus milyen hatással van a kapcsolati instabilitás változó értékére.
A modell két központi eleme az *aktor hatás* és a *partner hatás* (Kenny 1996). Az aktor hatás azt mutatja meg, a megkérdezett személy konfliktuskezelési stílusa hogyan hat a saját kapcsolati instabilitására. Az ábrán az aktor hatást ábrázolják a vízszintes nyilak (a).
A partner hatás méri, hogy mennyire befolyásolja a személy érzelmét/viselkedését a partner. Az ábrán a partner hatást az átlós nyilak ábrázolják (p). Például a feleség konfliktuskezelési stílusa hogyan hat a férj párkapcsolati instabilitására; illetve, hogy a férj konfliktuskezelési stílusa hogyan befolyásolja a feleség kapcsolati stabilitását. A partner hatás a felek közötti interdependencia mérésének egyik formája.
A modellben két további tényezőt szükséges még kiemelni: a független változók közötti korrelációt és a reziduális változók közötti korrelációt. A független változók (X1 és X2) közötti korrelációt a kétirányú nyíl jelzi. Ez a korreláció biztosítja, hogy amikor az egyik független változó hatását vizsgáljuk (pl: X1- Y1), a másik független változó kontrollálva van. Tehát az aktor hatást befolyásának számításánál kontrollálva van a partner hatás.
Mivel a modellbe épített független változók (X1 és X2) sosem magyarázzák az Y változó teljes varianciáját, ezért szükséges egy-egy reziduális vagy hiba változót rendelni mindkét Y-hoz (e1 és e2).
Az aktor és a partner hatás egymáshoz való viszonya alapján több modellt is megkülönböztethetünk. Kenny–Cook (1999) négy modellt mutat be:

- Aktor-orientált ($a \neq 0$, $p = 0$): az aktor-orientált modellben kizárólag a saját jellemzőknek van hatása a kimeneti változóra, a partner jellemzőinek nincs. Azok a kutatások, melyek valamely egyéni jellemzőt tekintenek a vizsgált jelenség okának, ezt a modellt használják annak feltételezésével, hogy nincs partner hatás. Kenny azt javasolja, hogy a partner hatás mérése és tesztelése ezekben az esetekben is szükséges, különben a mért aktor hatás torz lehet.
- Partner-orientált ($a = 0$, $p \neq 0$): a partner-orientált modellben az előzővel ellentétben a vizsgált személyre hatással van a partnere valamely jellemzője, azonban a sajátja nincs. A szerzők példaként a fizikai vonzóságot hozzák: az, hogy a partnere jól néz ki hatással van a személy kapcsolattal való elégedettségére, azonban nincs vagy nagyon gyenge az aktor hatás. Felhívják a figyelmet azonban arra, hogy egy pár fizikai vonzósága feltehetően korrelál egymással, ezért szükséges a két hatást egyszerre vizsgálni (és korreláltatni az X1 és X2 változót), különben a partner hatás felül lesz értékelve.
- Pár-orientált ($a = p$): ebben a modellben a két hatás egyenlő, vagy legalábbis jelentősen nem tér el egymástól. Azaz a személy jellemzője hatással van a saját és partnere kimeneti változójára is. Előfordulhat olyan eset is, amikor az egyik fél pár-orientált, a másik fél viszont nem.
- Szociális összehasonlítás ($a + p = 0$): az aktor és a partner hatás abszolút értékben körülbelül ugyanakkora, azonban egymással ellentétes előjelű. Általában az aktor hatás pozitív, a partner hatás negatív kapcsolatban áll a kimeneti változóval. Jól példázza ezt a modellt a káröröm, amikor a másik fél sikertelensége elégedettséggel tölti el a személyt.

II. A női munkavállalásra vonatkozó hipotézisek tesztelése

A tanulmány elsődleges fókusza módszertani jellegű, ezért nem kívánok részletes képet adni a vizsgált témakörről, inkább csak példaként szolgál egy kérdés diádikus megragadására.

Az instabilitás és a szocioökonómiai státusz kapcsolatát a korábbi kutatások leginkább a felek jövedelme, a jövedelmi arányok, a munkaerőpiaci helyzet és a párok képzettségi mutatói alapján próbálták megragadni.

A válások száma növekedésének egyik makrotársadalmi magyarázata a *női munkavállalás* elterjedése és általánossá válása. A hipotézis, miszerint a nők munkavállalása destabilizálja a párkapcsolatot, szociológiai és gazdasági gyökerekkel is rendelkezik: a specializált és differenciált házastársi szerepek alapozzák meg a házasság stabilitását (Becker–Landes–Michael 1977; Parsons 1949). A nők munkavállalásával egyrészt csökken a szerepek differenciáltsága, másrészt egyenlőbbek lesznek a hatalmi viszonyok. A fizetett munkán keresztül már a nő is hozzájárul a családi kasszához, és a saját fizetés által megteremtődik az önálló egzisztencia lehetősége az esetleges válás után – ezt nevezte Ross és Sawhill függetlenség (independence) hatásnak (1975). Több újabb kutatás eredményei vegyes képet mutatnak az összefüggés erőssége, sőt iránya tekintetében is (Rogers 2004; Sayer–Bianchi 2000). Amato két fontos tényezőt emelt ki a női munkavállalással kapcsolatban: 1. elősegíti a kapcsolatból való kilépést, de ez az összefüggés csak a boldogtalan pároknál figyelhető meg; 2. hatása kétirányú. Egyrészt hozzájárul a párkapcsolati konfliktusok szaporodásához, másrészt segíti a párkapcsolat minőségét az anyagi nehézségek elkerülése révén. Ez a két hatás kioltja egymást (Amato 2010). Huber és Spitze vizsgálata alapján azonban sem a férj, sem a feleség abszolút keresetének nincs hatása a válási hajlam alakulására, továbbá a jövedelmek egymáshoz viszonyított aránya sem befolyásolja számottevően azt. A nők munkatapasztalatát (hány évet dolgozott az elmúlt 10 évben) vizsgálva azonban összefüggés mutatkozott a párkapcsolati instabilitással mindkét nem esetén (Huber–Spitze 1980). Kalmijn és Poortman vizsgálatában azt találták, hogy amennyiben a nő dolgozik, gyakrabban kezdeményezik ők a válást, mint a férfiak. Ez arra utal, hogy a munkavállalás függetlenítheti a nőket, ami csökkenti a párkapcsolatból fakadó előnyöket (Kalmijn–Poortman 2006). A hazai adatokat tekintve elmondható, hogy a ’90-es évek elején a munkahelyi mobilitás (akár felfelé, akár lefelé történik) mindkét nemnél növelte a válás esélyét (Bukodi–Róbert 2003).

A különböző eredményekre jutó kutatások újabb hipotézisek megalkotásához járultak hozzá, négy meghatározó alapfeltevés fogalmazódott meg:

- *függetlenség hipotézis (economic dependence)*: a nő gazdasági forrásainak (az aktuális jövedelmének) növekedése pozitív kapcsolatban áll a válás kockázatával (Booth és mtsai, 1984; Hiedemann és mtsai, 1998);
- *partnerség hipotézis (economic partnership)*: a nő anyagi hozzájárulása révén csökken a gazdasági nyomás (Conger és mtsai, 1990) és gyarapodik a házasság-specifikus tőke (Knoester – Booth, 2000), s ezek csökkentik a válás kockázatát;
- *egyenlő függőség hipotézis (equal dependence)*: a gazdasági függőség és az elkötelezettség hozzájárul a párkapcsolat stabilizáláshoz – a válás kockázata akkor legmagasabb, ha a két fél gazdasági hozzájárulása megközelítőleg azonos, mert ezen a ponton a leggyengébb a gazdasági kötelezettség (Heckert és mtsai, 1998; Nock, 1995);
- *szerep-együttműködés hipotézis (role collaboration)*: szintén egy U-alakú görbét feltételez, azonban a válási kockázat minimumát a felek azonos hozzájárulásánál éri el – bármelyik fél gazdasági függése növeli a válás esélyét (Ono, 1998). A szerep-együttműködés perspektívája szerint bármelyik fél gazdasági függősége növeli a válás

kockázatát. Ez az összefüggés erősebb lehet az egalitáriánus nemi szerepfelfogású pároknál (Risman – Johnson-Sumerford, 1998).

Az anyagi helyzet, a munkanélküliség és a párkapcsolati instabilitás viszonyát két egymással ellentétes elméleti perspektívából közelíthetjük meg. A *pszichoszociális stressz* perspektíva szerint a munkanélküliség és válás pozitív kapcsolatban áll egymással, míg ha a *válás költségei* nézőpontjából közelítünk, a munkanélküliség negatív kapcsolatban áll a válással. Számos tanulmány alátámasztotta a pszichoszociális stressz hipotézisét (Hoffman–Duncan 1995; Jalovaara 2003; Lewin 2005; Ono 1998). Kalmijn és Poortman azt találták, hogy az anyagi problémák nagyobb hatással voltak a nő válási szándékára, mint a férfiakéra vagy a közös szándékra (Kalmijn–Poortman 2006). Cseh-Szombathy főként amerikai kutatásokra alapozva jegyzi meg, hogy a jövedelem és a válás gyakoriságának kapcsolata egyrészt azzal magyarázható, hogy a magasabb jövedelem nagyobb lehetőségeket nyújt az egyén szükségleteinek kielégítésére, másrészt nem kívánják feladni kedvező anyagi helyzetüket és visszariadnak a közös vagyon felosztásával járó nehézségektől, ami gátként is felfogható (Cseh-Szombathy 1979).

A továbbiakban azt vizsgálom, hogy a 2012-ben lezajlott diádkutatás adatai a fenti négy hipotézis közül melyiket igazolják.

A kutatás és a minta bemutatása

A válásra vonatkozó összehasonlító kutatások felhívják a figyelmet arra, hogy a kapcsolat felbontása változó képet mutat a különböző országok, kohorszok, de társadalmi csoportok között is (Härkönen–Dronkers 2006; Teachman 2002). A korábbi kutatások elsősorban nemzeti reprezentatív adatfelvételekre vagy kisebb középosztálybeli mintákra támaszkodnak. Jelen kutatással az volt a célom, hogy az alacsony társadalmi státuszú családok (az átlagosnál jóval magasabb)[1] instabilitását meghatározó tényezőkről tudjak minél részletesebb képet adni, ami empirikus hátteret nyújthat a vizsgált célcsoporttal foglalkozó intézmények szolgáltatásfejlesztéséhez.
A 2012-ben lezajlott felmérés során budapesti és Pest megyei családsegítő és gyermekjóléti szolgálatok házastársként vagy élettársként együtt élő igénybevevőit (N=175 pár) kérdeztük kapcsolatukról.
A kutatási dizájn tekintetében standard diádikus adatfelvétel történt, azaz a kérdőív mindkét féllel felvételre került. Az együttműködő intézményekben készült egy életkor szerint rétegzett lista a legalább 6 hónapja párkapcsolatban élő kliensekről. A diádikus kutatásoknál számolni kell azzal, hogy a válaszmegtagadás aránya magasabb, hiszen ha a kiválasztott pár bármelyik tagja nem kíván részt venni a kutatásban, meghiúsul a lekérdezés. Vizsgálatunkban a pótpárokat is beleszámítva 65%-os volt a részvételi arány.

A mintába 18 és 60 év közötti személyek kerültek kiválasztásra, azonban előfordult, hogy a partnerük fiatalabb vagy idősebb volt: a férfiaknál a legfiatalabb 17 éves, a legidősebb 68 éves, a nőknél a legfiatalabb 17 éves, a legidősebb pedig 63 éves volt. A megkérdezettek iskolai végzettsége és munkaerőpiaci státusza jól mutatja, hogy egy alacsony társadalmi státuszú csoportról van szó. Az átlagjövedelmet nagymértékben befolyásolja, hogy a nők 16, a férfiak 11%-a semmilyen jövedelemmel nem rendelkezik.

[1] Az országos reprezentatív mintán (Életünk fordulópontjai, 2008) a férfiak 4,9, a nők 8,7%-ánál merült fel a válás gondolata a kérdezést megelőző egy év során (Pilinszki 2012), jelen kutatásban ugyanez az arány a férfiaknál 24,3, a nőknél 21,4%.

3. Táblázat - A minta szociodemográfiai jellemzői

	Nők	**Férfiak**
	N=175	
Átlagéletkor	39,7 év (SD = 10,5)	43,2 év (SD = 11,1)
Átlagjövedelem	55e Ft (SD = 45e Ft)	75e Ft (SD = 68e Ft)
Iskolai végzettség		
8 általános vagy alatta	52,8%	41%
Szakiskola	16,9%	32,4%
Érettségi	22,7%	17,4%
Főiskola, egyetem	7,6%	9,2%
Dolgozik-e? (igen)	31,8%	58%
Mióta élnek együtt?	14,4 év (SD = 10,2)	
Kapcsolat formája (házasság)	57%	
Van-e a háztartásban gyermek?	76%	

Mérőeszközök

A prediktor (független) változók tekintetében a felek gazdasági forrásaira vonatkozóan három mutatóval dolgoztam:

- Jelenleg dolgozik-e;
- a felek abszolút jövedelme;
- a felek relatív jövedelme (a felek és a családi összjövedelem hányadosa – milyen mértékben járul hozzá a családi kasszához);
- ki keres többet – első lépésben a jövedelmek különbsége alapján 3 csoportot hoztam létre: a nő keres többet, a férfi keres többet, ugyanannyit keresnek (a csoportosításnál azonos jövedelemnek tekintettem a legfeljebb 15e Ft-os különbséget); második lépésben kétértékű változókká alakítottam (mivel az alkalmazott statisztikai eljárás során regressziós utakat számolunk, ami azt követeli meg, hogy a prediktor magas mérési szintű vagy dummy változó legyen).

A házasságok minőségéről és instabilitásáról szóló munkájában Gödri (2001) javaslatot tesz a válási hajlandóság mérésére, mely támaszkodik a Nebrasca Scale of Marital Instability kérdéseire is – kérdőívemben apróbb változtatással eszerint vizsgáltam a kérdéskört. Így a válási hajlandóságot egyrészt egy 5 itemből álló kérdésblokk (amiben megjelenik a kognitív és a viselkedési szint), másrészt a válás valószínűségére való direkt kérdéssel mértem. Kimeneti (függő) változóként a két mutatóból készített index-szel dolgoztam.

Eredmények

Az adatok elemzésénél az Actor-Partner Interdependence Model-t használtam, az elemzéseket Strukturális Egyenletek Modellezésével, SPSS 21.0 és Amos 21.0 szoftverekkel végeztem.

A diádikus adatsor elemzésének első lépésében a felek válaszai közötti összefüggést vizsgáltam. A magas mérési szintű változóknál a Pearson-féle korrelációs együtthatók szerint az instabilitás pontszámok ($r = ,675$; $p < ,01$) és a relatív jövedelmek ($r = -,544$; $p < ,01$) erős, az abszolút jövedelmek ($r = ,296$; $p < ,01$) pedig közepes kapcsolatot jeleznek. A felek munkaerőpiaci státusza (dolgozik-e) gyenge összefüggést mutat ($K = ,136$). Az eredmények szerint a felektől származó adatok nem függetlenek egymástól, ezért a diádikus elemzés indokolt.

Diádikus modellek

A kutatási kérdések vizsgálata során a párkapcsolati stabilitás az anyagi helyzetre vonatkozó változókkal való kapcsolatát különböző modellekben elemeztem. Azokban az esetekben, amikor a prediktor változó kevert típusú (Jelenleg dolgozik-e; abszolút és relatív jövedelem) az 1. ábra 3. számú modelljét, diádok közötti változó (Ki keres többet) esetén pedig az 1. ábra 2. számú modelljét használtam.
A modellek elemzése során elmondhatjuk, hogy sem az abszolút, sem a relatív jövedelemnek nincs szignifikáns hatása a stabilitásra (ld. 4. táblázat). Az, hogy a megkérdezettek rendelkeznek-e fizetett munkával, a férfiaknál és a nőknél is befolyásolja az instabilitást. A hatás iránya azonban különböző: a munkavállalás a nőknél növeli a válás kockázatát, a férfiaknál viszont csökkenti az instabilitást. A partner hatás egyik nemnél sem szignifikáns, azaz az egyik fél munkavállalása sem befolyásolta partnere válási hajlamát.

4. Táblázat – Az anyagi helyzetre vonatkozó változók és az instabilitás

	Nő instabilitása		Férfi instabilitása	
	Akor hatás	Partner hatás	Akor hatás	Partner hatás
Jelenleg dolgozik-e?	,134*	n.sz.	-,152**	n.sz.
Abszolút jövedelem	n.sz.	n.sz.	n.sz.	n.sz.
Relatív jövedelem	n.sz.	n.sz.	n.sz.	n.sz.
Ki keres többet?				
Nő	-,156**		n.sz.	
Egyenlő	,159**		n.sz.	
Férfi	n.sz.		n.sz.	

n.sz. – nem szignifikáns; * – $p < ,1$; ** – $p < ,05$

Az alacsony elemszám nem teszi lehetővé, hogy a vizsgált összefüggéseket kontrolláljuk különböző háttérváltozókra (életkor, kapcsolati forma, van-e gyermek, legfiatalabb gyermek életkora), ezért ezen változók hatását többcsoportos elemzésben (multigroup analysis) igyekszem megmutatni.

Az összefüggést nem befolyásolja, hogy a házastársként vagy élettársként élnek együtt. A háztartásban élő gyermek azonban változtat a mintázaton. A gyermekes pároknál a nő munkavállalása nem mutat szignifikáns összefüggést sem a saját, sem a partnere stabilitásával, azonban ha a férfi dolgozik, az mindkét nemnél csökkenti a válás esélyét (férfiak instabilitását: $b = -,222$, $p < ,05$; nők instabilitását: $b = -,162$, $p < ,1$).
A legfiatalabb gyermek életkora is módosítja a megfigyelt hatást. A kisgyermekeseknél (0-6) egyik hatás sem szignifikáns, ahogy a 12 év feletti gyermeket nevelőknél sem találunk kap-

csolatot a munkavállalással. A kisiskolás korú (7-11) gyermeket nevelő családoknál megnő a szerepe a munkaerőpiaci státusznak: az eredeti összefüggés irányai mutatkoznak, de erősebben. A férfiaknál megjelenik az aktor hatás (b = -,313, p < ,1), de a partner munkavállalása nem befolyásolja a férfiak stabilitását. A nőknél azonban szignifikáns az aktor (b = ,376, p < ,05) és a partner hatás (b = -,434, p < ,05) is, azonban ellenkező irányúak. Ez alapján elmondható, hogy a kisiskolás gyermeket nevelő családokban a férfi munkavállalása stabilizál, a nő munkavállalása destabilizál.
Ha korcsoport szerinti bontásban vizsgáljuk a munkavállalás hatását, akkor azt tapasztaljuk, hogy a fiatal (30 év alatti) és idősebb (46 év feletti) korcsoportban nincs szignifikáns kapcsolat, míg a középső kategóriába tartozóknál az eredeti aktor hatásokat látjuk (nőknél: b = 170, p < ,1; férfiaknál: b = -,199, p < ,05).

A családi bevételek eloszlásának egy másik mutatója, hogy melyik fél keres többet. Az 1. táblázatban láthatjuk, hogy a férfiak stabilitását nem befolyásolja ez a tényező, azonban a nőknél szignifikáns kapcsolatot figyelhetünk meg. Ha a nő többet keres párjánál, ez csökkenti a válás kockázatát, míg ha egyenlő mértékben járulnak hozzá a családi kasszához, nő az instabilitás (3. ábra).

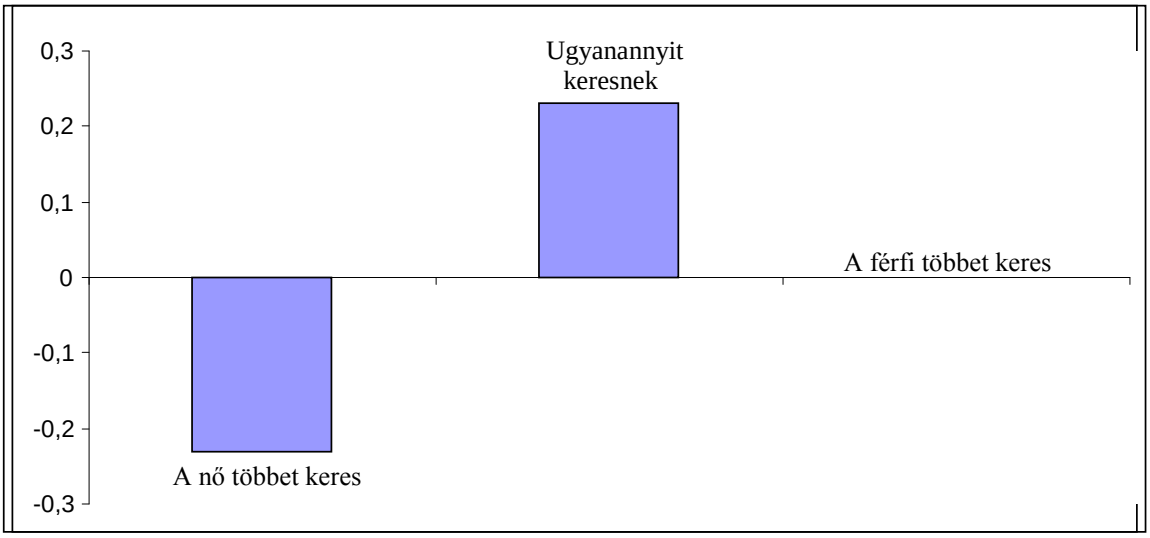

3. ábra – A nők instabilitása a jövedelem családon belüli megoszlása szerint (standardizált átlagok)

Az élettársi kapcsolatban élők körében az azonos hozzájárulás esetén csökken a nők stabilitása (b = ,211, p < ,1), más kategóriákban nem mutatkozik szignifikáns kapcsolat. A házasoknál mindkét nem instabilitását csökkenti, ha többet keres a nő (férfiak instabilitását: b = -,258, p < ,05; nők instabilitását: b = -,224, p < ,05).; a férfi nagyobb jövedelme a férfiak stabilitását csökkenti (b = ,196, p < ,1).
A 45 év feletti nők körében az azonos jövedelem növeli a válás kockázatát (b = ,290, p < ,05).
A gyermekes családok alcsoportjában nem mutatkozik szignifikáns kapcsolat a keresetbeli különbségek és a stabilitás között, azonban ha a pár nem nevel gyermeket, az azonos jövedelem nagymértékben növeli a nők instabilitását (b = ,482, p < ,01); ha a férfi keres többet, valamelyest csökken a válás esélye (b = -,281, p < ,1).
A gyermekes családok homogén csoportjában nem találtunk összefüggést. Ha azonban a legfiatalabb gyermek életkora szerinti csoportokban vizsgáljuk, azt láthatjuk, hogy a 7-11 éves gyermeket nevelő nők stabilitását kis mértékben befolyásolja a férfi magasabb keresete (b = ,324, p < ,1); a kamaszkorosztály (12-18) anyáinál nagymértékben nő az instabilitás, ha ugyanannyit keresnek (b = ,634, p < ,01) és alacsonyabb, ha a férfi keres többet (b = -,476, p < ,05).

Megbeszélés

Ebben a rövid elemzésben arra vállalkoztam, hogy megvizsgáljam a családon belüli jövedelmek hatását a párkapcsolati stabilitásra. A kiindulópontul szolgáló elméletek alaphipotézisei és a korábbi kutatások a nők jövedelmére vonatkoztak, de mivel a kérdést diádikus adatokon vizsgáltam, bevontam a férfi válaszait is.

A vizsgált változók közül kettő mutatott összefüggést az instabilitással: dolgozik-e jelenleg és ki keres többet.
A munkavállalás tekintetében elmondható, hogy ha a férfi dolgozik, akkor növekszik a stabilitás, ha a nő vállal munkát, akkor csökken. Különböző háttérváltozók mentén némiképp módosul ez a hatás:

- gyermektelen pároknál nincs kapcsolat; gyermekes pároknál csak a férfiak munkavállalása meghatározó: mindkét nemnél növeli a stabilitást;
- a 0-6 és a 12-18 éves gyermeket nevelő szülőknél nincs összefüggés; a 7-11 éves gyermeket nevelő férfiaknál aktor-orientált, a nőknél pedig pár-orientált modell érvényesül;
- a fiatal (30 alatti) és az idősebb (46 év feletti) pároknál nincs kapcsolat; a 31-45 év közötti pároknál az eredeti hatás érvényesül: mindkét nemnél aktor-orientált modell, ami ellenkező irányú.

A jövedelem családon belüli megoszlása (ki keres többet) a nő instabilitásával kapcsolatot mutat: ha a nő keres többet, akkor átlag alatti, ha ugyanannyit keresnek, átlag feletti, ha pedig a férj keres többet, akkor átlagos. A háttérváltozók hatásai:

- a házasságban élőknél a nő magasabb keresete csökkenti mindkét nem instabilitását, ha a férfi keres többet, akkor növekszik a férfi instabilitása; az élettársi kapcsolatban élőknél az azonos jövedelem növeli a nők instabilitását;
- a gyermektelen pároknál az azonos jövedelem a nőknél emeli a válás kockázatát, a férfi magasabb jövedelme csökkenti a férfi instabilitását;
- a legfiatalabb gyermek életkora szempontjából az azonos jövedelem a 12-18 éves gyermeket nevelő anyák stabilitását csökkenti; a férfi magasabb jövedelme a 7-11 éves gyermeket nevelő anyák stabilitását csökkenti, a 12-18 éves gyermeket nevelő anyákét pedig növeli.

Melyik hipotézist igazolják leginkább az adataink?

Függetlenség hipotézis: az abszolút jövedelmek nincsenek kapcsolatban az instabilitással. Bár a nők munkavállalása csökkenti a stabilitást, de ha többet keres, mint partnere, stabilabbnak ítéli a kapcsolatot. A függetlenségi hipotézist *nem támasztják alá* a kutatás adatai.
Partnerség hipotézis: ez a feltevés is lineáris kapcsolatot feltételez a nő jövedelme és az instabilitás között. Mivel ez a hipotézis az előző ellentéte, ezt *sem támasztják alá* a kutatás adatai.
Egyenlő függőség: a hipotézis szerint, ha bármelyik fél anyagi függésben van, az stabilizálja a kapcsolatot. Így az instabilitás akkor a legmagasabb, ha kiegyenlített a két fél anyagi hozzájárulása. A „ki keres többet" kérdéskört vizsgálva láthatjuk, hogy a nő magasabb keresete csökkenti a nő instabilitását, az ugyanakkora jövedelem növeli azt. A hipotézis szerint azt várnánk, hogy a férfi magasabb jövedelme szintén csökkenti az instabilitást, azonban itt nem találunk szignifikáns kapcsolatot. Elmondhatjuk tehát, hogy a nő instabilitására részben alkalmazható az egyenlő függőség hipotézise.
Együttműködés: ez a feltevés az előzővel ellentétes, az adataink nem támasztják alá.

Mi indokolhatja, hogy ezen a populáción az egyenlő függőség hipotézise nyert leginkább igazolást? Az alacsony társadalmi státuszú csoportoknál a kapcsolat felbontásának az akadálya lehet az anyagi források hiánya. Egy esetleges kapcsolatbomlásnál mind a két félnek meg kell oldani a lakhatását, külön háztartás vezetését. Ugyanebben a kutatásban megkérdeztük, hogy ha a kapcsolatuk válságba kerülne, az anyagi tényezők milyen mértékben jelentenének akadályt a válásban. A férfiak 25, a nők 40%-a szerint az anyagi források hiánya jelentősen megnehezíti a kapcsolat felbontását. A hipotézis szerint egyrészt a gazdasági függés, másrészt a másik iránti kötelezettség jelenik meg visszatartó erőként (Nock 1995, 2001). Abban az esetben, amikor a nő többet keres, a férfi kerülhet függő helyzetbe. Ezért a nők stabilitása mögött ebben a helyzetben nem annyira a függés, mint a kötelezettség jelenik meg motivációként.

Korlátok

Az eredmények értelmezésekor mindenképp figyelembe kell vennünk, hogy egy speciális mintáról van szó, ahol az országos átlaghoz képest jelentős különbség mutatkozik az iskolai végzettségben, a munkaerőpiaci státuszban és a jövedelmi viszonyokban is.

A hatások elemzésekor szerencsés lenne egy modellben vizsgálni az anyagiak hatását az instabilitásra az összes kontrollváltozóval együtt, azonban ez a minta elemszáma miatt nem lehetséges. Bár a diádkutatások jellemző elemszámához viszonyítva átlagosnak (vagy inkább átlag felettinek) mondható a minta elemszáma, komplexebb modellek elemzésére nem alkalmas.

Kitekintés

Mivel a szociális munka egy kapcsolatokkal „dolgozó" szakma, ezért ezen a tudományterületen kiemelten indokoltnak tartom a diádkutatások alkalmazását. Vonatkozzon az adott kutatási kérdés a családon belüli kapcsolatokra, a segítő kapcsolatra vagy a szakemberek együttműködésére, mindenképp gazdagíthatja a képet, ha több résztvevőtől származó adatokat elemzünk. Különösen fontosnak tartom azoknak a kapcsolatoknak ilyen megközelítésű vizsgálatát, melyek konfliktusokkal terheltek (pl. gyermekjóléti központok kapcsolattartási ügyeletét igénybe vevő szülők vizsgálata), illetve a témát gazdagítja a több szempont megismerése (pl. hogyan értékeli a szolgáltatást igénybe vevő és a segítő szakember a kapcsolat különböző aspektusait; a jelzőrendszer tagjainak együttműködése az egyes szakemberek szemszögéből).

Láthatjuk tehát, hogy szinte minden téma, ahol több szereplő közötti viszony kerül előtérbe, profitálhat a diádikus szemléletű kutatásból.

Irodalomjegyzék

AMATO, P. R. (2010): Research on divorce: Continuing trends and new developments. *Journal of Marriage and Family,* (72), 3. 650-666.

BAGDY, E. – MIRNICS, Z. (2006): A pár- és családrendszer vizsgálatának dimenziói. In: Bagdy, E. (szerk.), *Pár- és családi kapcsolatok vizsgálata.* Budapest,

BECKER, G. S. – LANDES, E. M. – MICHAEL, R. T. (1977): An economic analysis of marital instability. *The Journal of Political Economy,* (85), 6. 1141-1187.

BOOTH, A. – JOHNSON, D. R. – WHITE, L. – EDWARDS, J. N. (1984): Women, Outside Employment, and Marital Instability. *American Journal of Sociology,* (90), 3. 567-583.

BUKODI, E. – RÓBERT, P. (2003): Union Disruption in Hungary. *International Journal of Sociology,* (33), 1. 64.

CONGER, R. D. – ELDER JR, G. H. – LORENZ, F. O. – CONGER, K. J. – SIMONS, R. L. – WHITBECK, L. B. ET AL. (1990): Linking Economic Hardship to Marital Quality and Instability. *Journal of Marriage & Family*, (52), 3. 643-656.

CSEH-SZOMBATHY, L. (1979): *Családszociológiai problémák és módszerek*. Gondolat, Budapest.

GÖDRI, I. (2001): *A házassági kapcsolatok minősége és stabilitása - Elméleti támpontok és mérési lehetőségek*. KSH-NKI, Budapest.

HÄRKÖNEN, J. – DRONKERS, J. (2006): Stability and change in the educational gradient of divorce. A comparison of seventeen countries. *European Sociological Review*, (22), 5. 501-517.

HECKERT, D. A. – NOWAK, T. C. – SNYDER, K. A. (1998): The Impact of Husbands' and Wives' Relative Earnings on Marital Disruption. *Journal of Marriage and Family*, (60), 3. 690-703.

HIEDEMANN, B. – SUHOMLINOVA, O. – O'RAND, A. M. (1998): Economic Independence, Economic Status, and Empty Nest in Midlife Marital Disruption. *Journal of Marriage and Family*, (60), 1. 219-231.

HOFFMAN, S. D. – DUNCAN, G. J. (1995): The effect of incomes, wages, and AFDC benefits on marital disruption. *Journal of Human Resources*19-41.

HUBER, J. – SPITZE, G. (1980): Considering divorce: An expansion of Becker's theory of marital instability. *American Journal of Sociology*75-89.

JALOVAARA, M. (2003): The joint effects of marriage partners' socioeconomic positions on the risk of divorce. *Demography*, (40), 1. 67-81.

KALMIJN, M. – POORTMAN, A.-R. (2006): His or her divorce? The gendered nature of divorce and its determinants. *European sociological review*, (22), 2. 201-214.

KASHY, D. A. – KENNY, D. A. (2000): The analysis of data from dyads and groups. In: Reis, H. T. – Judd, C. M. (szerk.): *Handbook of research methods in social and personality psychology*. The Press Syndicate of the University of Cambridge, Cambridge, 451-477.

KENNY, D. A. (1996): Models of non-independence in dyadic research. *Journal of Social and Personal Relationships*, (13), 2. 279-294.

KENNY, D. A. (2011): Commentary: Dyadic analyses of family data. *Journal of pediatric psychology*, (36), 5. 630-633.

KENNY, D. A. – COOK, W. (1999): Partner effects in relationship research: Conceptual issues, analytic difficulties, and illustrations. *Personal Relationships*, (6), 4. 433-448.

KENNY, D. A. – KASHY, D. A. – COOK, W. L. (2006): *Dyadic data analysis*. Guilford Press, New York.

KLUWER, E. S. – HEESINK, J. A. – VAN DE VLIERT, E. (1997): The marital dynamics of conflict over the division of labor. *Journal of Marriage and the Family*, (59), 3. 635-653.

KNOESTER, C. – BOOTH, A. (2000): Barriers to Divorce When Are They Effective? When Are They Not? *Journal of Family Issues*, (21), 1. 78-99.

KURDEK, L. A. (1998): The nature and predictors of the trajectory of change in marital quality over the first 4 years of marriage for first-married husbands and wives. *Journal of Family Psychology*, (12), 4. 494.

KURDEK, L. A. (2004): Are gay and lesbian cohabiting couples really different from heterosexual married couples? *Journal of Marriage and Family*, (66), 4. 880-900.

LEWIN, A. C. (2005): The effect of economic stability on family stability among welfare recipients. *Evaluation Review*, (29), 3. 223-240.

LYONS, K. S. – SAYER, A. G. (2005): Longitudinal dyad models in family research. *Journal of Marriage and Family*, (67), 4. 1048-1060.

NOCK, S. L. (1995): Commitment and Dependency in Marriage. *Journal of Marriage and Family,* (57), 2. 503-514.
NOCK, S. L. (2001): The marriages of equally dependent spouses. *Journal of Family Issues,* (22), 6. 755-775.
ONO, H. (1998): Husbands' and Wives' Resources and Marital Dissolution. *Journal of Marriage & Family,* (60), 3. 674-689.
PARSONS, T. (1949): The social structure of the family. In: Anshen, R. (szerk.), *The family: its function and destiny.* Harper & Brothers, New York, 173-201.
PILINSZKI, A. (2012): Párkapcsolati stabilitás és minőség egy országos kutatás tükrében. *Acta Sociologica: Pécsi Szociológiai Szemle,* (5), 1. 161-170.
RAYENS, M. K. – SVAVARSDOTTIR, E. K. (2003): A new methodological approach in nursing research: An actor, partner, and interaction effect model for family outcomes. *Research in nursing & health,* (26), 5. 409-419.
ROGERS, S. J. (2004): Dollars, Dependency, and Divorce: Four Perspectives on the Role of Wives' Income. *Journal of Marriage & Family,* (66), 1. 59-74.
ROSS, H. L. – SAWHILL, I. V. (1975): *Time of Transition: The Growth of Families Headed by Women*. Urban Institute, Washington D.C.
SAFILIOS-ROTHSCHILD, C. (1969): Family sociology or wives' family sociology? A cross-cultural examination of decision-making. *Journal of Marriage and the Family,* (31), 2. 290-301.
SAYER, L. C. – BIANCHI, S. M. (2000): Women's Economic Independence and the Probability of Divorce A Review and Reexamination. *Journal of Family Issues,* (21), 7. 906-943.
SNIJDERS, T. A. – KENNY, D. A. (1999): The social relations model for family data: A multilevel approach. *Personal Relationships,* (6), 4. 471-486.
TEACHMAN, J. (2002): Stability across cohorts in divorce risk factors. *Demography,* (39), 2. 331.
THOMPSON, L. – WALKER, A. J. (1982): The dyad as the unit of analysis: Conceptual and methodological issues. *Journal of Marriage and the Family,* (44), 4. 889-900.